

จดหมายจากวางหว้า

(ฉบับสมบูรณ์)

พระนิพนธ์ น.ม.ส.

บทเสริมท้าย

โดย

อาจารย์เนียนศิริ ตาละลักษมณ์ พ.ม., กศ.บ.

เอกลักษณ์หนังสือ

ราคา ๑๐ บาท

จุฬาลงกรณ์

ส. 317

PUM

จดหมายจางวางท้าว (ฉบับสมบูรณ์)

พระนิพนธ์ น.ม.ส.

สำนักพิมพ์บรรณกิจ (แผนกขายส่งและปลีก)

๓๔-๓๖ ถนนนครสวรรค์ ผ่านฟ้า กทม. ๑

โทรศัพท์ ๒๘๑-๔๒๑๓, ๒๘๒-๕๕๒๐ ๒๘๒-๗๕๓๗

สำนักพิมพ์บรรณกิจ (แผนกขายปลีก)

๒๕๐-๒๕๒ หลังโรงพยาบาลศิริราช สยามสแควร์ ซอย ๒ กทม. ๕

โทรศัพท์ ๒๕๑-๕๘๖๖, ๒๕๑-๘๔๗๘

นายสมศักดิ์ เตชะเกษม ผู้จัดการจำหน่าย

ราคา ๑๐ บาท

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์เจริญธรรม 95-95 ถนนสุขุมวิท กรุงเทพมหานคร ๑๐
นายการุณ สกุลรัตนโรจน์ ผู้พิมพ์และโฆษณา 2522 โทร. 221-3320

คุณสมศักดิ์ เทพะเกษม สำนักพิมพ์ บรรณกิจนคร

มาพบข้าพเจ้า ขอพิมพ์หนังสือ "จดหมายเหตุทางหนังสือ
ของเสด็จพ่อ. ข้าพเจ้าได้ส่งบทความให้สมศักดิ์ เทพะ
เกษมตามประวัติของข้าพเจ้า ที่: รัชกาล พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ให้พิมพ์จากศาลาหนังสืออีก

ข้าพเจ้า ขอขอบคุณ คุณสมศักดิ์ เทพะเกษม
ที่ได้นำประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มาพิมพ์.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำนำ

ในคราวพิมพ์จดหมายเหล่านี้เป็นเล่มสมุด

ใน พ.ศ. ๒๔๗๔

ในรัชกาลที่ ๕ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร ตำแหน่งรัชทายาทอยู่นั้น ได้ทรงตั้งสโมสรเรียกว่าทวีปัญญาสโมสร เวลานั้นสมเด็จพระบรมโอรสาประทับอยู่ที่วังสราญรมย์ สโมสรจึงมีสำนักอยู่ในสวนสราญรมย์ ได้มีการประชุม การเล่น แลการเล่นเป็นคราว ๆ ทำนองเดียวกับสโมสรอื่น ๆ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดทรง “เล่น” อยู่สามอย่างที่เห็นเด่นชัด คือละครอย่างหนึ่ง สโมสรอย่างหนึ่ง ออกหนังสือพิมพ์อย่างหนึ่ง

ในเรื่องละครได้ทรงมาแต่ครั้งเสด็จอยู่เป็นนักเรียนในประเทศอังกฤษ และได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครมากเรื่องกว่าใคร ๆ ที่เราทราบ (อาจมีเว้นก็แต่กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ดังที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีแล้ว ส่วนสโมสรนั้นก็ได้ทรงเริ่มตั้งแต่

ในประเทศอังกฤษ คือสามัคคีสมาคมของนักเรียนไทย ครั้น
 เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว ก็ได้ทรงตั้งสโมสร คือ ทวีปัญญา
 สโมสร สโมสรเสือป่า และสโมสรอื่น ๆ การออกหนังสือพิมพ์
 ก็ทรงเริ่มในประเทศอังกฤษเช่นกัน ได้ทรงออกหนังสือในประเทศ
 นี้เรียกว่า “The Looker-on” ซึ่งเป็นหนังสือนำ “สามัคคีสาร”
 คือออกก่อน เมื่อเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ แล้วก็ได้ทรงออกอัมพวะ
 สมัยทวีปัญญา จดหมายเหตุเสือป่า จดหมายเหตุของราชนาวิ
 สมาคมศุภคติสมิตเป็นต้น หนังสือพิมพ์เหล่านี้มีผู้นับเป็นเจ้าหน้าที่
 แต่ทรงพระราชนิพนธ์มาก และโปรดเกล้า ฯ และชวนผู้นับเขียน
 ด้วยเหมือนกัน

ทวีปัญญาเป็นหนังสือของทวีปัญญาสโมสร ออกเดือนละ
 ครั้ง หนังสือที่นำลงพิมพ์เป็นพระราชนิพนธ์หรือทรงตรวจโปรด
 แล้ว ที่เป็นคณิกคือว่าทรงเอาเป็นพระราชธุระมาก ครั้นเมื่อ
 เสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองฝ่ายเหนือตลอดถึงมณฑลพายัพ ซึ่ง
 สมัยนั้นยังไม่มีรถไฟไปถึง จะทรงดูแลหนังสือทวีปัญญาที่ออกอยู่
 ทางกรุงเทพ ฯ นี้ไม่ได้ จะส่งหนังสือถวายทอดพระเนตรก็ไม่ทัน
 เพราะเวลาเดินทางคงเดือน และในคราวที่เสด็จเดินทางจากนั้นไป
 ไม่น้อยเรื่อย ๆ เช่นนี้ เวลาที่จะทรงหนังสือก็มันน้อย (แต่กระ

จดหมายจากวางหว้า

นั้นก็ยังได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงนิราศพายัพทั้งเรื่อง ซึ่งไป
ในทวีปญญา)

การเสด็จพระราชดำเนินเมืองเหนือคราวนั้น เป็นเวลา
เดือน ไม่โปรดที่จะให้หยุดออกหนังสือทวีปญญาในระหว่างนั้น
จึงทรงมอบให้พระองค์เจ้ารัชน์เจ้าเมืองรัตน (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์)
กับพระยาไพศาลศิลปสาคร (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ให้
ร่วมกันเป็นบรรณาธิการ ออกทวีปญญาตลอดเวลาที่เสด็จไม่อยู่
สองท่านนั้นได้ไหว่วาน (มีทั้งไหว่และวาน) ให้คนอื่นช่วยเขียน
บ้าง แต่ระวังเลือกจำเพาะผู้ที่เชื่อว่าจะถูกพระราชอัชฌาศัย ได้
หนังสือที่เป็นเนื้อเป็นหนังจากกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ (กรมหลวง
ชินวรสิริวัฒน์ และสมเด็จพระสังฆราช) กับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
(พร บุนนาค) เป็นต้น นอกนั้นบรรณาธิการชั่วคราวทั้งสองท่าน
ต้องช่วยเขียนกันเอง แต่เขียนส่วนมากทวีปญญาที่ออกในระยะ
นั้น รวมเป็นหนังสือ ๑ ฉบับ เพราะเมื่อเสด็จกลับแล้วก็ยัง
โปรดให้ทำไปก่อน

จดหมายจากวางหว้า เป็นหนังสือที่เจ้าของเขียนเพื่อจะลง
ทวีปญญาในระยะนั้น แต่แรกตั้งใจจะใช้ต้นฉบับหนังสือฝรั่งนำ
มาแปล ๆ ลงไปเพื่อให้แล้วเร็วทันกำหนดที่หนังสือจะออก แต่
เมื่อเห็นว่าถ้าตามอย่างฝรั่งล้วน ๆ ผู้อ่านภาษาไทยจะไม่ “ซึม”

2

3

อนึ่ง มีความข้อหนึ่งในเรื่องจดหมายจากวังหัวฯ ซึ่งเมื่อ
เกือบ ๒๕ ปีมาแล้ว ก็พึงจะมีโอกาสฯ แจกคราวนี้ คือว่าเมื่อจะ
เขียนจดหมายเหล่านั้นลงทวิปัญญานัน ผู้เขียนนิกหาข้อที่จะใช้
ไม่ต้องการข้อขุนนางแต่ไม่ต้องการข้อที่สามัญเกินไป คิดหาข้อ
ที่คนอ่านอ่านหนเดียวจำได้ และคงจะไม่เอาไปปนกับข้อคนอื่น
คิดดังนั้นจึงใช้ว่า จางวางหัวฯ ซึ่งสมประสงค์ทุกประการ แต่ครั้น
หนังสือออกไปในทวิปัญญาหน้อยหนึ่ง ก็มีผู้ใหญ่ (ไม่ใช่คนอื่น
คนไกลคือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์) ถามว่า ทำไมเอาข้อจางวางหัวฯ
มาใช้ ผู้เขียนบอกว่า เพราะจะเลือกข้อที่ไม่สำคัญ คนอ่านอ่าน
ทีเดียวก็ฝังในความจำทีเดียว ท่านย้อนถามว่า ถ้ากระนั้นเหตุใด
ไม่คิดข้อใหม่ ทำไมเอาหนังสือไปยกให้จางวางหัวฯ ซึ่งเขียน
จดหมายอย่างนี้ไม่ได้เป็นแน่ เมื่อได้ฟังดังนั้นผู้เขียนก็เอะใจขึ้นมา
ถามว่าจางวางหัวฯ เคยมีคัวจริง ๆ หรือ ท่านตอบว่ามีจริง ๆ คนผู้

ใหญ่รุ่นของท่านรู้จักกันทั้งนั้น จางวางคนหนึ่งของกรมหลวงวงษา
 ธิราชสนิทชื่อจางวางหว่าเป็นคนโตซึ่งเจ้านายขุนนางแลคนทั่ว ๆ
 ไปรู้จัก เพราะเป็นคนทรงใช้สอยสนิทของพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ผู้
 ทรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญในราชการ จางวางหว่าเป็นคนเข้าไหน
 เข้าใจ จึงเป็นคนขึ้นชื่อมากในสมัยก่อน และเป็นคนมั่งมั่งด้วย

นั่นเป็นความรู้ใหม่ของผู้เขียนจดหมายจากวางหว้า ที่เลือก
 ชื่อเช่นนั้นเพราะเหตุใดก็ได้ชี้แจงมาแล้ว แต่ไม่เคยนึกเลยว่าจะ
 มีจางวางหว่าตัวจริง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า และ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ก่อนผู้เขียนเกิดช้านาน ผู้เขียนจะ
 ขอโทษก็ไม่รู้จะขอโทษใคร จึงเป็นแต่เพียงกล่าวไว้ในที่นี้ว่า
 ชื่อจางวางหว่าในจดหมายเหล่านี้เป็นชื่อคิดขึ้นลอย ๆ มิได้ตั้งใจ
 จะใช้ชื่อคนที่เคยมีตัวจริง ๆ เลย

การรวมจดหมายจากวางหว้าพิมพ์เป็นเล่มครั้งน ทำตาม
 คำขอของผู้เคยอ่านหลายท่าน ซึ่งผู้เขียนขอขอบใจ

พินิจ อภินันท์

ถนนประมวญ

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๗๘

อธิบาย

จดหมายจากจางหวงหว่า

จดหมายเหล่านี้เป็นของจางหวงหว่าเศรษฐีเมืองฉะเชิงเทรา
มั่งคั่งบุรุษชาย ซึ่งในตอนต้น ๆ กำลังออกไปเรียนวิชาอยู่ในเมือง
อังกฤษ

จางหวงหว่าผู้^{๖๕}แต่เดิม^{๘๗}เป็นผู้^{๘๗}ขี้ขลาด แต่เป็นคนมีความเพียร
แลความสามารถ ทำมาหากินตั้งแต่เป็นคนจนไปจนเป็นคนมั่งมี
มีโรงสีไฟอยู่ที่แม่น้ำบางปะกงอย่างน้อย ๒ โรง มีโรงเลื่อยจักร
อยู่ที่ไหนบ้างจนจำไม่ได้ เรือใบบรรทุกสินค้าก็มีหลายลำ ตลอดจน
ถึงมีเรือไฟเขื่องขนาดเรือไรซิงชันเดินทะเลได้ด้วย

เทือกเถาเหล่ากอจางหวงหว่า แต่เดิมจะเป็นมาอย่างไรไม่
สู้ปรากฏ นอกจากที่จะสันนิษฐานได้จากถ้อยคำที่กล่าวในจดหมาย
เหล่านี้ เมื่อเด็กและหนุ่มจางหวงหว่าเป็นผู้^{๘๗}ไม่ได้ทั้งเวลาเสีย
เปล่า เมื่อบวชก็ได้เรียนหนังสือเป็นผู้^{๘๗}โง่เขลาจนออกจะได้ชื่อว่า
หนังสือดี ส่วนภาษาฝรั่งเมื่อครั้งเป็นเสมียนก็ได้พากเพียรอยู่นาน
จนเป็นเสมียนฝรั่งได้อย่างเมื่อครั้งกระโน้น มาภายหลังรู้^{๘๗}ตนทำ
มาค้าขายติดต่อกับฝรั่งอยู่เสมอ ๆ แกเป็นคนเอาใจใส่อยู่ด้วย

ในข้อซึ่งจางหวงหว่าเป็นผู้^{๖๕}มั่นใจคอยอย่างไรนั้น คงจะ
ปรากฏจากจดหมายหลายฉบับ ซึ่งจะได้รวบรวมนำมาลงพิมพ์ต่อ
ไป^{๘๗}

จดหมายจากวางหระ

ฉบับที่ ๑

ถึงนายสนธิ บุตร

ผู้ออกไปเป็นนักเรียนอยู่ประเทศอังกฤษ

ฉะเชิงเทรา วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน

ถึงเจ้าสนธิบุตร

เรื่องจรสมุทรกลับมาถึงวันนี้ ได้ทราบข่าวว่าได้ไปส่งเจ้าลงเรือเมลล์ออกจากสิงคโปร์ไปเรียบร้อยแล้ว แต่เดิมข้าก็ได้ตั้งใจจะไปส่งเจ้าให้ถึงสิงคโปร์ แต่ในสองวันนั้นเจือญติตรุหลายอย่างซึ่งถ้าไม่รีบทำก็อาจจะฉิบหาย ความคิดเดิมจึงไม่สำเร็จ การที่ข้าตั้งใจจะส่งเจ้าลงเรือเมลล์ใหญ่นั้น ก็โดยประสงค์จะให้โอวาทแก่เจ้าไปตามทาง เพราะเวลาอยู่ฉะเชิงเทรามาักคิดโน่นคิดนี้ไม่มีใครมีเวลาจะพูดกันได้

แม่ของเจ้าสั่งให้ข้าเตือนว่า เมื่อเจ้าไปถึงเมืองนอกแล้วอย่ารำเรียนให้มันเหลือบ่ากว่าแรงไปนัก แต่ข้าจะต้องเตือนไปคนละอย่างว่า ให้มันเหลือบ่าออกจะลั่นไก๊ ๆ คอพอกเข้าไว้และดี

สำหรับเพื่อเหลือเผื่อขาดทุนจะหก ๆ คว่า ๆ เสียบ้าง แม่ของ
 เจ้ามความหวาดหวั่นเกรงว่าเจ้าจะเรียนมากเกินไป ด้วยเห็นลูก
 ท่านที่ไป ๆ กลับมา กลายเป็นคนแก่ดูอะไรไกลไม่เห็น มีคำกล่าว
 ว่าเป็นด้วยอ่านหนังสือเหลือเกินไปนัก ส่วนความเห็นของข้าฉัน
 เห็นว่าถ้าตามันจะสันด้วยเรียนมากก็ช่างหัวมัน ปล่อยให้มันสัน
 เลิด เวลาเจ้าอยู่เมืองนอกข้าจะให้เงินเจ้าซื้อแว่นตา เวลากลับ
 มาเมืองไทยเจ้าจะมารับจ้างข้าทำการ ข้าคงให้เงินเดือนเจ้าพอ
 ซื้อแว่นตาเหมือนกัน ความเป็นผู้ตาสั้นไม่สลักสำคัญ ด้วยแว่นตา
 ราคาถูก แต่การเรียนอะไรไม่ได้มันสำคัญที่สุด เพราะถ้าเรียน
 เหลวกลับมา ก็เป็นผู้ไม่มีประโยชน์สมกับที่เกิดมาเป็นคน และ
 ความเป็นผู้เปล่าประโยชน์นั้นเป็นของแพงที่สุด แต่เป็นของหา
 ง่ายเปรียบเหมือนม้าซากก็ ซึ่งเจ้าของเป็นผู้ละอายบาป หากว่าจะ
 หาซื้อที่สองสลึงเฟื้องต่อเมื่อมมาอยู่กับตัวแล้วจึงแพง แพงแก่ผู้
 เป็นเจ้าของ และถ้าเจ้าเป็นเจ้าของก็จะแพงแก่ข้าผู้เป็นพ่อของเจ้า
 นด้วย

คำที่แม่ของเจ้าขอให้ข้าช่วยสอนว่า อย่าให้เจ้ารู้เรียนจน
 เกินกำลังวังชาไปนั้น ไม่เป็นคำที่จะพึงต้องสอน เพราะข้ารู้อยู่ว่า
 เจ้าไม่ทำเช่นนั้นเป็นแน่ การทักข่าแบ่งกำไรโรงสีและเงินค่าขาย
 อื่น ๆ มาให้เจ้าไปเรียนเมืองนอกครั้งนั้น ก็โดยหวังจะให้เจ้าเก็บ

เอาวิชาอันเป็นประโยชน์ซึ่งกล่อนกล่นอยู่ที่นี่ กลับมาให้เต็ม
เปี่ยมที่เจ้าจะบรรจุในตัวของเจ้ามาได้ อย่างเดียวกับเมื่อเจ้าพบ
ขนมอร่อยเข้า ได้ที่ก็กินจนท้องกางฉนั้น เมื่อเจ้าจำหน่ายวิชา
กันในห้องเรียนก็ดีหรือที่ใด ๆ ก็ดี เจ้าจงอย่ารู้กระดากกลัวใคร
จะว่าเป็นผู้ตะกละตะกลาม จะกอบโกยเอาได้เท่าใดจงเร่งกอบ
โกยเอาเถิด ในโลกนี้ของดีที่ไม่มีเจ้าของหวงห้ามก็มีอยู่แต่วิชา
อย่างเดียว ถ้าใครมักได้จะกอบโกยเอาจนรู้เท่าสมเด็จพระสังฆ-
ราชก็ไม่มีใครรังเกียจ ของดีชนิดอื่น ๆ มีโลมถือตะบองคอย
บ้องกันอยู่ทุกสิ่งทุกอย่าง

เมื่ออายุเข้าเท่ากับเจ้า ขำไม่มีโอกาสในทางร่ำเรียนอย่าง
เจ้า แต่เจ้าเดี๋ยวนี้ไม่มีโอกาสชนิดที่ขำเคยมีนั้นเหมือนกัน คน
เราบางคนรู้จักราคาเงินด้วยไม่มีเงิน ถ้าจะมั่งมีก็ด้วยใช้มือเปล่า
เที่ยวพยายามเก็บเล็กผสมน้อยได้คราวละสลึงจากเงินหลายโกฏิที่
มีอยู่ในโลกนี้ คนบางคนรู้ราคาเงินด้วยพ่อตายทิ้งมรดกไว้ให้ร้อย
ซ่ง แล้วลงมือจำหน่ายประหนึ่งว่าได้ดอกเบญจเดือนละร้อยซ่ง
คนสองจำพวกนี้รู้ราคาเงินเหมือนกัน แต่รู้ไปคนละอย่าง

คนเราบางจำพวกรู้คุณค่าของความสุขโดยเหตุที่ได้เคยคบ
ค้ากับพวกขหัก บางจำพวกรู้ได้ด้วยเป็นผู้หมั่นไปพึ่งเทศน์ทุกวัน
พระ

คนบางคนทราบว่าเหล่าเป็นของชั่วโดยเหตุที่มัวพ้อขเมา บางคนรู้ได้ด้วยมีแม่คอยมัดมือโยงเขย่นมาแต่เล็ก

บางคนทราบว่าการณ์เป็นของชั่ว โดยเหตุที่มัวลูกหลานคอยล้างผลาญเอาไปให้นายบ่อนมั่งมี บางคนทราบได้ด้วยจะมีธุระปะปังอะไรคิด ๆ ขัด ๆ ไปหมด เพราะผู้จะทำธุระไปมัวนั่งจู้ไฟเสียคั่นยั้ง ๆ บางคนทราบด้วยมีนิสัยสูงกว่าที่จะเป็นผู้ไผ่ผันในทางนั้น ดังนั้นใด

การเรียนวิชาที่สำเร็จได้ด้วยวิธีต่าง ๆ กัน บางคนเรียนได้อย่างตัวข้า โดยเก็บโน่นผสมน้ออย่างแร้นแค้น เรียน กอ ได้ที่วัดโพ เขียน ขอ ได้ที่วัดแจ้ง ไปข้นแม่กนเอาที่วัดศาลาปูนกรุงเก่า แต่เมื่อปากเพียรหนักเข้ามันทนไม่ไหวมันก็ต้องรู้บ้าง คนบางคนเรียนวิชาได้อย่างเจ้า คือเอาเงินแทนหญ้าแพรกดอกมะเขือ ถ้าไม่ขาดความพยายามก็คงได้วิชาเหมือนกัน

การที่จะเรียนวิชาได้โดยวิธีใดไม่สำคัญ ข้อสำคัญอยู่กับตัวผู้เรียนต่างหาก เปรียบเหมือนเตงกวาจะคงด้วยน้ำส้มฝรั้งก็ได้ คงด้วยน้ำกระเทียมก็ได้ เมื่อคงแล้วก็ร่อยทั้งสองอย่าง ข้อสำคัญคือเตงกวาที่จะเอาลงคงจะต้องเป็นเตงที่ยังไม่เน่า ถ้าเน่าเสียแล้วจะคงด้วยน้ำกระเทียมหรือน้ำส้มขวดละตำลึง มันก็ไม่เป็นรสทงนั้น บุคคลที่สับเสาะรำเรียนวิชาเหมือนเตงกวา

คง ถ้านิสัยใจคอมันน่าเสียแล้ว ถึงจะรำเรียนด้วยวิธีใด มันก็คงไม่เป็นเรื่องหงส์

ตามที่กล่าวมาแล้วและยังจะกล่าวต่อไปนี้ ไขว่คว้าประสงค์จะแสดงธรรมกัณฑ์โตให้เจ้าฟังก็หาไม่ได้ ด้วยข้าทราบเต็มใจอยู่ว่า คนที่มึนความคิดย่อมเทศน์ให้ตนเองฟังกัณฑ์ใหญ่ ๆ อยู่เสมอ แลเข้าใจตัวเองซบเซาดีกว่าที่ธรรมกถีก่อน ๆ สามารถจะแสดงให้ฟังได้ อีกประการหนึ่งถ้าผู้สอนแสดงโอวาทให้เจ้าฟังด้วยสำนวนแล้วซึ่งไม่เป็นที่เข้าใจกันตลอด ก็อาจเป็นทางให้เกิดความเข้าใจผิดอันจะยิ่งช้ากว่า

ข้าจำได้ว่าตัวข้าเองเมื่อเล็ก ๆ ก็เป็นตัวอย่างพยาน ความซื่ออยู่ในเวลานั้นอายุข้าราว ๆ สิบเอ็ดปี อยู่กับท่านเจ้าอธิการจนทั่วค้ำกล้วย มีอุปาสิกาเจียมคนหนึ่งแก่เห็นข้าเขาก็ให้คิดเอ็นดูอยากจะช่วยเกื้อหนุนบวชเรียนให้ วันหนึ่งอุปาสิกาเจียมออกมาจากทุ่งเทศน์ เห็นข้าเล่นอยู่กลางลานวัด ก็เรียกเข้าไปใกล้แล้วถามว่าข้าอยากจะขึ้นสวรรค์หรือไม่ ฝ่ายเด็ก ๆ ที่เล่นอยู่ด้วยกันเมื่อได้ยินดังนั้นก็พากันมารุมฟังอุปาสิกาเจียมอธิบายว่า ถ้าข้าอยากจะขึ้นสวรรค์จะจัดกำรบวชให้ แล้วรับเป็นโยมอุปถากต่อไป

อัยการขึ้นสวรรค์ ในเวลานั้นเมื่อเล็กหอยกองแลต้องเตแล้ว ข้าก็อยากจะซนอยู่บ้าง แต่ข้าไม่ต้องการจะซนในเวลา

อ้ายแจ่ม อ้ายสี อ้ายหมี่ อ้ายแดงมากอยจะล้อแน่นอนอยู่เช่นนั้น เหตุฉะนั้นตั้งแต่วันนั้นมา ข้าก็คอยหลบอุบาสิกาเจียมตะพัดไป ใน วัสนานี้เดิมกำหนดไว้ว่า ข้าจะบวชเณรก็เลยไม่ได้บวช เลย เหลวไปอีกถึงสี่ปี

การเล่าเรียนนี้ ถ้าจะว่าไปก็เหมือนกับการกินข้าว เมื่อกิน แล้วเจ้าทราบไม่ได้ว่าปลาหูกั่ว หรือไก่แพ่งแกลงนกที่มีคุณ ไป เป็นเลือดเนื้อบำรุงกำลังชีวิต แต่เจ้าจะโง่สักหน่อยเจ้าก็จะทราบ ได้ว่าอาหารชนิดไหนทำให้เจ้าต้องเรียกยาประสะกานพลู หรือ ประสิทธิโอสถ ถ้าหนักมือต้องเติมบร่นด้วย

ในตอนเย็นถ้าเจ้ากินข้าว กับ ปลา แห้ง ปลาอย่างกับ น้ำพริก สะเดา เติมขนมหม้อแกงถั่วกับของหวานอื่น ๆ เติมครบแล้ว นอนกลางคืนถ้าเจ้าฝันว่าราพณาสูรมายดไล้จนเกือบขาด และเมื่อ ตื่นขึ้นรบผลุนพลันออกจากที่นอนนั้น เจ้าคงทราบทันทีว่าผู้ที่มา เจ้าฝันนั้นไม่ใช่ผู้คนผู้ไกล ก็อรุณเทวดาต้นสะเดากับผีผู้ถั่วใน ขนมหม้อแกงนั่นเอง

ความข้อนเป็นจริงฉันทิ การเล่าเรียนก็เป็นจริงฉันทิ ในเวลาที่เรียนเจ้าทราบไม่ได้ว่าอัลยิบราหรือยูคลิด หรือลออิก อะไร ที่จะเป็นเลือดเนื้อทำให้เจ้าเป็นผู้กำลังวังชาต่อไปใน ภายหน้า เจ้าทราบอยู่แค่ว่าของเหล่านี้ หากว่าจะไม่เป็นยาธาตุ บริหารก็คงไม่ทำให้ชาควิบติ การเรียนที่จะทำให้เจ้าปวดท้องนั้น

คือการเล่นแลกเปลี่ยนค่าสมาคมในหมู่พวกพ้อง ซึ่งนับว่าเป็นการ
เล่าเรียนแผนกหนึ่งเหมือนกัน แต่เป็นแผนกสะเดาแลขนมหม้อ
แกงถั่วอันจะกินชุ่มชุ่มไม่ได้

ท่านทมิฬติปัญญาบางท่านยกปัญญาขึ้นกล่าวว่า การที่เสีย
เงินส่งลูกหลานไปเรียนเมืองนอกนั้น ได้ประโยชน์พอกับการทุน
ที่ต้องลงไปหรือ การที่ท่านถามเช่นนั้น ก็เพราะเห็นนักเรียนไป
เมืองนอกปวดท้องกลับมาเนิ่นมาก ว่าตามความจริงพวกที่กลับมา
โดยสมบูรณ์ ร่างกายไม่มีโรคไข้เจ็บติดตัวมานั้นก็มีบ้าง แต่ตาม
ธรรมดาแมวเน่าถั่วลอยอยู่ในคลองสักสองตัว ก็พาให้น้ำเหม็นไป
ด้วยครึ่งคลอง

นี้แหละ การลงทุนส่งลูกหลานไปเรียนเมืองฝรั่งนั้นได้
ประโยชน์พอหรือไม่ ถ้าถามเช่นนั้นจะต้องกลับถามว่า ถ้าซื้อ
ลูกหมูวัดตัวละ ๑๐ สลึงมาเอารำกับดอกจอกขุนจนอ้วน ไม่ช้าก็
มีราคาถึงตัวละ ๑๐ ตำลึง ดังนั้นจะได้ประโยชน์หรือไม่ ถ้าซื้อ
แบ่งเฟื่องหนึ่ง มะพร้าวเฟื่องหนึ่ง มาทำขนมไข่เต่าขายได้ ๓
สลึง แล้วมีหน้าขายไข่กะลามะพร้าวทำจำขายอันละไฟได้อีกเป็น
๔ อันดังนั้น จะได้ประโยชน์หรือไม่

เจ้าไม่ต้องสงสัยเลย ถ้าไม่ไปทำเหลวเสีย ถึงอย่างไร ๆ
มันก็คงได้ประโยชน์ อะไรมันสอนให้รู้แต่ให้เขานัว อ้ายนั้น
มีประโยชน์ ถ้าเงินซื้อถึงจะแพงหน้อยก็ยังดี

การออกไปเมืองฝรั่งมันไม่ได้ทำให้คนอปรีย์ เป็นแต่เด็กมัน
 สัญชาติจะอปรีย์อยู่แล้ว มันทำให้หนักขึ้น เด็กที่สัญชาติมันจะ
 ดี ถ้าได้เล่าเรียนวิชาที่ดี มันก็ดีขึ้นเท่านั้น ใช่ว่าวิชาแลการไป
 เมืองนอก มันจะทำให้คนมันเสียดีขึ้นก็ได้

เด็กที่มันเกิดมาสำหรับอปรีย์นั้น จะไปเมืองนอกหรืออยู่
 ในเมืองมันก็อปรีย์จนได้ แต่คงจะอปรีย์ไปคนละอย่าง เป็นต้น
 ว่าเด็กที่สัญชาติมันจะเล่นแบบ ถ้ามันไม่ใคร่มีโอกาสมันก็เล่น
 เพียงไฟทอง ถ้าโอกาสมันให้ มันก็เล่นซิมเซกจับยัก แล้วเลย
 ถึงไปหัวโต ตามหมู่คนที่มันสมาคม ถ้าแหม่มันรู้จักชกโก
 ฬาวัด คนเขาหลงมมันเขาก็จ้างมันใช้ แต่อย่าคิดเป็นอันขาด
 ว่ามันตั้งใจทำงานให้เจ้าขุนมูลนาย เพราะใจมันอยู่กับตัวไปของ
 มันต่างหาก

เด็กที่มันจะดังอย่างไร ๆ มันก็คงดี มันจะเรียนหนังสือ
 แต่ตามวัด เรียนหนังสือฝรั่งกับครูแขกหรืออย่างเอกเพียงสวน
 กุหลาบเท่านั้น มันก็คงพอเลือกใส่ไปได้ ถ้ายังส่งมันไปเรียนเมือง
 นอกชอกนา ตลอดถึงออกชฟอดเคมบริชเหล่านั้นด้วย มันก็ยัง
 ดีหนักขึ้น วิชาเรียนทั้งสองอย่างมีแปลกกันอยู่น้อย แต่ถ้ามัน
 เรียนอย่างกระยาจกหัวมันไม่สูง ถ้าเรียนอย่างกระฎุมพี เวลา
 มันจะเกาหัวจะต้องเออมนแขนสักหน่อยจึงจะเกาถึง อ้ายบางคนมัน
 จะต้องต่อแขนด้วยเสื่ออีก

วิชเรียนทั้งสองอย่างทีกล่าวมานี้ มันแปลกกันเหมือนมวย
วัดกับมวยนายขนมต้ม อาจชนะได้ทั้งสองทาง มวยนายขนมต้ม
เห็นจะดีกว่าสักหน่อย แต่นายขนมต้มจะต้องมีกำลังอยู่บ้าง ถ้า
ไม่เช่นนั้นอายข้างโน้นมันจะเอาแรงเข้าโถมเหยี่ยงเหเอานายขนม
ต้มลงไป เพราะมันโกรธที่นายขนมต้มขายท่าทางมวยดีมาชก
มัน

พูดถึงการส่งลูกไปเมืองนอก ทำให้ระลึกขึ้นได้ถึงเจ้าสัว
แก้ว แต่เดิมเคยขายหมูหรือแลกข้าวพองอะไรอันหนึ่งก็จำไม่ได้
ต่อมาเงินทองทำภาษีอากรรวบพอใช้ มีลูกชายชื่อเจ้าสอนเป็น
เด็กเชื่อ ๆ อยู่สักหน่อยตาพ่อเสียเงินให้เล่าเรียนเอาจริงๆ จังๆ
ซึ้งแจ่ว่าตัวเองต้องหากินตั้งแต่เป็นคนเลวมาจนเป็นคนดี ถึงคราว
ลูกจะให้มันเป็นคนดีเพื่อตัดคลาสเสียแต่ต้นทีเดียว ครั้นถึงเวลา
สมควรก็ส่งเจ้าสอนไปยุโรป กล่าวว่ามันจะได้ชุบตัวเสียสักหน่อย
อายเรื่องไปยุโรปเรียกว่าไปชุบตัวนี้ ข้าเองก็ไม่เข้าใจว่ามันจะ
เป็นได้อย่างไร แลไม่ได้เห็นจริงด้วยเลย ที่พูดก็ตามคำเจ้าสัว
แก้วเท่านั้น

ฝ่ายลูกชายไปถึงเมืองนอก ก็ร่ำเรียนได้ตั้งได้ไปอยู่ออกช-
ฟอด ได้ดกรดิกาสำเร็จเรียบร้อยตามแบบแผน ครั้นกลับมาตาม
ทางถึงน้ำเขี้ยวลิ ส่วนกับเรือไฟฟ้าลงเจ้าสัวแก้วไปเมืองจีน
เสียแล้วเจ้าสอนเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ทราบว่าตัวเป็นกำพรว้า แล้วมิ

ฉบับที่ ๒

มิ่งบุตรชาย เมื่อได้เห็นใช้เงินฟุ่มเฟือยนัก

ละเชิงเทรา วันที่ ๕ พฤษภาคม

ถึงเจ้าสนธิบุตร

ด้วยหมื่นข้าตรวจดูบัญชีรายจ่ายของเจ้า คุณนั้นหนักมือ
ขึ้นทุกเดือน ถ้าปล่อยตามใจเจ้าไม่ซ้ำเจ้าคงจ่ายเงินเกือบ ๆ
เท่ากรมเก็บกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แปลกกันแต่กรมเก็บ
ลงบัญชีจ่ายตามคำสั่งกรมสารบัญชี แต่เจ้าคงจะลงจ่ายตาม
คำสั่งของตัวเองทั้งนั้น ส่วนเงินจำเพาะส่วนค่าเล่าเรียนของเจ้า
นั้น ก็ดู ๆ เสมอตัวอยู่ จึงเป็นที่เห็นได้ว่า ในเรื่องเรียนวิชา
เจ้าไม่ได้จำเรี่ยขึ้นเลย แต่ความรู้ในทางสุรุษสุร่ายของเจ้าเติบโต
ขึ้นเร็วนัก เงินที่เสียในส่วนเรียนแท้ ๆ นั้น จะสูงขึ้นไปสูงเร็ว
เพียงไรซ้ำไม่ว่า ด้วยเจ้าจะเสียเงินค่าเล่าเรียนมากได้ แต่เมื่อ
เจ้าเรียนวิชาสูงเช่นเดียวกับเจ้าไม่ไว้อุก หรือไม่ได้เป็นเจ้า

พ่อแม่ก็เสียเงินค่าโกนจุกหรือตัดเปียให้เจ้าไม่ได้ ส่วนเสื้อ
บอนด์สตรีตเลดีนเนอร์คาลตันนั้น ไม่เกี่ยวกับการร่ำเรียนแล
การที่เจ้าจะเป็นเสมียนโรงสีต่อไปนั้นเลย แลเมื่อข้ากล่าวแก่เจ้า
ว่า ข้าต้องการให้เจ้าร่ำเรียนโดยอย่ารู้จักกระหมัดกระหมั่น
ข้าไม่ได้หมายความว่า จะซื้อบอนด์สตรีตไว้สำหรับตัดเสื้อให้
เจ้า หรือซื้อไฮเติ้ลคาลตันไว้ให้เจ้ากินข้าวเย็น หรือซื้อสนาม
ม้าที่ตำบลเอ็ปซอมไว้แทนสระประทุม สำหรับให้เจ้าเล่นโปอย่าง
ฝรั่งที่เมืองนอก หรือช่วยนางละครมาไว้เป็นนางบำเรอของเจ้า
เจ้าอย่าเข้าใจวิปลาสไปต่าง ๆ เงินที่เจ้าฟุ่มเฟือยเช่นนั้น ที่จริงก็ยัง
ไม่ทำให้ข้าต้องล้มละลาย แต่ตัวเจ้าเองจะล้มละลายในข้อที่จะ
เป็นมนุษย์ต่อไปในภายหน้า

ข้าได้สังเกตมานานแล้ว ว่าเงินประเภทรายจ่ายของเจ้าสูง
รำไป แต่รายงานที่รับจากมิสเตอร์ไวต์ไม่ได้แสดงว่าเจ้าเรียน
ดชันตามส่วนทุนที่ลงไปนั้นเลย ถ้าเป็นการของบริษัทข้าเขาก็ใช้
ไม่ได้ เท่ากับออกแชร์ด์เป็นเซอร์เอาเงินมาซื้อฟริกดาละลาย
เล่นในแม่น้ำเจ้าพระยา หรืออย่างเดียวกับเอาข้าวเข้มทองมาคัม
ขุนหมูที่ไม่รู้จักอ้วน ไม่มีประโยชน์ตรงไหนเลย

ความข้อนข้าง ๆ มานาน เพราะหวังอยู่ว่าในสมองเจ้าก็
มีมันอยู่บ้าง เจ้าคงมีเวลาขย่หย่อนรู้สึกตัวไม่ตรงแน่วไปเข้า
กองไฟเหมือนแมลงเม่า หรือตรงแน่วไปลงอเวจีเหมือนมนุษย์

จำพวกที่ตั้งใจหาตโดยให้ร้ายแก่ผู้อื่น มนุษย์จำพวกนี้หาไม่สุยยาก
ที่เห็นหน้าเป็นคนมีหน้ามตาอยู่ก็มบ้าง เมื่อเจ้ารู้จักสังเกตเจ้าจะ
สังเกตได้ว่าคนที่ใช้เงินทองสุรุ่ยสุร่ายนั้น โดยมากเป็นพวกที่ไม่
เคยต้องเหน็ดเหนื่อยในเรื่องหาเงิน เป็นแต่คนอันเขาหาไว้ให้
แล้วก็ใช้ไป ๆ หรือหากว่าจะหาได้เองก็หาได้ด้วยไม่สัต้องออก
นำพักนาแรงก็มากนักย เช่นได้เงินเดือนเกินส่วนงานที่ทำเป็นต้น
ส่วนคนจำพวกที่ทว่าจะหาเงินได้แต่ละบาท ๆ ก็ต้องเหงื่อไหลไคล
ย้อยนั้น ให้เอาสัศรียาภรณ์ชนิดหนึ่ง ที่เรียกคอกหมามาขายให้
อันละ ๓ คำลึง มันก็คิดหน้าคิดหลังเสียสองกลับก่อน จึงจะ
ควักเงินออกซ้อ

แต่การที่ข้านี้จะให้เจ้าฟุ่มเฟือยมานานนี้ เจ้าต้องอย่าเข้า
ใจผิดไปว่า ข้าไม่ว่ากระไรเพราะข้ามั่งมีคงจะทนให้เจ้าใช้เงิน
เช่นกรวดเช่นทรายตามใจพ่อเจ้าประคุณผู้เป็นลูก ถ้าเจ้าเข้าใจ
เช่นนั้นไม่ข้าเจ้าจะได้รับความลำบากนัก เพราะข้าไม่ได้ตั้งใจจะ
ทนให้เจ้าสุรุ่ยสุร่ายเช่นนั้นเลย ถึงข้าจะมั่งมีสักร้อยเท่าอรธะ-
ไชลด์เมืองไทย ข้าก็คงไม่ทนเป็นแน่ เพราะฉะนั้นถ้าเจ้ามีประ-
สงค์จะหลบหลีกความลำบาก เจ้าจงหัดประมาณเงินรายจ่ายใน
เวลานี้ให้พอ ๆ กับที่ประมาณว่าจะได้ในภายหน้า ถ้าไม่อย่างนั้น
ข้าบอกล่วงหน้าได้ว่าเจ้าจะเดือดร้อน ถ้าแลใครหลงเป็นหนของ
เจ้า ก็จะไม่พลอยเดือดร้อนต้องวังต้องเดินเหมือนกัน

วิธีที่มนุษย์เราจะมั่งมีได้รวดเร็วขึ้น ถ้าพูดกันโดยตรงตรงไปตรงมาก็มีอยู่สองทาง คือคนอื่นเขายื่นให้เมื่อเขายังเป็นทางหนึ่ง เขาทิ้งไว้ให้เมื่อเขาตายทางหนึ่ง ส่วนการมั่งมีเร็วด้วยวิธีเดินกรอก คือวิธีมด ๆ เลี้ยว ๆ ลด ๆ นั้นก็มีมาก แต่ถ้าจะนำมาจาระไนที่ราคาแพงเสีย สุภาษิตอาหรับเขาว่า ลิ่นยาวทำชีวิตสั้น เข้าย่อมทราบอยู่แล้ว การมั่งมีด้วยวิธีเดินกรอกนี้ใช้ไม่ได้ ถ้าตายแต่หนุ่มก็ตกนรกเร็ว ถ้าตายแก่บางทีตกแต่ยังไม่ตายก็ได้ดังมีตัวอย่างอยู่บ้าง

วิธีมั่งมีโดยตรงไปตรงมาทั้งสองชนิดที่กล่าวมาแล้ว คือเขายื่นให้เมื่อเขายังเป็นหรือทิ้งไว้ให้เมื่อเขาตายนั้น ไม่เป็นวิธีที่เจ้าจะได้ง่าย ๆ เพราะข้าจะยื่นให้ก่อนที่เจ้าสมควรจะได้ และถึงเวลาน้อยข้าหลายสิบเข้าไปแล้วก็จริง แต่ข้ายังมีกำลังวังชา กิริยาอาการร่าเริงไว้อยู่ ข้าตั้งใจอยู่ว่าจะไม่ตายลงไปเพื่อความสะดวกแก่เจ้า

เมื่อเจ้ากลับมาเมืองไทย ถ้าเจ้าไม่เลวเต็มที่เจ้าก็คงได้ทำการในบริษัทอันข้าเป็นหัวหน้าอยู่นั้น แต่สมัยนั้นที่แรกเข้าทำการในบริษัทนั้น ไม่ว่าเป็นบุตรหัวหน้ากรรมการหรือหัวหน้ากุลิตำแหน่งที่ ๑ คงเหมือนกันหมด คือ ตำแหน่งเสมียนสามัญ ซึ่งเมื่อถึงวันที่ ๑ เดือนใหม่ ก็มีโอกาสดังจะเซ็นชื่อรับเงินของบริษัทไปได้ ๒๐ บาทถ้วน

ข้าจะยื่นตำแหน่งหัวหน้า ๆ ในบริษัทให้เจ้าไม่ได้ หากว่า
 ข้าจะให้ได้ ก็จะไม่เป็นประโยชน์แก่เจ้าไปกวัน แต่จะเป็น
 อันตรายแก่บริษัทไปยี่ดียวนัก ในชั้นภักพรหมของบริษัทอัน
 เป็นตำแหน่งที่ข้าอยู่นี้ ก็ยังมีที่ว่างลงไป ใครจะขึ้นมาอยู่ด้วย
 อีกรักได้ แต่ในบริษัทนี้ไม่มีรอกสำหรับชักใครได้ ถ้าจะขึ้นให้
 ถึงยอดก็ต้องบนขึ้นมาเองตั้งแต่คนล่างขึ้นมาทางนั้น ส่วนตัวเจ้า
 ก็จะเป็นผู้ที่ได้ร่ำเรียนมามากกว่าเสมียนธรรมดา ควรซึ่งเจ้าจะ
 ขึ้นได้เร็วกว่า แต่ความเร็วความช้าในข้อนี้อยู่กับตัวเจ้าเอง เมื่อ
 ข้าได้เปิดทางให้แล้ว เจ้าก็ต้องใช้วิธีเป็นผู้ดำเนินและขึ้น
 ต่อไป

ความเป็นผู้มีสติปัญญาสามารถ หากว่าจะเป็นอย่างหยิบยื่น
 ให้กันได้ ถ้าเราบรรจุก้ามให้คนบางคนไปเป็นเครื่องหากิน มัน
 เดินไปตามทางพบหากัดกันเข้ามันหยุดดูเพลินเสียประเดี๋ยวเดียว
 สติปัญญาก็คงตกหาย ยามก็คงสูญ คนบางคนให้แต่ยามมัน
 เปล่า ๆ มันก็คงเก็บหนุตาเข้าไปขายเป็นอาหารแมวได้ทรัพย์สิน ๑
 กากะณิก มาชอนาตาลกับน้ำตาลมแลกดอกไม้จากนายมาลาการ
 จนมันมขันทุกขึ้นแล้ว ยังจะทำกรงหับต่อเอาสติปัญญาของคนอื่น
 ไปเก็บลงยามไว้ด้วยเสียอีก

การส่งลูกไปยุโรป บิดามารดาที่พอจะส่งได้ไม่กล้าส่ง
 ก็เพราะข้อที่กลัวลูกชายจะไปอยากเป็นคนใจคอกว้างขวาง ในหมู่
 เพื่อนคงกล่าวมาแล้ว

การที่บิดามารดาพากันกลัวบุตรชายจะหลงว่าตนเป็นลูกชาย
 แบนก้อออฟอิงแลนด์นั้ ก็มีมูลที่ควรกลัวอยู่บ้าง ด้วยเด็กบางคน
 กว่าจะรู้สึกว่าเป็นบุตรนายมานายมีนายส่นายแดงเรารธรรมตาๆ
 ไม่ได้มีพ่อเป็นแบงก์หรือเทวดาที่เกี่ยวข้องกับชุมทรัพย์สิน ไม่มี
 เวลาจะกลับตัวเสียแล้ว เด็กบางคนไม่รู้สึเกาเสียเลยทีเดียว
 เมื่อกลับมาเมืองไทยกลับคิดว่าจะได้เป็นเสนาบดีเอาด้วยซ้ำ แต่
 ขอหม่อมอมบิชนสูงเช่นนั้ เป็นการต่งหน้าทำการงานแข่งกับคน
 เป็นอันมาก (ประเทศเรามึ ๖ ล้าน ๖ แสนคน ตามบัญญัติสามโน
 ครว้ที่ประมาณใหม่) หมายถึงหลักสำคัญอันมีอยู่เพียง ๑๐ หลัก
 เท่านั้น ไม่เป็นข้อที่พึงจะติเตียน แท้จริงเป็นความคิดที่ควรอด
 หนุนด้วย ถ้ามีคนมึแอมบิชนเช่นนั้มาก ๆ ก็ยังด้นกขน เพราะ
 ต่างคนต่างก็แย่งกันทำดีโดยประกวดกัน ใครชอบไล่เนื้อยิงเสือ
 กำถั่วหัวโตก็พากันเลิก เอาเวลามาใช้ในการแข่งกันทำดี จน
 การงานต่าง ๆ ก็ด้นขนไปทุกวัน กำลังและความคิดที่ใช้ในการ
 แข่งขันกันนั้น ย่อมเป็นผลแก่บ้านเมืองทั้งนั้ ฝ่ายท่านที่ทำ
 ราชการตำแหน่งสูง ๆ อยู่แล้ว หากว่าจะชอบชนไก่ไล่เนื้ออยู่
 บางทีจะต้องละเว้น ด้วยเราจะต้องเข้าใจว่าถ้าท่านได้เป็นข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ ในสมัยที่มนุษย์ต่งหม่นคนต่งใจทำดีแข่งกัน เพื่อ
 แย่งตำแหน่งซึ่งมิได้ตำแหน่ง ด้นนั้ท่านก็คงเป็นด้วย ชนคน
 อื่น ๆ ในทางทำดีประกวดกัน และเมื่อท่านได้ชนะแล้วท่านจะ

ต้องไม่กลับแพ้ ท่านจึงจะรักษาตำแหน่งไว้ได้ เหตุฉะนี้จึงเห็น
ว่า ถ้ามีคนที่มีแอมบิชั่นสูงดังที่กล่าวแล้วสักคนหนึ่งคนจะเป็น
ประโยชน์ยิ่งนัก

ส่วนข้อที่บางคนไม่กล้าส่งลูกไปรับเรียนในยุโรปเพราะ
กลัวมันจะไปทำเป็นคนใจใหญ่ขึ้น ก็มีมูลควรกลัวอยู่จริงดังที่
กล่าวมาแล้ว แต่จะพูดได้อีกทางหนึ่งว่า ยุโรปเป็นตำบลสำหรับ
ทดลองนิสัยเด็กได้ เด็กคนไหนถ้ามันจะดีแล้ว ส่งไปยุโรปกลับ
มามันก็ไม่เฒ่า อย่างผำประเจียดถ้าอุตบั้น ร.ศ. ได้ ก็ต้องเรียก
ว่าดีจริงฉะนี้ใด เด็กที่ส่งไปยุโรป ถ้าได้เล่าเรียนในสถานวิชา
ชั้นสูงแล้วไม่เฒ่ากลับมาก็เรียกว่าพอใช้ได้ฉะนั้น เรื่องการเงิน
ของมีคนกล่าวอยู่แล้วว่าชั่วมากนัก มีเสียงเหมือนหนึ่งว่า ข้า
อาจส่งข้าวเปลือกเกวียนหนึ่งให้เบนข้าวสารเกวียนบนก็ได้ และ
เงินของข้าแต่ละบาทเกือบจะติดอยู่กับตัวข้าด้วยไขตุ๊กแก แต่
ที่จริงเจ้าก็อยู่ร่วมกับข้าแต่เล็กจนปานนี้ เจ้าคงทราบแล้วว่า เมื่อ
ถึงคราวที่สมควร ข้าก็คงควักถุงเงินโดยตะลัดตะลาน แลมิได้ควัก
ออกมาน้อยกว่ากำมือเลย

ข้าจะขอกล่าวเสียตรงๆ ในที่นี้ทีเดียวว่า คนที่ทำใจคอ
กว้างขวาง ด้วยเงินที่ตัวไม่ต้องเหี้ยมตกหามาได้เองหรือเป็นคน
โอบอ้อมอารีด้วยเงินของคนอื่นนั้น ใช้ไม่ได้อย่างตัวเจ้าเวลานี้
ถ้าทำตัวเป็นคนใจใหญ่ก็ไม่ได้ทำด้วยเงินของเจ้าเอง ด้วยตั้งแต่

เจ้าเกิดมา เจ้ายังหาเงินไม่ได้สักสิ่งหนึ่ง ความประสงค์ที่จะเป็นผู้ใจกว้างขวาง กระทำโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนฝูงนั้น เป็นต้นเหตุทำให้ทำการในบริษัทนั้น แน่นไปด้วยเสมียนตรีเสมียนโท ราคาตั้งแต่ ๓๐ บาทไปถึง ๕๐ บาท คนเหล่านั้นจะเป็นเสมียนตรีและเสมียนโทอยู่จนหมดหนอก ไม่มีช่องकुที่จะเป็นอะไรต่อไปได้ เพราะเป็นผู้ชอบทำใจคอกว้าง เมื่อไม่มีทุนจะทำได้จึงต้องใช้เวลา ๘ ชั่วโมงใน ๑๒ ตรีก็ตรองว่า ควรจะได้รับอนุญาตให้เบิกเงินล่วงหน้าด้วยเหตุใด แลในเวลาอีก ๔ ชั่วโมงนั้น ใ้ร่างหนังสือขอเบิกเงินเดือนล่วงหน้า ๓ เดือน หรือใช้ในการนั่งถอดเข้าเสียใจเมื่อเขาขอไม่ให้ เวลาที่ใช้ในการตรึกตรอง ว่าควรจะได้เงินเดือนล่วงหน้าด้วยเหตุใดน ถ้าจะใช้ในการคิดหาเส้นทางที่จะทำให้กำไรของบริษัทเจริญขึ้นไป ก็จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองตามส่วนที่จะเป็นประโยชน์แก่บริษัท ข้าจะทำอย่างไร ๆ ก็คงอดเงินเดือนให้ไม่ได้ แลข้าก็คงไม่อยากจะอดเป็นแน่

ในเวลานี้ถ้าเจ้ามีความต้องการจะเป็นคนมีใจเอื้อเฟื้อ ชอบเลี้ยงดูเพื่อนฝูง พาไปดูละครแข่งม้าเลี้ยงข้าเปญ แลสุรุษสุร่ายด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นนั้นแล้ว เจ้าจงรองคใจดูจนได้ทำการแล้วสักปีหนึ่ง ต่อนั้นไปถ้าเจ้ายังอยากเป็นคนใจกว้างขวางอยู่อย่างเก่า ก็ตามใจเจ้า ไม่ต้องอดตองกลั้นต่อไป เพราะข้าจะทราบได้ว่าเจ้าไม่ได้เกิดมาสำหรับเป็นนายตัวเอง

เมื่อข้าได้กล่าวกับเจ้ามาตั้งข้างบนนี้แล้ว เจ้าก็คงจะตอบว่าข้ายังไม่เข้าใจ ด้วยในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยยุโรปมันไม่เหมือนเมืองนี้ เขาทำกันอย่างไร ก็ต้องทำไปตามเขา เข้าเมืองตาหลัวต้องหลัวตาตาม แลเข้ากรุงโรมต้องทำตามชาวโรมัน หรือเมื่ออยู่ในตำบลที่เขาดับไม้ขีดไฟกันด้วยจมูก แลขลุ่ยปากด้วยห้าเปญ ก็จะต้องทำไปด้วยตาม ๆ กันเป็นแฟชัน จะไปทำแปลกกับคนอื่นอยู่คนเดียวก็ไม่ได้

คำที่กล่าวเช่นนั้นมันเหลวทงเรื่อง คนโบราณท่านอินเว็นต์วิธีต่าง ๆ ไว้หลายหมื่นปีแล้ว สำหรับที่เด็กหนุ่มจะเลือกเสียคนแลทำบ้าได้ตามชอบใจ ไม่ว่าเจ้าจะทำบ้าในเมืองหรือเมืองนอกมันคงไม่แยกประเภทไปจากที่ท่านวางแบบไว้นั้นได้ จะผิดกันบ้างก็แต่ฝอยเท่านั้น เพราะฉะนั้นเจ้าจงอย่ากล่าวว่ ข้าไม่เข้าใจว่าเมืองนอกมันเป็นอย่างไร ด้วยข้าทราบสนิทที่เดียวว่จะเมืองนอกหรือเมืองใน เจ้าก็คงไม่ทำบ้าแปลกแบบที่ท่านบ้ากันมาแต่โบราณไปได้ ความประพฤตินิดใดที่เมืองนั้นนับว่าอยู่ในประเภทบ้าแลฉิบหาย ที่เมืองนอกมันก็ลงประเภทเดียวกันทั้งนั้น อนึ่ง คนที่ต้องทำอะไรตามอย่างคนอื่น ๆ ไปหมดนั้นมันเป็นคนไม่มีแว เป็นมนุษย์สามัญเหมือนกับมนุษย์อีก ๑๐๐๐ ล้าน ที่ฝรั่งเขาอยู่ในโลก ถ้าคนเราต้องทำตามอย่างกันไปหมดอย่างเจ้าว่าบ้านนี้ก็คงยังไม่มีใครนุ่งผ้า ด้วยตาอาศัยกับขายออฟแกไม่ได้นุ่งผ้า

ลูกหลานของแกเกิดมาก็คงจะเอาอย่าง เปลี่ยนกายต่อ ๆ กันมาจนบ้านนี้ เพราะไม่มีใครจะกล้าทำแปลกกับคนอื่น ๆ เจ้าควรยินดีที่สุดที่มนุษย์เมื่อสองสามพันปีมาแล้ว เขามองความคิดอาจหาญดีกว่าเจ้า ในข้อที่กล้าทำผิดกับผู้อื่น โดยเป็นผู้ลงมือประคับประคองไปไม้หรือหนึ่งสัปดาห์ ถ้าเขาฉลาดเหมือนเจ้าตลอดมา บ้านนี้เจ้าจะหนาวนักหนา

ผู้ชายที่ไม่กล้าทำอะไรผิดผู้อื่น เป็นคนใจเหมือนผู้หญิงที่ฝึกไฟในแฟชชั่น จะกระดิกตัวหน่อยก็กลัวผิดแฟชชั่น ซึ่งกลัวยิ่งกว่าอุปาสีกากลัวศีลขาด แฟชชั่นท่านสอนสั่งอย่างไร ก็จะต้องปฏิบัติตามประหนึ่งว่าตัวเป็นทาส ซึ่งแฟชชั่นได้ออกเงินไปทำสาธารณธรรมมาไว้ ทาสแฟชชั่นเหล่านี้พระราชบัญญัติเลิกทาสก็ช่วยไม่ได้

การทำอะไรทำตามพวกนั้นก็เหมือนกับช้างโขลง ซึ่งถ้าตัวต่างแตกกระจายเพ่นพ่าน อาละวาดไปตามลำพังทุก ๆ ตัว ก็จะไม่ม่เจ้าฝรั่งมาขอคูล้องช้างเมืองไทย เพราะการคล้องช้างจะมีไม่ได้ ถ้าช้าง ๓๐๐ ตัวแตกกระจายไป ๓๐๐ ทิศ ก็จะต้องมีช้างต่อหลายร้อยเชือกซึ่งจะมีไม่ได้ หรือมีได้ก็ไม่เป็นประโยชน์พอที่จะมีไว้ เพราะฉะนั้นการคล้องช้างจะต้องเลิกทีเดียว

เหตุที่บริษัทขายควนนายแคร์ ต้องพากันมาเข้าเพนียดได้ความลำบากนี้ ก็เป็นเพราะทำอะไรทำตามกัน ไปไหนก็เสตาม

กันไปหมด ตัวไหนมีน้ำใจกล้าหาญกว่านายสนธิบุตรชายจากวางหว้า ในซึ่งไม่รังเกียจที่จะทำผิดกับตัวอื่น ตัวนั้นก็แตกโคลงกลับไปมาได้ก่อน

อนึ่งในการคล้องช้างนี้ เจ้าจะจำได้ว่า ถ้าจะให้โคลงไปทางไหนต้องมีช้างนำออกหน้าไปก่อน ช้างนำตัวนี้ต่างว่าซอพลายศรี เวลาไม่มีอะไรจะทำก็ยืนเคียวใบไม้ทำตาปรีอ ประหนึ่งว่าไม่มีอินเตอเรสต่ออะไรในโลก ต่อเมื่อโคลงจะเข้าเพนียดพลายศรีตัวเอกจึงออกหน้าเดินรี ๆ รอ ๆ ทำทางเหมือนพยัคฆ์เรียกโคลงว่า ให้เข้ามาทางปีกกานเกิด ช้างในมีอะไรนำตัวนี้ ชาวป่าชาวดงอย่างพวกเอ็งเข้ามาในกรุง จะต้องเห็นเป็นขวัญตา ถ้าไม่อย่างนั้นก็มาเสียเที่ยวเปล่า ๆ ฝ่ายช้างโคลง เมื่อได้ยินพลายศรีกล่าวชักชวนดังนั้น ออกไม่ใคร่ไวใจ แต่บางตัวเชื่องง่ายก็ออกเดินตาม อ้ายตัวอื่น ๆ มันเหมือนนายสนธิบุตรจากวางหว้า มันก็ออกเดินตามกันไปหมด ครั้นเข้าเพนียดกันแล้วถึงเวลาจะล่าบาก พวกในโคลงจะต่อว่าเจ้าศรีสี เจ้าศรีเลียงหายไปเสียแล้ว

ในหมู่เด็กหนุ่ม ๆ ถ้ามากเข้าด้วยกัน คงมีหลายศรีอยู่ด้วยทุกฝูง เจ้าจะต้องสังเกตเสียแต่แรกว่า ในหมู่ที่เรียกว่าเป็นเพื่อนฝูงคบค้าสมาคมกันนั้น คนไหนเป็นพลายศรีจะต้องทราบไว้ ถ้าเห็นออกหน้านำโคลงเมื่อใด เจ้าจงเลียงแตกโคลงไว้ก่อนดีกว่า

อยู่คนเดียวมันจะเหงาสักหน่อย ก็ดีกว่าเข้าไปเบียดกันให้เขา
ต้องจู้ไปจู้มาในเพนียด

ในที่สุดแห่งจดหมายฉบับนี้ ข้าขอให้เจ้ารับประกาศการ
ใช้จ่ายลงไปให้มาก ถ้าเจ้าทำได้ เจ้าไม่ต้องเขียนจดหมายมา
บอกข้าให้เสียเวลา เพราะบาญชีใช้จ่ายของเจ้าคงจะบอกอยู่แล้ว
ถ้าเจ้าทำไม่ได้ก็ไม่ต้องเขียนหนังสือมาอธิบาย ว่าเป็นด้วยเหตุใด
เพราะข้ารู้อยู่แล้ว เจ้าคงไม่มีอะไรมาอธิบายใหม่กว่าที่ข้า
ได้ฟังมาหนักกว่าหนักแล้ว

(ลงนาม) จางวางหว่า

ฉบับที่ ๓

ถึงนายสนธิ์ ผู้บุตร

ผู้ได้บอกมาว่าจะจะไปเรียนยุนิเวอร์ซิตี
เมื่อไล่ได้เป็น บี.เอ. แล้วจึงจะกลับ

ฉะเชิงเทรา วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน

ถึงเจ้าสนธิ์ผู้บุตร

จดหมายของเจ้า เขียนเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน เรื่องที่
เจ้าเกิดความเพียรใหญ่ถึงจะเรียนเอาดีกรี บี.เอ. นั้นข้าได้รับแล้ว
ข้าขอสรรเสริญความมักใหญ่ใฝ่วิชาของเจ้า แต่อุบายของเจ้า
บางเหมือนจอหนัง ถึงข้าจะแก้แล้วก็มีแว่นตาใส่พอเห็นได้ว่า
เจ้ายกเอาการเรียนวิชาขึ้นอ้างให้เป็นหมอกบังตาข้า เท่ากับเอา
ขี้ผึ้งสุมปากมาทาแว่นตาข้าเสีย เพื่อจะไม่ให้ข้าเห็นในเวลาที่เขา
ทำหัวเรกกันขวิดเน่ล่ตามชอบใจ

เจ้าต้องเข้าใจว่าเจ้ากลับมาจะทำการในโรงสีข้าว แลอื่นๆ

จะเรียนเอา บ.เอ. ในการสัปดาห์คือโรงสนั่นเอง อ้อกะฟอดแล
เคมบริช ไม่มีโปรเฟสเซอร์ที่จะสั่งสอนแลสอบไล่ให้ด้กรเจ้าใน
วิชาประเภทนี้ได้ ด้วยไม่ได้มี “โรซมิลลิงสกูล” ที่อ้อกะฟอด
หรือ “โรซมิลลิงสกูล” ที่เคมบริช เจ้าจงอย่าหลงว่ายูนิเวอร์
ซิตีจะทำให้เจ้าเป็นเสมียนโรงสัคสมกับเงินแลเวลาที่เสียไป ถ้า
เจ้าเรียนได้ตลอดตามวิธีบับลิกสกูลก็พอใช้อยู่แล้ว

มนุษย์เราบางคนเล่าเรียนมีความรู้เป็นอันมากจากสมุดตำรา
บางคนมีความรู้ด้วยเรียนจากความคุ้นเคย แลความสังเกต คน
บางคนรู้จากเอกเช็มที่ ๑ ในคำรายบุคลิต ซึ่งแปลตามแบบเรียน
ว่า “สิ่งทั้งหลายซึ่งเท่ากับสิ่งอันเดียวกัน สิ่งเหล่านั้นเท่ากันหมด”
แลเอกเช็มที่ ๕ ซึ่งแปลว่า “จำนวนเต็มย่อมใหญ่กว่าส่วนของ
มัน” (ถ้าเจ้าไม่เคยเรียนบุคลิตเจ้าก็คงไม่เข้าใจ) คนบางคน
ทราบเอกเช็มที่ ๑ ด้วยได้เคยรู้เคยเห็นว่า เรือจ้างของเจ้าเขียว
กว้างยาวแลเล็กเท่ากับเรือจ้างของเจ้าแดง เรือจ้างของเจ้าเซ้งก็
เท่ากับเรือจ้างของเจ้าแดง เพราะฉะนั้นเรือจ้างของเจ้าเขียวกับ
ของเจ้าเซ้ง เมื่อเวลาไปจอดทะเลเบียน เจ้าพนักงานคงกำหนดให้
ว่าจะรับคนโดยสารได้เท่ากันทั้งสองลำ ส่วนเอกเช็มที่ ๕ นั้น
เจ้าขายหมูมันก็ย่อมทราบอยู่ทุกคนว่า หมูทั้งตัวมันต้องมากกว่า
ขาหมูขาเดียวอยู่เอง

คนซึ่งมีความรู้จำเพาะที่ได้เรียนจากตำรา หรือจำเพาะที่ได้

เรียนจากความสังเกต เคยได้เห็นได้ยิน^๕ใช้ไม่ได้ มันยังไม่พอ
ด้วยมันรู้แคบ^๖ รู้ไม่จริง มันต้องคนที่เรียนรู้จากตำรามาลองทำ
เห็นได้จริงจึงจะใช้ได้ ถ้าเจ้าเปิดดูในคัมภีร์ของอำแดง^๗รัตน
เจ้าจะทราบได้ว่า ถ้าจะทอดเนื้อ^๘วักกับหอ^๙ฝรั่ง เจ้าจะต้องทำ
อย่างไร แต่ถ้าเจ้าลองทอดดูก็คงไม่เป็นรส ส่วนเจ้าพ่อครัวทำ
กับข้าวที่ถูก^{๑๐}ชอบมันเกิดมาไม่เคยรู้ว่าขอซื้อฝรั่ง^{๑๑}มกั่ว แต่โดย
ความเคยมันก็ทอดเนื้อ^{๑๒}วักกับหอ^{๑๓}ฝรั่งได้บ้าง แต่กินไม่เป็นรส
เหมือนกัน สู้ขายฝรั่ง^{๑๔}อันเจ้าของโภชนะ สถานที่เคยเรียกกันว่า
โฮเต็ลขายอัน^{๑๕}ไม่ได้ เพราะขายนั้น^{๑๖}แก่รู้สูตรศาสตร์ด้วย แกทำ
เป็นด้วย

บรรดาวิชาต่าง ๆ ที่เจ้าเรียนมาแล้วนั้น คงจะใช้เป็น
ประโยชน์ในบริษัท^{๑๗}ได้ทุกอย่าง ตั้งแต่ภาษาลาตินไปตลอดตำรา
ดาว แต่บางอย่างก็มิ^{๑๘}ที่ใช้น้อย เช่นภาษาลาตินคงจะใช้แต่เมื่อ
ซื้อตัวอย่างข้าวเปลือก ข้าวสาร แลไม้ต่าง ๆ ที่ส่งไปออกพิธิ-
ภัณฑ์เมืองฝรั่ง และตำราดาว จะใช้ในการบอกขายข้าว^{๑๙}ได้บ้าง
กระมัง เป็นต้นว่าเวลานดาวพระโน้นไปเกี่ยวข้องกับดาวพระนี่
แสดงว่าอีก ๒ เดือนข้าวจะแพง ให้คนทั้งหลายรับซื้อข้าวโรงสี
จากวังหรั้าเสียแต่ราคา^{๒๐}ยังต่ำเกิด ดังนั้น^{๒๑}

เจ้าจะเห็นได้ว่า แต่เจ้าได้^{๒๒}ร่ำเรียนเพียงเท่านั้นยังไม่ใคร่จะ
มีทางใช้วิชา^{๒๓}ได้ทุกประเภท เพราะฉะนั้นเจ้าไม่ต้องศึกษาวิชา^{๒๔}

ยศยาวให้เลิกซนก็ได้ ถ้าเจ้ากระหายจริง ๆ จะมาหาเวลาเรียนต่อเขาเองบ้างก็คงไม่ขัดข้อง เพราะเจ้าก็มีทางอยู่แล้ว

เมื่อข้ากล่าวมาให้เจ้าเรียนให้มาก ๆ นั้น ข้าหมายความว่าอย่าให้เสียเวลามาก ถ้าเจ้าเรียนสูงได้ต่อเมื่อไม่ต้องคิดถึงเวลา ก็อย่าให้มันสูงเกินต้องการไปเลย เปรียบเหมือนถ้าเจ้ามีเวลาอยู่ครึ่งชั่วโมง ถ้าทำขนมจิบได้ก็ดี ถ้าทำไม่ทันเอาแต่เพียงบิสนิบก็ได้ ซึ่งจะไปเสียเวลาอีกครั้งครึ่งชั่วโมงสำหรับทำบิสนิบให้เป็นขนมจิบขนนั้นไม่ควร

ข้อสำคัญที่เจ้าจะต้องหาคือ ต้นทางที่จะนำให้เรารู้จักถนนที่ควรเดิน การเล่าเรียนก็คือเรียนให้รู้ทาง แล้วพอที่จะเรียนต่อไปได้ ข้าไม่ได้ตั้งใจให้เจ้าหอบรรวเอาวิชาเมืองฝรั่งกลับมาเสียให้หมด ควรจะปล่อยไว้ให้คนหลังๆ เขาบ้าง ในเวลาที่เด็กหนุ่มถ้ามันไม่รู้เรื่องอะไรเลยมันก็เอาตัวไม่รอด เพราะฉะนั้นจึงให้เจ้าเรียน แต่ไม่ต้องการให้เจ้ามีความรู้มากกว่ามนุษย์อื่น เพราะถึงเจ้าจะรู้มากเท่าใดเจ้าก็คงไม่เป็นเอ็ดดิซัน หรือมาโคนี หรือใคร ๆ ที่เคาะความรู้ของโลกให้สูงขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง และได้กำไรเป็นอันมากด้วยการที่เคาะนั้น

ข้าลงมือหาкинอย่างรักก็ได้เล่าให้ฟังแล้ว คือ ลูกกล่อมแกว่าข้ากินข้าวจุนัก แกจึงเตะออกจากบ้านให้ไปเที่ยวหาкинของข้าก็ไม่มีอย่างอื่นนอกจากจะเข้ค้ำลูกกล่อม จึงเที่ยวหาкинเอง

จนบัดนี้ข้าพเจ้าหลายนาง ก็ไม่หมดก็ต้องส่งไปขายเมืองนอกอยู่
ทุกเที่ยวกำนัน

แต่เวลาที่ข้าลงมือหากินนั้นไม่เหมือนกับเวลาที่เจ้าจะลงมือ
เพราะเมื่อกระโน้นมันทำอะไรกันง่าย ๆ เท่ากับแต่โบราณส่งต่อ
เรือบได้คราวละร้อยลำ ไม่ช้าก็แล้ว เดือนนี้ใครจะต่อเรือบ
สัก ๖ ลำ ก็ต้องกะโปรแกรมว่า ๑๕ ปีจึงจะแล้ว เงินที่จะ
ใช้จะต้องแบ่งออกจากงบประมาณปีละเท่านั้นเท่านี้ บางที่ต้อง
กันภาษีอากรบางชนิดไว้ สำหรับเป็นเงินต่อเรือบเสียทีเดียว
คุ้มกันยัดขานัก ถ้าจะเอาเรือเร็วอย่างเยอรมันเดือนนี้ บางที
โปรแกรมหักไว้แล้วก็ต้องเปลี่ยนไปใหม่ พูดถึงเรื่องเก็บภาษีไป
ต่อเรือบ เมื่อวานขึ้นเห็นในหนังสือพิมพ์ว่า ภาษีที่เยอรมันกัน
ไว้จำหน่ายส่วนนั้นนั้น ประเภทหนึ่งคือภาษีคนตาย

เมื่อข้าลงมือหากินนั้นอะไร ๆ มันก็ง่าย ๆ ไม่ต้องรู้เลขเศษ
ส่วนก็พอคิดทูนกำไรได้ เดือนนี้เกือบจะต้องรู้ตำราดาวจึงจะค้น
กำไรถูก แลเมื่อค้นพบแล้วก็มักอยู่ราว ๆ เดซิมาลท์ ๓ มันหา
เหมือนเมื่อกระโน้นไม่ ในเวลานับบาทหนึ่งมันก็ยัง ๔ สลึงอยู่อย่าง
แต่ก่อน แต่มันมักเป็นสลึงอ ๆ ไปเสีย ๒ สลึง เปรียบความ
อย่างเดียวกับกำไร แต่ก่อนถ้าได้ ๕ บาทมันก็ ๕ บาท เดือน
นี้ถ้าได้กำไร ๕ บาท มันก็เป็นค่าเครื่องใช้สักหรือเสียเฟืองหนึ่ง
ค่าใช้สอยต่าง ๆ เสีย ๒ สลึง ยังค่าอะไรต่ออะไรอีกมากมาย

จนเกือบว่า ถ้าอยากจะทำอะไรจริงจะต้องเรียนนักปราชญ์ทางเลข
มาจากเคมบริช วิธเลขวางกรณห์ต่าง ๆ เหล่านี้ มันง่ายไป
เสียหมดแล้ว ใช้คิดต้นทุนกำไรอย่างใหม่ ๆ ไม่ได้

แต่ถึงอย่างนั้น ในเวลา^{๕๕}ก็ยัง^{๕๖}มีช่องทางที่คนใหม่ ๆ จะหา
กินได้เหมือนแต่ก่อน ถ้ามองหาแต่เงิน ๆ ก็ไม่พบอย่างเมื่อ ๓๐
ปีมาแล้ว ถ้าเจ้าแบกปืนคาบศิลาไปทุ่งสระประทุม ก็ยังนกซ่อม
ได้เต็มกระชาด เมื่อ ๑๐ ปีมาแล้ว ปืนแผ่ธรรมดาไปเพียงบาง
ซอกก็ได้นกกลั่นหม้อแกลง เดียว^{๕๗}มันต้อง^{๕๘}ขึ้นรถไฟไปกิน ๆ พระปฐม
อีก ๕๐ ปี ถ้าจะยิงนกซ่อมจะต้องขึ้น^{๕๙}บนแทกลิงลูกปลายขึ้น^{๖๐}โพยม
ยานไปตามขอบ ๆ บำหมิพานต์

การงานอื่น ๆ ก็เหมือนกัน แต่ก่อนจะ^{๖๑}ผัดหมัก^{๖๒}ไปซื้อเส้นมา
จากโรงเจ็ก เดียว^{๖๓}มันต้อง^{๖๔}ซื้อเส้นมาจากประเทศอิตาลีจึงจะเป็น
หมักดี สด หม้อน้ำเครื่องไฟแต่ก่อนถ้า^{๖๕}รวเอาโคลนกับเกลบปะก็พอ
ไปได้ หม้อน้ำเดี๋ยว^{๖๖}ถ้า^{๖๗}รวก็อยาก^{๖๘}จะเลย^{๖๙}ทั้งเสีย^{๗๐}รู้แล้ว^{๗๑}รูด^{๗๒}ไปที่
เดียว การงานในบริษัทใหญ่ ๆ เดียว^{๗๓}มันต้อง^{๗๔}มีหมอความ หมอ
ยา อินยนิย จินตะกัว และอะไรบ้างก็^{๗๕}นึกไม่^{๗๖}ทัน ไม่^{๗๗}ช้าคง^{๗๘}จะต้องหา
จ้างนักพรต แลฤกษ์^{๗๙}ชี้^{๘๐}ไพรไว้ให้พร้อม^{๘๑}จึงจะมี^{๘๒}คนงานทุกแผนก

คนที่เรียนมามาก ๆ นั้น ไซ้^{๘๓}ว่า^{๘๔}ข้า^{๘๕}จะ^{๘๖}เห็น^{๘๗}ว่า^{๘๘}ไซ้^{๘๙}ไม่ได้^{๙๐}ที่เดียว
เมื่อใด ที่^{๙๑}ไซ้^{๙๒}ได้^{๙๓}ก็มี เช่น^{๙๔}เจ้า^{๙๕}ของ^{๙๖}ลูก^{๙๗}ชาย^{๙๘}สมุ^{๙๙}หบา^{๑๐๐}ญ^{๑๐๑}ขึ้น^{๑๐๒}เป็น^{๑๐๓}ตัว
อย่าง เจ้า^{๑๐๔}ของ^{๑๐๕}คน^{๑๐๖}นเวลา^{๑๐๗}สมุ^{๑๐๘}หบา^{๑๐๙}ญ^{๑๑๐}ขึ้น^{๑๑๑}ยัง^{๑๑๒}มั่ง^{๑๑๓}มี^{๑๑๔}ก็ได้^{๑๑๕}ไป^{๑๑๖}ศึกษา^{๑๑๗}ศิลป-

ศาสตราจารย์ ดร. สำนักศึกษาปาโมกข์ เมื่อกลับมาที่รู้หลักนัก
ปราชญ์ดี เปเลโต โยเมอร์ เวอร์บิล มิลตัน พวกนักกรูชนิโอรา
กับเคยเป็นเกลอกันมาแต่เล็ก ๆ เลยจะรักให้เจ้าต้องเป็นจินตะ
กวีเอาด้วยซ้ำ ด้วยซ้ำได้เห็นเคยเขียนอะไรที่รูปร่างคล้าย ๆ โคลง
อย่างน้อยสองครั้ง ส่วนสมุหบาญช้จุ่นเป็นเคนพอมอันจะกิน อยู่
ดี ๆ ไม่ว่าดีไพล่เอาเงินไปเข้ากับเขาทำภาษี ครั้นสิ้นปีเงินทองมี
อยู่เท่าไรก็หมด เรือสวนไร่นามืออยู่ที่ไหนเลหลังที่หอรัชฎา ตัว
สมุหบาญช้จุ่นเอง เมื่อเสียทีก็เลยบวชไปอยู่แถบ ๆ เมืองชนบท

ฝ่ายเจ้าต้องเป็นคนไม่สู้หมั่น เวลาพอยังมีให้กินก็ไม่ทำ
อะไรที่ออกเรียวแรง จะมีบ้างก็แต่พยายาม จะเป็นมนุษย์ชนิดเวอร์
บิลขึ้นอกนายหนึ่ง ครั้นสมุหบาญช้จุ่นพลตกลงไปตั้งนั้นแล้ว เจ้า
ต้องเป็นคนมีความคิดก็เลิกข้อที่พยายามจะเป็นผู้ซื้อเสียงใน ๕๐๐
ปีข้างหน้า ว่าจะเป็นจินตะกวีตัวเอกในตอนต้นแห่ง ๑๐๐ ปี ที่ ๒
ของกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะทราบว่าถ้าเป็นผู้ไม่มีชื่อเสียงปรากฏ
ไปอีก ๕๐๐ ปีก็ไม่หิว แต่ไม่มีกินในเวลาอันสั้นก ดังนั้นเจ้าต้องก็หยุด
เป็นจินตะกวี แล้วมาหาข้าบอกว่าจะรับเป็นเลขานุการ ข้าตอบว่า
ข้าไม่ต้องการเลขานุการด้วยไม่มีงานพอจะให้ทำ เจ้าจึงกลับว่า
เสมียนก็ได้ แล้วขอทำลงไปทุกตำแหน่งจนถึงนักการแลคนใช้ใน
ออฟฟิศ ข้าบอกว่าเสียใจที่ไม่มีตำแหน่งว่าง ถ้าว่างเมื่อไรจะเรียก
พูดตามจริงข้าไม่เชื่อว่าเจ้าจ้องมันจะทำอะไรได้ ดูรูปร่าง

มันแข็งแรงก็จริง แต่ดูปริมาณหลักครั้งต้นครั้งอยู่บ่อยๆ ตั้งแต่
 นานมานี้มันนั่งคอยข้ายู่หน้าออฟฟิศประมาณวันละ ๒ ครั้ง ว่า
 เมื่อจะมีตำแหน่งว่างลงใหม่ ลงท้ายข้อครหาไม่ได้จึงบอกว่า “เน
 เนะเจ้าจ้อง อ้ายการงานในออฟฟิศนั้นมันไม่ใคร่ว่างง่าย ๆ ด้วย
 พวกที่ทำอยู่แล้วเขาย่อมรักตำแหน่งของเขา งานที่จะรับคนเข้า
 ใหม่ได้ก็มีอยู่ดอก แต่กลัวเจ้าจะไม่ไหว”

เจ้าจ้องตอบทันทีว่างานอะไรทำให้หมด ข้าย่ทำอะไรก็ต้อง
 รับไว้ แล้วส่งไปอยู่กับพวกกุ๊หลินกระสอบข้าวลงเรือ คิดว่ามันอยู่
 ไม่ได้ก็วันมันก็ไปเอง

ครั้นประมาณ ๓ เดือน เมื่อข้าย่ลืมเจ้าจ้องสนิทแล้ว จึงได้
 รับหนังสือผู้จัดการ ขอให้เลื่อนตำแหน่งเจ้าจ้องโดยเหตุผลที่ได้ทำ
 ประโยชน์ให้แก่บริษัททุนค่าแรงกุ๊หลินไปได้ คือเมื่อเจ้าจ้องไป
 แบกกระสอบอยู่ได้หน่อยหนึ่ง มันหนักแรงแลมันขี้เกียจแบกหนัก
 เข้า ก็คิดสร้าง ท.จ.ก. ขนชนิดหนึ่ง คือทำรางสูงพื้นหัวสำหรับ
 ให้กระสอบข้าวเดินจากในโรงไปลงเรือได้เอง เป็นแต่ยกกระสอบ
 ขึ้นวางบนหัวรางทางโน้น มันก็เลื่อนกรูดไปลงทางนี้ ตั้งแต่
 มา การขนกระสอบข้าวลงเรือก็ใช้คนเพียงหนึ่งใน ๑๐ ของจำนวน
 ที่เคยต้องใช้

ข้าย่ทราบอยู่แล้วว่าเจ้าจ้องเป็นคนขี้เกียจ แต่ความขี้เกียจ
 ของมันทำให้บริษัททุนเงินเข้าไปเดือนละมาก ๆ ตกลงข้าย่ก็ต้องขึ้น

เงินเดือนให้ แล้วเลื่อนตำแหน่งขึ้นมาเป็นชั้น ๆ จนภายหลังได้เข้าไปเป็นเสมียนอยู่ในออฟฟิศ แลในบริษัทใช้พิมพ์ดีดมาจนบ้าน ก็เพราะเจ้าจ้องลายมือไม่สู้ดีแลเขียนช้า มันเห็นท่าทางว่ามันจะต้องเป็นเสมียนเลวอยู่รำไป มันจึงกวนไม่ได้หยุดจนต้องซื้อพิมพ์ดีดใช้จนได้ ในเวลานั้นพิมพ์ดีดยังเป็นของใหม่ ข้ายังไม่ไวใจก็ไม่ใคร่ยอม ด้วยกลัวจะเสียเงินเปล่า ครั้นเมื่อตกลงซื้อใช้พอกับงานแล้วก็กลับลดเสมียนลงไปได้อีกหลายคน เจ้าจ้องเห็นได้ทีกรอขอเงินเดือนขึ้นอีก ขาก็ต้องให้

ภายหลังมา แม่ของเจ้าเกิดมีความคิดที่จะทำการค้าขายส่วนตัวบ้าง ด้วยไปได้ดำรำนำน้าปลามาจากไหนว่าแก่นัก มีศรัทธาแก่กล้าถึงลงทุนกว่า ๑๐ ชั่ง ในว่า ๆ จะขายทั่วเมืองไทย น้าปลาอื่น ๆ จะต้องเลิกหมด ชื่อเสียงของเมืองระยองก็จะเสื่อมลงไปส่วนหนึ่ง

เมื่อแม่เจ้าได้ลงมือแลลงทุนทำน้าปลาเป็นการใหญ่ตั้งแล้ว ข้ายู่ ๆ เห็นท่าทางจะไม่ได้การ กลัวจะยุ่งในเรื่องบาปบุญ บาปบุญ ก็โอนให้เจ้าจ้องไปช่วยเป็นผู้จัดการ เจ้าจ้องไปถึงก็คิดเป็นการใหญ่ ขันต้นลงมือบอกขายในหนังสือพิมพ์ และตีใบปลิวใหญ่น้อยร้อยอย่าง มันสมองแผนกจินตะกวีในหัวเจ้าจ้องเคยหยุดการมานาน บัดนี้ได้ช่องก็เอาใหญ่ เช่นว่า

“น้าปลาโอซารส มาตรฐานมดหมดเมืองมา

ทองคำชิมน้ำปลา จักดูคตมลิมนาคาล

เป็นต้น ส่วนรูปภาพก็มากมายก่ายกอง เป็นต้นว่าทำรูปคน ๆ หนึ่ง เมื่อยังไม่ได้กินน้ำปลาดูพุทธรูป มีแรงมาเกาะถามหาอยู่ ถึงครึ่งโหล ครั้นได้กินน้ำปลาแล้วไม่ก็มาน้อย โดยเหตุที่กินข้าว ได้ทุกมื้อ คุรวงกายล่ำสันขนาด ๆ แขนเดา มีรูปข้างรูปเสื้อวิ่ง หนี แสดงว่าผู้นั้นมีกำลังมากประมาณ ๑ เท่ากำลังเฮกุลิชหนูมาน ฝรั่ง

น้ำปลาที่ท่านในชั้นต้นก็ต้องการให้ใช้สำหรับเหยาะโน่น จมึนอย่างน้ำปลาธรรมดา ครั้นเจ้าจึงไปเป็นผู้จัดการได้ไม่ช้า อ้ายน้ำปลานั้นฟังตาม แอดเวตทิชमेंต์ ดูมันต้องใช้ไปทุกอย่าง แม้ครัวคนไหนถ้าไม่ใช่ ถึงจะทำไก่แพนงแกงเห็ดเบ็ดทอดให้คน ขอทานกิน มันก็คงว่าไม่อร่อย ถ้าใช้น้ำปลาเจ้าจึงถึงจะเอาปุ่เต็ม ใส่สำหรับทุกวัน นายก็ต้องกินข้าวได้ ส่วนกับข้าวใหม่ๆ ที่คิด ทำขึ้นได้ด้วยน้ำปลานั้น มีรสอย่างก็เหลือจะจำ ลงท้ายดู เหมือนจะทำทองหยิบฝอยทองก็เกือบจะต้องเหยาะน้ำปลาชนิดนี้ ด้วย

ในตอนต้น ๆ ที่เจ้าจึงลงมือบอกขายน้ำปลานั้นทำให้ข้า ขนลุกรำไป ด้วยมันลงทุนหนักกว่าหนักนัก ดูเหมือนมันนอน ครอบยังรุ่ง ๆ ว่า จะบอกขายอย่างไรจึงจะเสียเงินมาก ๆ ข้าไป กรุงเทพฯ คราวไรก็เห็นเจ้าจึงไปเที่ยวอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็น

รูปคนผอมกับคนอ้วนบ้าง รูปขวดน้ำปลาสูงเกือบถึงนกเขาหินบ้าง บางอันเป็นรูปพระเจ้าสุลต่านมีตัวหนังสือว่า “พระเจ้าสุลต่านจะโปรดน้ำปลาน้ำได้เสีย”

ข้าเห็นมันลงทุนหนักกว่าหนักนัก ดูไม่เห็นขายน้ำปลาได้สักขวด ก็เรียกเจ้าห้องมาว่า มันผิดว่าไม่อีกมากมายก็พบชุมทรัพย์เป็นแน่ ขอให้ทำไปอีกหน่อยเถิด แต่ตั้งหลายครั้งจนลงท้ายข้าจะไล่เจ้าห้องออก ให้เลิกเรื่องน้ำปลากันที พอพวกเอเยนต์ในกรุงเทพ ฯ พวกกันสั่งให้ส่งน้ำปลามากขึ้นรำไป ไม่ช้าก็ต้องต้มน้ำปลากันทั้งกลางวันกลางคืน เจ้าห้องก็ยึดรากแน่นอยู่ในโรงน้ำปลาตั้งแต่นั้นมา ถ้าโรงน้ำปลาเล็กข้าก็คงต้องจ้างไว้ในบริษัท

เจ้าห้องคนนั้นแหละ เป็นผู้ทำให้ข้ารู้สึกว่าการเรียนวิชาสูงนั้น ถึงจะทำการค้าขายก็ไม่เสียเปล่า ด้วยมันสมองมันเล่นคนบางคนถึงไม่เคยรำเรียนอะไรก็ฉลาดเฉลียวได้เหมือนกัน แต่ถึงจะมีความคิดก็ไม่มีความรู้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ต่างว่าเข้ามีความคิดอยู่แล้วว่า อาจทำยานัตถ์แดงได้ดีกว่ายานัตถ์ของหมอเปลี่ยน แต่เจ้าไม่มีปัญกับยาเจ้าจะทำอย่างไรได้ คนเราที่รับจ้างเขาทำการ ถ้ายิ่งได้รำเรียนมาดี มันยิ่งหาทางให้นายขึ้นเงินเดือนบ่อย ๆ ข้า อ้ายคนที่ไม่ได้ศึกษามากน้อยมันก็ออกความคิดได้ แต่ความคิดมันมักไปลอยแว้งกว้างอยู่ในอากาศเสียนาน ๆ จึงจะเป็นรูปเข้าได้ บางทีเลยลอยสูญไปที่เดียว อย่างเดียวกันกับร้าน

วัดเบญจมบพิตรที่มีลูกโป๊ขาย ย่อมมีความคิดด้วยกันทุกร้านว่า ถ้าอัดแก๊สทำให้ลอยได้จะขายลูกละ ๒ บาท บางร้านมีแต่ความคิดต้องนั่งขายลูกละบาทเดียว บางร้านมีความคิดด้วยความรู้ด้วย เอาสังกะสีกับกรวดกล่อมมาทำประเดี้ยวเดี้ยว จะให้ลูกโป๊ลอยไป พรหมโลกก็ได้ หรือถ้าไม่ถึงพรหมโลกก็คงสุตสาyta

เมื่อข้าได้กล่าวมาเช่นนั้นแล้ว เจ้าคงจะกลับถามว่าเจ้าเห็นวิชาเป็นของดีเช่นนั้น เหตุใดข้าจึงไม่ยอมให้เจ้าอยู่เรียนเอา ดกร บ.เอ. ตามประสงค์ของเจ้าเล่า

ข้าตอบว่าถ้าเจ้ารู้ตัวว่าจะต้องแกง แต่ยังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรจะให้แกงๆ เผ็ดหรือแกงจัดเช่นนั้น ก็ควรเตรียมเครื่องแกงไว้ทั้งสองอย่าง แต่ถ้าวแล้วว่าจะต้องแกงจัดก็จะดำน้ำพริก ขูดมะพร้าว คั้นกะทิไว้ทำไมให้เสียเวลา เป็นแต่หนังกุ้งหนมหูเจียวกระเทียมที่เดียวกันแล้วกัน เวลาจะกินก็ได้ทั้งเดียว

การเรียนวิชาที่เหมือนกัน ถ้าเจ้าไม่รู้ว่ากลับมาเขาจะใช้ทำอะไร ก็ควรจะเรียนไว้มากๆ เผื่ออันนั้นไม่เหมาะอันโน้นจะเหมาะ แต่คนที่รู้แล้วว่ากลับมาทำงานโรงสีอย่างเจ้านี้ ไม่ควรจะต้องเสียเวลาเรียนมากเกินไปที่จะต้องใช้ในโรงสี สู้เอาเวลามาหัดทำการไปในโรงงานไม่ได้

การเลือกวิชาที่เรียนนั้นยาก ดูนั่นออกจะคล้ายๆ เล่นหอย มีเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายอยู่มาก เปรียบว่าเจ้าเสียเวลาหัดใส่ไฟเสีย

จนชำนาญแล้ว ครั้นถึงเวลาจะมารับจ้างเขาใส่ไฟเรือไฟ คนของ
เขาก็กี่เต็ม ถ้าเจ้าจะขึ้นเข้าให้ได้ข้าก็ไม่ว่า แต่ข้าให้เงินเดือนเจ้า
เพียง ๔ บาทเท่านั้น ส่วนการแผนกอื่นๆ ของข้ามีอยู่คือตำแหน่ง
คนตัดหญ้าของข้าว่าง เงินเดือนถึงเดือนละ ๒๕ บาท ฝ่ายเจ้า
จะรักเอาวิชาเดือนละ ๔ บาท หรือจะทวงวิชาเอาเดือนละ ๒๕
บาท

ความข้อนั้นชอบกล ลองคิดก็ยังไม่เห็นว่าจะแก้ไขอย่าง
ไรได้ มันไม่ใช่ความผิดของเจ้าผู้จะมารับจ้าง มันไม่ใช่ความผิด
ของข้าที่ไม่จ้าง มันไม่ใช่ความผิดของใครหมด แต่ถ้าจะเอาตัว
ผู้ผิดให้ได้ เขาก็เห็นจะผิดมากกว่าข้า เพราะเจ้าซุ่มซามเล็ดเรียน
ไม่ได้มาเอง คงไม่มีใครโทษข้าว่า ไม่ต่อเรือใหม่สำหรับให้เจ้า
ใส่ไฟ หรือไม่ไล่คนที่ทำการอยู่แล้ว สำหรับจะเอาตำแหน่งให้เจ้า
ที่เจ้าบอกว่า เจ้าได้เป็นกรรมการขึ้นในคลับที่เบตนั้นข้าก็
ยินดี ด้วยพวกนักเรียนด้วยกันคงจะไม่รังเกียจเจ้าหรือคิดเกียต
กันเจ้า แต่การที่ไม่มีใครเกลียดนั้นเสียเวลามากนัก โดยมากมัก
จะเสียเงินด้วย เพราะคนที่ไม่มีใครเกลียดจะต้องเป็นคนไม่มีอัฐ
ติดตัวเลย จึงไม่มีใครอิจฉา หรือมิฉะนั้นถ้าพบใครจะต้องยื่น
ธนบัตรให้เสียทุกรูปทุกนาม แลมีเรือแพซางม้าววควายไว้ให้คน
อื่นยืมทั่วโลก

ข้าได้กล่าวมาอย่างน้อยครั้งหนึ่งแล้วว่า ข้าเชื่อว่าในสัณ

เขามันสมองอยู่ข้าง แล้วยังคงเชื่อดังนั้นอยู่เสมอ เพราะ
 ฉะนั้น เขาคงจะเห็นได้โดยไม่ต้องให้ข้ออธิบายมากกว่าที่ข้ากล่าว
 มาแล้วว่า วิชาที่เขาได้ร่ำเรียนมาได้เพียงนักพอใช้ได้แล้ว ไม่ต้อง
 คิดถึงดึกดื่นทำอะไรต่อไป ด้วยเขาเรียนสูงนัก ความคิดจิตสำนึก
 ของเขาก็จะสูงเกินการโรงสไปด้วย ดังซึ่งไปปะจินตะกวีอังกฤษ
 กล่าวไว้ว่า....

The education forms the common mind; Just as the
 twig is bent, the tree's inclined,

ตามทักกล่าวมาแล้ว ข้าจึงเข้าใจให้ชมทราบทีเดียวเถิด
 ไม่ต้องขแรงย่นคำมาอีกครั้งหนึ่งให้ช่วยการ

(ลงนาม) จางวางหรั

ฉบับที่ ๕

ถึงนายสนธิบุตร เมื่อนายสนธิบอกเข้ามาว่า เวลา
กลับจากยุโรปจะขออ้อมกลับทางอเมริกาและญี่ปุ่น ด้วยการ
เที่ยวดูภูมิฐานบ้านเมืองต่างประเทศ ย่อมนับว่าเป็นการเรียน
วิชาประเภทหนึ่งเหมือนกัน

มะเขิงเทรา วันที่ ๒๕ มิถุนายน

ถึงเจ้าสนธิบุตร

จดหมายของเจ้าลงวันที่ ๗ เดือนก่อนนั้น ข้าได้รับแล้ว
เจ้าพูดจาใช้ถ้อยคำวนไปเวียนมาเหมือนลูกหมาที่ไล่กัดหางตนเอง
แต่ถ้าอายุตูบมันไล่กัดหางมันบ่อยๆ ก็ทำให้มันโตเร็ว ขอลำมัน
ล่าสุนัข ทำให้เจ้าของรักก็จะไดกินน้ำข้าวบ่อยๆ แต่ส่วนเจ้า
ที่พูดวนเวียนเช่นนี้เสียเวลาเปล่าทั้งเรื่อง มันไม่ทำให้มันสมอง
ของเจ้าจำเริญขึ้น อย่างทำให้ขอลำของอายุตูบมันเติบโตขึ้นน
เลย เมื่อเจ้าหัดพูดจาววนเวียนเช่นนี้ก็กลับจะชักให้ความคิดวน
เวียนไปด้วย

ข้าเก็บความได้จากจดหมายเขาวงกตของเจ้าว่า เจ้าต้องการ
จะกลับอ้อมทางอเมริกาและญี่ปุ่น เพื่อที่จะได้รู้จักท่าทางของบ้าน

เมืองเหล่านั้น แลทางการค้าขายที่ติดต่อหรืออาจติดต่อกับเมือง
เรา มีเรื่องเกี่ยวกับสินค้าข้าว เป็นต้น

เมื่อเจ้าพุดมาเช่นนั้น ก็ทำให้ข้าต้องกล่าวความซ้ำซาก ว่าเจ้า
ไม่ได้เป็นผู้ที่จะกลับมาเป็นนายเวรทะเลเบียน การค้าขายในราชการ
กระทรวงใด เพราะฉะนั้นไม่ต้องศึกษาก็ได้ว่า การค้าขายเมือง
เราเกี่ยวข้องกับประเทศอื่นๆ อย่างไรบ้าง แลส่วนสินค้าข้าวนั้น
การในบริษัทนี้ เมื่อได้ส่งสินค้าไปยังกงแลสิงคโปร์ได้เงินแล้ว
มันจะไปไหนต่อไปก็ไม่ทำให้ข้าเห็นขั้นที่สุด ใครจะเอาเทใน
ทะเลข้าก็ไม่ต้องการทราบ เว้นแต่จะทราบได้ด้วย ไม่ต้องลง
ทุนถึง ๕๐๐ หรือ ๖๐๐ ปอนด์ เท่าที่เจ้าประมาณว่าต้องใช้จ่าย
ในการเดินทางรอบโลกของเจ้านั้น ข้อความตามที่กล่าวมานี้พุด
สรุปความลงว่า ถึงเจ้าจะไปอเมริกาหรือญี่ปุ่นจริง ข้าก็ไม่เชื่อ
ว่าจะมีประโยชน์ทางไหน ที่พุดนึกส่วนตัวเจ้าคนเดียว ไม่เกี่ยว
กับผู้อื่นทั่วไป

แต่ในเวลานี้เจ้าก็โตควรเป็นผู้ใหญ่มาหลายปีแล้ว ควรเจ้า
จะตัดสินใจได้ดีกว่าคนอื่นว่า เจ้ายังมีเวลาไว้สำหรับถ่วงทะเล
เล่นได้สักกี่มากน้อย แต่ข้าเห็นว่าคนหนุ่มที่อายุถึง ๒๔ ปี
แล้ว แลเป็นผู้ทรงกายบริบูรณ์แลมันสมองไม่น่า แต่เป็นผู้ที่
ไม่ได้มีเงินของตัวเองสักบาทหนึ่ง แลไม่เคยหาได้สักสิ่งเดียว
นั้น ควรจะรับเอาชอลงในบาปใช้จ่ายเงินเดือนของใครต่อใครเสีย

โดยเร็ว ถ้ายิ่งผู้จ่ายเงินเดือนเขาคอยจะรับซื้อลงบาญชีอยู่ด้วย
ก็น่าจะรับให้หนักขึ้น

เพราะเหตุนี้ ข้าขอบอกให้เจ้าทราบว่ามีข้าได้ส่งไปยังมิสเตอร์
ไวท์แล้วว่า ถ้าเจ้าจะต้องการตัวโดยสารเรือเมล์มาสิงคโปร์เมื่อ
ไร ให้มิสเตอร์ไวท์จัดซื้อให้ แต่อย่าให้จ่ายเงินค่าเล่าเรียนแล
ค่าอยู่ค่ากินให้เจ้ามากกว่า ๒ เดือนครั้ง นับจากวันในจดหมาย
ฉบับนั้น ดังนั้นเจ้าจะยังมีเวลาวางอยู่ในยุโรปอีกเดือนครึ่ง จาก
วันที่จดหมายฉบับนั้นไปถึง แลเวลาวางอยู่เปล่าๆ เดือนครึ่งนั้น
ถ้าคนเจ็บก็พอทำให้หาย ถ้าคนขี้เกียจก็คงจะทำให้ขี้เกียจหนัก
ขึ้น ถ้าคนทำทางจะไม่ดัดเลี้ยวปรียเอาทเดียว

การที่ข้าให้เจ้ามีเวลาวางเดือนกว่านั้น เจ้าก็ควรจะยินดี ด้วย
ข้าเข้าใจว่าเจ้าไม่ใช่เด็กชนิดที่ไม่ชอบอยู่เปล่าๆ ข้าได้ยินคนบาง
คนชอบพูดว่าไม่ชอบมีเวลาวาง มันต้องทำงานอยู่เสมอจึงจะอยู่
เป็นสุข ถึงกับฆ่าตัวเองด้วยงาน แต่ที่จริงเพชฌฆาตนั้นไม่ใช่งาน
เลย มันก็จะเป็นบรรทัดหรือความยุ่งในหัวเมื่อใช้เวลาจะยุ่งดังนั้นเสีย
โดยมาก คนที่เกิดโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนนั้น ไม่เป็นด้วยทำ
การหนักเกินไปในเวลาออฟฟิศ โดยมากเป็นด้วยทำมากเกินไป
ในเวลาทีเล็กออฟฟิศแล้ว ธรรมดาคนกับงานที่ทำงานนั้นควรเป็น
เกลือกกันอย่างสนิทในเวลาออฟฟิศ แต่เมื่อออกจากออฟฟิศไป
แล้วควรเป็นศัตรูเกลียดกันเหมือนยาพิษ เช่นนี้จะชอบ เม็นส์

เซนา อิน กอปอร์เซโน เจ้าที่ทราบไม่ใช่หรือ

คนที่น้ำใจปลอดโปร่ง อาจคิดอันใดคิดได้ง่ายนั้น คือ คนที่กวาดการงานให้ออกจากมันสมองทุกๆ วันเวลาที่เลิกออฟฟิศ เหมือนกับกวาดใบไม้ให้เตียนจากลานโบสถ์ แลไม่ยอมให้การงานเข้าครอบงำความคิดอีก ก่อน ๔ โมงเช้าวันรุ่งขึ้น หรือ ๕ โมง หรือ ๒ หรือ ๓ โมง ตามเวลาที่เปิดทำการในตอนเช้า (หรือ ตอนบ่าย) แต่ส่วนคนทำงานที่ไปออฟฟิศบ่ายโมงครึ่ง แต่ชอบพูดว่าไปเช้านั้น ถึงจะคิดถึงการงานนอกเวลาออฟฟิศสักเท่าไรก็ไม่มีอันตราย ด้วยเหตุซึ่งไม่ต้องอธิบายก็เห็นจะได้ แลคนซึ่งไม่มีงานทำแต่ชอบบอคว่า ทำไม่มีเวลาวาง “เต็มทีขอรับ เต็มที-การงานหนักเต็มที-ไม่มีเวลาวางเลย ข้าวปลาอาหารไม่ทราบว่าจะได้กินเมื่อไร กลางคืนกลางวันไม่มีว่าง ฯลฯ ฯลฯ” นั้น พวกนี้พึงเสี่ยงเหมือนทำการวันละ ๒๗ ชั่วโมง ไม่ต้องคิดถึง เพราะไม่ใช่มนุษย์เสียแล้ว ถึงซักก็ยกตัวว่าไม่ใช่ ด้วยมนุษย์อะไรมีบ้างที่ไม่มีเวลากินเวลานอน แต่ก็คงมีชีวิตอยู่ได้ เมื่อพูดถึงความข้อนขาขอบอกเอาไว้เป็นทุนที่จะรู้จักคนไปข้างหน้าว่า คนๆ ไหนชอบบอคว่าทำทั้งกลางวันกลางคืน จงเชื่อเอาเถิดว่านอนกลางวันครึ่งวันกลางคืนเต็มคืน หรือถ้าจะอยู่ในที่ทำการก็คงเที่ยวกะกะกิดคนอันชวนคุยเท่านั้น ที่แท้ไม่มีอะไรทำเลย นอกจากจะนั่งฉีกกระดาษทิ้งกระโดน

คนที่ชอบบอกว่าทำงานหนักนั้น ยังมีอีกประเภทหนึ่งแต่หายาก คืออวดว่ามีงานมากเต็มที แลก็มีมากจริง ๆ จะน้อยกว่าที่บอกก็หนึ่งในสามเท่านั้น คนที่อวดว่ามีงานทำมาก แลมีมากเกือบจริงตามอวดนั้น ไม่ใช่มนุษย์ที่ฝรั่งเรียกเย็นตะละแมน ด้วยความโอ้อวดไม่ใช่กิเลสชนิดที่เย็นตะละแมนจะพึงมี

เพราะฉะนั้น เจ้าจงจำไว้ให้คล้ายกับจำสุภาษิตว่า “คนใดชอบอวดว่ามีงานทำมาก คนนั้นไม่ใคร่มีงานทำ หรือไม่ไฉ่เย็นตะละแมน”

ถ้าไม่ใคร่ไว้ใจจะเต็มคำว่า “โดยมาก” เข้าเสียด้วยก็ได้ พุดถึงเวลานอกออฟฟิศแลในออฟฟิศ มีคนอยู่สองจำพวกที่บริษัทค้าขายไม่พึงคบค้า พวกหนึ่งเมื่อถึงกำหนด ๔ หรือ ๕ โมงก็รีบออกจากออฟฟิศ พวกนี้ถ้าไม่มีใครว่ากล่าว ก็มักมาอย่างไทยไปอย่างฝรั่ง คือเวลามาไม่สู้ปึงชวล แต่เวลากลับปึงชวลนัก ด้วยได้หยิบหมวกกับร่มเตรียมไว้แล้ว แต่อีก ๕ นาทีจะถึงเวลาครั้นนาฬิกาตีเป่าที่สามก็ถึงบันไดชั้นล่างเสียแล้ว คนจำพวกนี้เมื่อออกจากออฟฟิศไปแล้วก็เป็นอันสิ้นเรื่อง ไซ้ว่าจะรีบร้อนไปไหนก็หาไม่ได้ ครั้นเมื่อหลุดพ้นบันไดออฟฟิศไปแล้ว ก็เที่ยวตุ๋นตุ๋นเตร็ดเตร่ต่อไป เข้าโฮเต็ลชวนกันกินกันดื่มไปจนสิ้นเวลาเมื่อสิ้นเวลาแล้วบางพวกก็ยังอยู่นั่นเอง บางพวกก็เข้าบ่อนหรือดูละครยก หรือซัดเซคะเนจรต่อไป สุดแต่วันรุ่งขึ้นถ้าไปนั่งหา

นอนอยู่ในออฟฟิศแล้วเป็นไข้ได้

คนอีกจำพวกหนึ่งนั้น ใช้ความคิดของตัวเองแทนบริษัทเพื่อนฝูง เวลากลับไปถึงบ้านก็นั่งง่วนคิดถึงการงานที่ได้ทำแล้ว และได้ทำในวันรุ่งขึ้น ครั้นเวลานอนหลับก็ฝันเช่นเดียวกันไปตลอดคืน จนมันสมองเหนื่อยในเรื่องงานที่ทำ รุ่งขึ้นไปออฟฟิศก็ออกง่วงๆ ความคิดตะกุกตะกักไปเหมือนกัน

คนทั้ง ๒ จำพวกนี้ ควรเปลี่ยนอากาศอยู่เสมอๆ แต่ไม่ต้องไปยุโรปหรือสรีราชาอย่างฝรั่ง พวกที่หนึ่งควรเปลี่ยนอากาศโฮเต็ลแลโรงบ่อนไปกินอากาศ โบสถ์ วิหาร การเปรียญเสวยอย่างน้อยวันละ ๒ ครั้ง คือ ๘ คำครึ่งหนึ่ง ๑๕ คำครึ่งหนึ่ง ถ้าเปลี่ยนแต่อากาศไม่พอ จะเปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มเสวยด้วยอย่างเป็นโรคเบอร์เบอร์ก็ได้ คือนุ่งสีสดแดง แสงสีต่าง ๆ นั้น ควรเปลี่ยนเป็นขาวเสวยทีเดียว เวลากินอาหารก็ควรเปลี่ยนและลดลงไป คือเลิกอาหารเย็นเสวยมื่อหนึ่ง กินแต่โม่งเช้ากับ ๕ โม่งเช้าเท่านั้นก็พอแล้ว อัดกะโหลกต่าง ๆ ก็ควรเปลี่ยนเป็นน้ำฝนน้ำท่าให้หมด

ฝ่ายคนจำพวกที่ ๒ ซึ่งคบความคิดของตนเองแทนเพื่อนนั้น ควรเปลี่ยนอากาศบ้านไปกินอากาศโรงละครแลระบำ หรืออากาศอื่นๆ ชนิดนั้นเสียบ้าง ด้วยถ้าไม่กินอากาศเหล่านี้ก็ต้องกินยารำไป

คนเราที่จะหางานทำ ควรจะจำไว้เป็นตำราได้ว่า ถ้าได้อะไร

ที่พอจะทำได้ก็ต้องรีบรับเข้าไว้ เว้นแต่เมื่อมันไม่ไหวจริงๆ นั้นแหละจนใจอยู่ ตำแหน่งงานที่จะทำเอาเงินเดือนนั้น มันหาง่ายอยู่เวลาเดียว แต่เมื่อไม่ต้องการเท่านั้น

เมื่อข้ายังหนุ่มๆ ถ้าข้าไม่มีงานเมื่อใด ข้าหาอะไรได้ไม่ว่าตำแหน่งนักการหรือเสมียน หรืออะไรข้าคงรีบทำเข้าไว้ก่อนแล้วใช้ตำแหน่งตำแหน่งนั้นเหยียดตำแหน่งสูงต่อไป เช่นกับถ้าหาอะไรไม่ได้ดีกว่าได้เดือน ก็ควรเก็บไว้เดือนลงกะลาเข้าไว้ที่หนึ่งด้วยได้เดือนเป็นเหยือก กุ้งเป็นเหยื่อปลากราย ปลาสดแลปลาดุก ปลาช่อนต่างๆ ดังนี้ เจ้าสามารถจะได้ปลาตัวใหญ่ขึ้นไปทุกที ในที่สุดปลาดุกจะเป็นเหยื่อปลาวาฬบ้างกระมัง ถ้าไม่ได้ก็ควรจะได้

ส่วนตัวเจ้านั้น เจ้าก็ย่อมทราบอยู่แล้วว่า คงจะมีตำแหน่งทำงานในบริษัท ไม่ต้องเก็บไว้เดือนมาตกกุ้ง แท้จริงเจ้าจะหลบหนีกุ้งยาก ด้วยกุ้งคงจะโจนเกาะเจ้าเป็นแน่ ถ้าเจ้าไม่ยอมให้กุ้งในบริษัทเกาะ เจ้าก็คงจะต้องขุดไว้เดือนให้ได้เสียก่อน เจ้าจึงจะตกกุ้งที่นอนได้ด้วย ถ้าไม่ต้องการกุ้งในบริษัท ข้าก็ไม่เอาไว้เดือนไว้กะลาเที่ยวตามจ้อประเคนให้เจ้าเหมือนกัน

เพราะฉะนั้นข้าต้องการให้เจ้าเข้าใจเสียแต่ต้นไม่ว่า ซึ่งจะเอาด้วยยามาควงเล่นบนปลายไม้เสียก่อนแล้ว จึงจะกินยานั้นไม่ได้ ด้วยถ้าพลาดพลั้งด้วยแตกเสียแล้วก็จะเลยอดยาทีเดียว การ

ทำที่อุดๆ เอียนๆ อยู่ไม่มีใครลงมือทำงานเมื่อมีช่องเช่นนี้ ก็เหมือนกับเอาถ้วยยาขึ้นเล่นควงซาม ถ้าพลาดพลั้งไม่ได้กินยาโรจะกำเริบ

การรั่วๆ รออๆ ผิดตัวเองอยู่นั้น สุภาษิตในสมุดหัตถลายมืออังกฤษว่าไว้อย่างไรเจ้าคงเคยเห็น “โปรแกระชดินชั้น อีช ธี ธีฟ ออฟ ไทม์” แปลว่าความรั่วๆ รออๆ เป็นโจรผู้ลักเวลา หรือจะแปลอะไรก็ได้แล้วแต่นักปราชญ์ในทางนั้น คำที่กล่าวว่าความรั่วหรือความแฉะเป็นโจรนั้น จะเป็นคำเปรียบที่น่าฟังหรือไม่ก็ตาม แต่ข้อซึ่งเป็นผู้ทำเช่นนั้นไม่ต้องสงสัย ด้วยมันทำให้เสียไม่แต่เวลา ถึงเงินเดือนก็ทำให้เสียเก่งเหมือนกัน ข้าได้เห็นมาหลายท่านแล้วที่ถูกตัดเงินเดือน ด้วยเก็บงานเข้าล้นชักไว้เสีย ข้าเคยตัดเงินเดือนเสมียนของข้าเองด้วยเรื่องแฉะชานก็หลายคน เจ้ากลับมาทำงานถ้าประพฤติดูเช่นนั้น ก็จะทำให้บริษัทต้องจ่ายเงินเดือนให้เจ้าน้อยเข้า แต่บริษัทมิได้ยินดีเลย

ธรรมดาคนที่เกิดมา บางคราวคงจะคิดผิอยู่บ้างทุกคน แต่ถาคิดผิครั้งหนึ่งกับขอแก้ตัวที่พอฟังได้ครั้งหนึ่ง แต่มขอเดยวครั้งเดียวเท่านั้น กล่าวคือเมื่อได้ทำผิให้ต้องแก้ตัวเช่นนั้นไปแล้ว จะทำผิให้ต้องแก้ตัวเช่นเดียวกันอีกไม่ได้ เช่นว่าถ้าเจ้าฉวยซ่อนหวานคักนำพริกลาวกินเข้าไปเต็มช้อนดังนี้ เจ้าอาจแก้ตัวได้ว่าฉันกินว่าพุทราหวาน แต่เมื่อได้เค็มคอเช่นนั้นครั้งหนึ่งแล้วเจ้าจะหลงว่า

น้ำพริกกลายเป็นพุทราทวนอีกไม่ได้ต่อไป

เมื่อข้าส่งเจ้าไปเรียนหนังสือเมืองฝรั่งนั้น ข้าก็ทราบแล้วว่า เจ้าคงมีความคิดบ้างต่าง ๆ หลายครั้ง แต่ข้าตั้งใจว่าเจ้าคงบำเหน็จละครึ่งเท่านั้น เช่นกับเมื่อได้กินน้ำพริกทวนแทนพุทราทวนครึ่งหนึ่งแล้ว ถ้าจะต้องดูเพดานด้วยการกินสะเลาเป่ากำลังร้อนเข้าไปคำละอันก็พอค่อยยั้งชั่ว หรือถ้าต้องจามซ่อนสามชั้นด้วยคักแกงพริกขี้หนูซดเข้าไปเต็มซ้อน ก็พอแก้ตัวได้ว่าคิดว่าแกงจืดอย่างใหม่ แต่ถ้ากินน้ำพริกทวนแทนพุทราทวนเข้าไปอีกครั้งหนึ่งก็จะอธิบายได้แต่ว่าเป็นด้วยใจไม่มีเวลาคลายเท่านั้น

เรื่องกลับอ้อมทางอเมริกัน ข้าก็ทราบอยู่ว่าเจ้าคงคิดสักวันหนึ่ง ข้าไม่ได้ว่าอะไรเสียแต่แรก ด้วยเห็นว่ามันเป็นการกินน้ำพริกทวนซ้ำ

ตามใจความในจดหมายเขาวงของเจ้า ข้ารวบรวมความได้ว่า ถ้าเจ้ากลับทางอ้อมก็เช่นกับซบตัวอีกชั้นหนึ่ง ทำให้สี่ชั้นวรรณของเจ้าผุดผ่องขึ้น ดังข้าจะขอเปรียบว่าเหมือนกระโถนทองขาว ที่ขัดได้ทีแล้ว แต่ข้าเห็นว่าการขัดกระโถนทองขาวมันต้องใช้เพียงอิฐป่นหรือฝุ่นตามถนน อย่างมากก็มะขามเปียกบั่นละอิฐ แต่การซบตัวของเจ้านั้นต้องใช้ทองปอนด์ แลเมื่อซบเสร็จแล้ว เจ้าก็คงยังเป็นมันสูกะโถนไม่ได้

อนึ่งการซบตัวนี้อาจเป็นผลได้ ๒ ทาง คือซบแล้วอาจมีผิว

เนื้อเป็นทองอย่างพระสังข์ก็ได้ ชุบแล้วกลายเป็นขี้เถาอย่างท้าว
สนั่นราชก็ได้

ในที่สุดนี้ ข้าขอบอกเจ้าข้าอีกครั้งหนึ่งว่า มิสเตอร์ไวท์ได้
รับคำสั่งข้าแล้วว่า ถ้าเจ้าจะต้องการดิเก็คโดยสารเรือเมล์ตรงมา
สิงคโปร์เมื่อไรก็ให้จัดหาให้ ถ้าเจ้าไม่ต้องการดิเก็คตรงมาสิง-
คโปร์ เจ้าจงหาดิเก็คอย่างอื่นเอาเองเถิด มิสเตอร์ไวท์ไม่มีจะให้
เจ้าผิดกับที่ข้าได้ส่งไปแล้ว

ส่วนเงินค่าอยู่กินของเจ้านั้น ข้าก็ได้ส่งกำหนดไปแล้ว ถ้า
เจ้าต้องการอยู่นานไปกว่าที่ข้ากำหนดไปให้ เจ้าจะต้องหาเลี้ยงตัว
เอง ด้วยข้าได้ส่งตังงบประมาณตามกำหนดที่ว่าไปนั้นแล้ว

(ลงนาม) จางวางหระ

ฉบับที่ ๕

เขียนถึงนายสนธิ ผู้บุตร เมื่อนายสนธิขอดอนคำเรื่อง
ที่จะคิดกลับอ้อมทางอเมริกาและญี่ปุ่น อนึ่งเมื่อได้เขียนจด-
หมายฉบับที่ ๔ ไปถึงบุตรชายแล้ว จางวางหว่าก็ออกจาก
ฉะเชิงเทรา ไปสู่ระทางเบี่ยงใหม่ นายสนธิกลับมาจากยุโรป
ยังไม่ได้พบกับบิดา แต่ได้เข้าทำการในบริษัท ไม่สู้พอใจอยู่
บ้าง จึงเขียนหนังสือฟ้องไปยังบิดา

กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน

ถึงเจ้าสนธิ ผู้บุตร

จดหมายของเจ้าเขียนจากยุโรป ขอดอนคำเรื่องที่จะกลับ
ทางอ้อมฉบับหนึ่ง เขียนจากฉะเชิงเทราฟ้องสมุห์แสงหัวหน้าใน
ออฟฟิศของเจ้าฉบับหนึ่งนั้น ข้าได้รับแล้ว เวลานี้ข้ากลับมาถึง
กรุงเทพ ฯ ยังจะพักอยู่อีกหลายวัน มีเวลาที่จะตอบจดหมาย
ของเจ้า จึงขอตอบทั้งสองฉบับพร้อมกันทีเดียว

ในจดหมายที่เขียนจากยุโรปนั้นเจ้าพูดจาดูเข้าท้วงที่ขึ้นมาก
เพราะมีใจความมากในจำนวนคำน้อย หากู้ใช้หน้ากระดาษเป็น
ทั้งหน้าท่วม วิฉกบั้งโหรงเหรงอย่างแต่ก่อนไม่ จดหมายของ

เจ้าฉบับนั้นถาเป็นทองคำก้นเนื้อเกือบ ๖ กระรัต ไม่ใช่ครึ่งกระรัตอย่าง
ที่เคย ๆ มา หนังสือที่ยืดยาวแต่ไม่มีใครมีใจความนี้ ถ้าจะว่า
ไปก็เหมือนกระชุนุ่น อ้วนโตเปลือยที่เปล่า ๆ น้ำหนักไม่มากนัก
น้อย แลราคาก็จะสักสองอัฐพัสการมัง

ธรรมดาผู้เป็นพ่อค้ามาขาย ควรต้องผูกมัดการพูดจาให้
เป็นไปตามวิธที่ชอบ อันเป็นวิธสันจำง่ายที่สุดคือ

ข้อ ๑ ให้มือจะพูด

ข้อ ๒ พูดออกไป

ข้อ ๓ หยุดพูด

สามข้อเท่านั้นเป็นพอ

การที่จะลงมือพูดแต่เมื่อยังไม่มีอะไรจะพูด แลเมื่อสน
เรื่องแล้วยังไม่หยุดพูดนั้น อาจพาผู้พูดไปขึ้นศาลแลโรงพยาบาล
คนขอทาน ทั้งอาจพาไปไหน ๆ ก็ได้ เว้นแต่สุดคติเท่านั้น ใน
บริษัทของเรา ก็จำหมอความไว้ทำงานแผนกพูดมากกว่าอยู่ส่วน
หนึ่งแล้ว เสียเงินเดือนอยู่เดือนละหลายชั่ง ถ้าดูเฟิ่น ๆ ก็ค่อนข้าง
จะแพงอยู่สักหน่อย แต่ทำหน้าที่สำคัญคือป้องกันไม่ให้บริษัท
ต้องไปขึ้นศาล อันเป็นที่ซึ่งถ้าใครเว้นได้ก็ไม่ควรเข้าไปใกล้กราย
เป็นอันขาด เพราะฉะนั้นบริษัทจึงยอมเสียเงินเดือนจ้างมาไว้
เปรียบเหมือนไปเพชรบูรณ์ยอมกินยาควินินไว้วันละ ๓ เกรนดีกว่า
จะปล่อยให้จับไข้ พวกที่ไปเที่ยวโคราชบางคนกลับมาเล่าว่า ไป

โคราชนอนกลางวันไม่ได้ ถ้าฉันนอนเป็นจัมป์ เพราะฉะนั้น
 อดนอนกลางวันเสียวันละ ๒ ชั่วโมง ดึกว่านอนคราวเดียวกันตั้ง
 สามเดือน อย่างเดียวกับถ้ากลัวความที่จ้างหมอดูความมาไว้เป็น
 แหกขามในทางความเสียทีเดียว ดึกว่าปล่อยให้ขโมยขึ้นบ้านได้
 แต่การที่พูดมากนั้น ก็มีเวลาสมควรอยู่ข้างเป็นต้นว่า
 เวลาเกี่ยวหญ้าเช่นนั้น จะพูดให้เรื่อยเหมือนขับรถยนต์ก็ชอบจะ
 หยุดก็ต่อเมื่อแวะเก็บดอกได้ตามทาง

อนึ่ง เจ้าจะต้องจำไว้ว่า ทำคมในฝักมันง่ายกว่านอกฝัก
 ทำตลาดโดยอาการมันง่ายกว่าตลาดโดยวาจา เจ้าจงปล่อยให้
 อ้ายข้างโน้นมันพูดมากกว่าเจ้าพูดเอง ฟังมันพูดมากกว่าปล่อย
 ให้มันฟังเราพูด เพราะคนที่นั่งฟังนั้นขายขี้เท้าไม่ได้ แลอาการ
 ฟังยอมทำให้เจ้าข้างโน้นนี้กว่าตัวพูดเพราะ เป็นการยอด้วยกิริยา
 ไปในตัวดังนั้นก็ มนุษย์เรามากซึ่งถ้าให้มันคนนั่งฟังนั้นๆ โดย
 อาการตั้งใจฟัง ก็คงจะพูดจนหมดพุง ใส่น้ำใส่นอนมียูกี่ชุดๆ
 ก็คงจะสาวออกมาอวดหมดทั้งนั้น คำฝรั่งมีอยู่ว่า “เงินพูดได้”
 แต่ที่จริงมันพูดต่อเมื่อเจ้าของเป็นคนปากโป้ง แลถ้าเช่นนั้นมัน
 จะพูดอะไรออกมาแต่ละคำก็ล้วนแต่จะบาดหูคนทั้งนั้น ส่วนความ
 จนแค้นแค้นนั้นก็พูดได้ แต่มันจะพูดว่าอะไรไม่มีใครอยากฟัง

ข้าพุดถึงเรื่องเหล่านี้ด้วยเกรงอยู่ว่า เจ้าค่อนข้างจะเอียงไป
 ข้างเป็นผู้พูดมากกว่าเป็นผู้ฟัง อย่างเดียวกับเด็กหัวปอนั่งกินโต๊ะ

มันมักอยากกินขนมกลางโต๊ะ สักก่อนสุปมาถึง ธรรมดาคนพูด
 มากเหมือนเด็กที่ตะกลามไอศกรีม จำพวกที่ ๑ อยากพูดคนเดียว
 อย่างที่จำพวกที่ ๒ อยากให้สำหรับคาวหวาน เป็นไอศกรีมไป
 ทั้งสองสำหรับ แกงเผ็ด แกงจืด ยำใหญ่ ยำฉวน ปลาแห้ง
 แดงโมเป็นไอศกรีมไปตลอดจนทองหยิบฝอยทอง เช่นนี้จึงจะ
 สบายใจ

การที่เจ้าตกลงมาทางที่ถูกรับกลับมาทำางานเช่นนี้ ก็
 เป็นที่พอใจของข้า แต่เจ้าจะต้องตั้งหน้าทำไปให้ตลอด เสมียน
 ที่เข้าทำงานใหม่ ๆ นั้น ข้าได้เห็นมามากแล้ว ที่ในเดือนแรกตั้ง
 ใจทำงานจนเหงื่อไหลไคลย้อยด้วยกลัวว่า ถ้าทำน้อยไปจะถูกไล่
 ครั้นเดือนที่ ๒ ออกจะอยากถูกไล่เสียให้สิ้นเรื่องจะได้ไปหางาน
 ที่อื่นซึ่งไม่สู้หนักนัก ต่อเดือนที่ ๓ ซึ่งทราบว่าเพียงวันละเท่าไร
 จึงพอที่จะไม่ถูกไล่ ต่อไปก็ทำเพียงวันละเท่านั้น

เมื่อข้ารับจ้างเป็นเสมียนอยู่ห่าง ๔ คา มีเพื่อนเสมียนด้วย
 กันคนหนึ่งชื่อเจ้าซุ่น เป็นคนอายุรุ่นราวคราวเดียวกันกับข้า แต่
 นิสัยไม่เหมือนกัน ด้วยเจ้าซุ่นคิดมั่งมีเร็วจนข้าหายใจไม่ทัน ดู
 เหมือนพรวดพราดก็จะเป็นเศรษฐีเลยทีเดียว แต่ไม่สู้ปรากฏว่า
 จะเป็นวิธิดีแน่ กล่าวอยู่แต่ว่ามีลูกสาวเจ้าสัวคนหนึ่งมั่งมีนัก คา
 พ่อตามใจ จนดูเหมือนจะต้องการเดือนดาวตาพอกี่ส่งมาให้จาก
 เมืองจีน เงินทองจะต้องการเท่าใดเป็นไม่มีขาด แต่ลูกสาวเจ้าสัว

คนนั้น จะเกี่ยวข้องกับความมั่งมีของเจ้าขุนตรงไหนหาสุปฺรากฏ
ไม่

ว่าข้างความคิดเป็นเศรษฐกิจในลัทธิมือเดีวเป็นไม่มีใครสุ
เจ้าขุนได้ บางคนเมื่อกินข้าวเย็นแล้วถึงมือคิดสะคิมออกหนังสือ
พิมพ์รายเดือน ตั้งต้นวางเคำการประมาณ ๒ หุ่่ม ครั้นเวลา
๒ ยามการสำเรีจตลอด ตามความคิดอันเฟื่องของเจ้าขุนว่า คน
มาขอรับข้อต่งแสนคน โรงพิมพ์ทำงานทั้งกลางวันกลางคืน หนังสือ
ยังไม่พอขาย ผู้ที่ซื้อไม่ได้แสดงกิริยาอาการเศร้าหมอง โศกะ
ปริเทวะ จนเจ้าขุนกลับไป วันรุ่งขึ้นเจ้าขุนต้นสายจนแทบจะไป
ออฟฟิศไม่ทันเวลา ต้องรีบร้อนจนล้างหน้าแทบจะไม่ทั่ว

บางคนเจ้าขุนไม่สุเฟื่องในทางหนังสือ จึงลงมือต่งสะคิม
ทำโรงพิมพ์ในเวลาประมาณ ๒ หุ่่ม ครั้นเวลา ๒ ยามกระดาศ
ตีพิมพ์มีอยู่ในใจเจ้าขุน กองสูงกว่าภูเขาทอง แบบพิมพ์กรม
สรรพกรนอก กรมสรรพกรใน แลแบบเรียนกรมศึกษาทั้งปวงเจ้า
ขุนได้พิมพ์หมด ครั้นเวลา ๑ หุ่่มตั้งเครื่องสคิม ๘๐ แรงม้ามา
แล้วยังพิมพ์ไม่ทัน ผู้ที่มาว่าจ้างพิมพ์ไม่สำเร็จประสงค์กลับไปเป็น
อันมาก รุ่งขึ้นเช้าเจ้าขุนก็เกือบจะถูกตัดเงินเดือน ด้วยไปทำ
งานไม่ทันตามกำหนด เหมือนคนที่ออกหนังสือพิมพ์นั้นเหมือน
กัน

เมื่อวานชนนเอง เจ้าขุนทราบข่าวมาพักอยู่กรุงเทพ ฯ ก็

มหา หูแสบไปมาก แต่ความคิดที่จะมั่งมีก็คงอยู่ตามเดิม บอกกับข้าว่าเดี๋ยวนี้^๕ได้เป็นประธานกรรมการในบริษัทดงพระยาไฟ ทกอธิบายว่าเป็นบริษัททำแร่เงินมีทุน ๔ หมื่นชั่ง หุ่นละ ๕ พันบาท แต่เจ้าชุนกับข้าก็ชอบกันมานาน ถ้าข้าต้องการแชร์จะจัดให้ถูกๆ เพียงแชร์ละ ๑ ร้อยบาทก็ได้ แต่ไม่ได้มากเพราะแชร์เต็มเสียแล้ว ฝ่ายข้าฟังดังนั้นไม่เข้าที่ ด้วยไม่เคยได้ยินใครว่าแร่เงินมีที่ดงพระยาไฟ ข้าก็ชอบใจเจ้าชุน แล้วบอกว่าไม่ต้องการ แต่เจ้าชุนจะขัดเยียดให้ๆ ได้ ว่าจะได้เป็นการสนองคุณที่ข้าได้เคยมีมาแต่ก่อนๆ ในที่สุดตกลงข้าก็ให้ยืมเงิน ๔ ร้อยบาท เจ้าชุนก็มีย่องลากลับไป

ในโลกเรานั้นมีเจ้าชุนอยู่มาก คือคนชนิดที่ชอบหาเงินในหัววันละ ๕ พันชั่ง ยิ่งกว่าหาเป็นบาทๆ วันละ ๕ บาท คนชนิดนี้ถ้าเสียไม่ได้ก็ให้ยืมเงินเสียเล็กน้อยดีกว่าที่จะจางไว้ใช้ ด้วยเวลาทำงานมันคงค่อยๆ ย่องเข้าประตูออฟฟิศ เหมือนลูกหมาที่ถูกอ้ายตัวใหญ่มั่นกัตมาใหม่ๆ ต้องหยุดเลียแผลตามทางรำไป ครั้นเวลาเลิกชกกลับมีอาการผลนผลันลูกจากเก้าอี้ เหมือนกิริยาเสือที่โชนกัดเนื้อ ในที่ทำการคงมีคนชนิดนี้^๕อยู่ด้วยเสมอๆ แลถ้าตามันเป็นไฟ เจ้าของออฟฟิศก็ต้องซ่อนนาฬิกาวันละเรือนเป็นอย่างน้อย ด้วยมันคงดูนาฬิการำไปจนเครื่องจักรแลลนละลายไปกับที่ อนึ่งคนพวกนี้ต้องการให้หนุ่มนานหรือใครๆ ช่วย

ยึดพระอาทิตย์ไว้วันละ ๒ ชั่วโมงในตอนเช้า ช่วยลากหรือเติมแรงมอเตอร์ให้เร็วขึ้นอีก ๒ ชั่วโมงในตอนบ่าย คนพวกนี้ถ้าไม่เปลี่ยนใจเสียก็ยากที่จะได้ดี แต่เขามีความหวังอยู่ว่าเจ้าคงไม่เป็นเช่นนั้น

ส่วนจดหมายของเจ้าที่เขียนมาจากคณะเชิงเทราฟ้องสมุห์แสงนั้น ข้าพเจ้านั้นไม่ถูกสักคำเดียว ข้าไม่ชอบฟัง เจ้าพูดว่า เจ้าทำงานได้บังคับสมุห์แสงไม่ได้ หรือทำได้บังคับคนนั้นไม่ได้คนนั้นไม่ได้ เพราะคำที่กล่าวเช่นนั้นแสดงว่าเจ้าเป็นผู้มีสติไม่มัน อีกประการหนึ่งการที่เจ้าชอบนายหรือไม่นั้น ไม่ใช่ข้อที่บริษัทอยากทราบ ข้อที่ต้องการทราบคือว่า นายของเจ้าชอบเจ้าหรือไม่

สมุห์แสงเป็นคนอย่างไร ข้าทราบอยู่ตลอด ข้าไม่ต้องการให้เจ้ามาบอกข้าผิด ๆ ไปจากที่ข้าทราบด้วยตัวเองอยู่แล้ว แท้จริงก็เป็นใจน้อยหงุดหงิดง่าย ๆ ถ้าเสมียนรอง ๆ ทำงานเหลวไหล แกคงคิด อางุหลามรดกตั้งแต่คำ ๑ ไปถึง ๑ คำ แต่วันพระในเวลาที่จะควรจะนั่งฟังเทศน์นั้น แกมักจะกลับนอนตกริ่ครองว่า จะทำท่าไหนจึงจะขอเงินเดือนขึ้นให้เจ้าพวกเสมียนเหล่านั้นได้ง่าย ๆ ถ้าเสมียนคนใดทำการพลาดพลั้งโดยเลินเล่อ แกก็เกือบจะพาตัวไปตะแคงแก แต่ครั้นบริษัทจะไล่ออกเจ้าจริงก็กลับช่วยขอโทษให้ สมุห์แสงผู้นี้ได้อยู่ในบริษัทมาแต่โบราณโบราณแล้วจะอยู่ต่อไปอีกนาน ถึงเจ้าจะว่าอะไรก็ไม่สำคัญเลย

ข้าต้องการให้เจ้าเข้าใจเสียว่า เจ้าจะต้องมีสมุห์แสงเป็น
 นายไปตลอดชีวิต ถ้าไม่ใช่แสงก็สิน ไม่ใช่สินก็แสง ไม่แสง
 ก็อะไรอันหนึ่ง สุดท้ายจะเป็นนายเจ้าจนได้ และบางทีนายคนอื่น
 จะทร้ายยิ่งกว่าสมุห์แสงเสียอีก เจ้าต้องเข้าใจว่าคนในโลกนี้^{๕๔}จะ
 ไม่มีนายเป็นไม่มี ถ้าเจ้าเป็นเสมียนก็ควรมีนายเวรเป็นนาย ถ้า
 เป็นนายเวรก็ควรมีปลัดกรมเจ้ากรมเป็นนายขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ที่สุด
 จะเป็นประจักษ์เห็นได้ประเทศอเมริกาก็ยังมีประชุมชนเป็นนาย หรือ
 มีเมียเป็นนาย หรือที่สุดหมาก็เป็นนายได้ ถ้าราคามันตัวละ ๑๐
 ชั่ง

เพราะฉะนั้น ถ้าเจ้าทำใจให้กลับรักสมุห์แสงได้เจ้าจงกลับ
 ใจเสีย ถ้าจะกลับไม่ได้ก็ตามใจ แต่การที่เจ้าไม่รักแก่นั้น อย่า
 ให้เป็นมูลเหตุให้แกเกลียดเจ้าได้ ความดีเทียบแลความขกยก็
 เหมือนผลแอปเปิ้ล แลวัตถุทั้งปวงที่หนักกว่าอากาศ ควรจะตก
 จากเบื้องสูงลงมาเบื้องต่ำตามลอออฟเกรวิตี ควรจะตกนายเวรไป
 ถูกเสมียนจะเหาะจากเสมียนไปกระทบนายเวรนั้นไม่ได้ ผลแอป-
 เปิ้ลที่หล่นจากต้นจะลอยขึ้นไปข้างบนไม่ได้ด้วยเหตุใด ความดี
 แลความขกยก็ไม่ควรลอยจากผู้น้อยไปหาผู้ใหญ่ ด้วยเหตุนั้นเมื่อใด
 เจ้าทราบแน่ในใจว่า นายเวรของเจ้าไม่เป็นรส เจ้าก็จงทราบเถิด
 ว่า ท่านปลัดกรมท่านก็ทราบเหมือนกัน แต่นายเวรเขาจะมีดีตรง
 ไหนอยู่บ้างเขาจึงไม่ถูกไล่ ถ้าเจ้าเข้าใจว่าปลัดกรมเลขาไม่ทราบ

ความเหลวของนายเวรเจ้าก็จะต้องหาความต่อไป ถึงเจ้ากรรมว่า
 เวลาที่ไม่รู้จักความเหลวของปลัดกรรมดังนี้ เจ้าจะต้องดิ้นรนเป็น
 ชั้น ๆ ขึ้นไปจนถึงชั้นภวัตรพรหม อ้ายลูกแอปเปิ้ลของเจ้านั้นจะ
 ถักเพศจันตักกระมัง

ธรรมดาคนที่อยู่ใกล้ชิดกัน ถ้าเราทำเอื่อเฟือเห็นแก่เขา ๆ
 ก็คงเห็นแก่เราบ้าง เว้นแต่เมื่อเขาเป็นสัตว์ต่างชนิดกับเรานั้น
 แผละจนใจอยู่ เวลาคว้าวาวท้องสนามหลวง ถ้าสายโน้นเขา
 กำลังติดอยู่ เราก็ควรหลีกให้เขา ไม่ใช่เพราะเราจำเป็นจะหลีก
 เป็นด้วยเราเห็นสมควรจะเอื่อเฟือแก่เพื่อนบ้าน และกุลาที่เขา
 กำลังจะรอกมากินนั้น ถ้าเราไปเกะกะตีตพาเขาตกหัวหก เราจะ
 ขอโทษสักครั้งวัน ถึงเขาว่าไม่เป็นไรเขาก็ไม่หายโกรธ เท่ากับ
 ถ้าเจ้าเหยียบปลายเท้าคนที่เขาคาปลาเข้าแล้ว ถึงเจ้าจะลงหมอบ
 กราบกลางดินมันก็ไม่หายเจ็บ

แต่ถ้าเราอยู่ดี ๆ อ้ายกุลาสายโน้นมันมายุ่มย่ามกับเราเข้าไป
 เราก็เห็นจะไม่ควรทำอะไร นอกจากคอยหลีกมัน แลแข่งให้
 มันตกทุกชาติ ๆ

การที่จะประพฤติดังไรจึงจะสมควรกับผู้ที่อยู่ใกล้ชิดนั้น
 จะเปรียบได้อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าแม่โคของเจ้าเป็นสัตว์ใจหงุดหงิด
 แลถ้าเจ้าไม่ต้องการอันใดนอกจากความสนุก เจ้าจะดุคหางล้อ
 มันเล่นก็ได้ แต่ถ้าเจ้าต้องการนมจ้ะ ไม่ต้องการสงคราม เจ้าก็

คงจะเข้าข้าง ๆ แล้วพูดลอบโยนมันด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน
ใช้น้ำเสียง ๆ เดียวกับที่ไซเม่ออ่อนวอนแม่สาวสวยของเจ้าที่เมือง
นอก ให้อนุญาตให้เขานั่งถ่อมมือหล่อนไว้สักครั้งรุ่ง

อนึ่งเจ้าจะต้องเข้าใจดำรัสสัตว์พอกที่จะทราบว่ แม่โคตัว
ไหนเตะเก่งก็จริง แต่ถ้าลอบโยนดี ๆ ก็ยอมให้รีดนมง่าย ๆ แล
ตัวไหนไม่ไซ่เตะเก่งอย่างเดียว ถึงเจ้าจะนอนน้อมเข้าไปหยุดนั่ง
พนมมือไหว้ทุก ๆ สามก้าว ก็ยังเตะอยู่นั่นเอง จัวนิดนี้เรื่องรีด
นมมันเบื่อนัก ถ้าจะเข้าใกล้มันก็ต้องใหม่รัวคัน ถ้าไม่เช่น
นั้นชนงบนคบไม่ไว้ก่อนเป็นดี

ตามที่กล่าวมานคงจะทำให้เจ้าเห็นได้ว่า สัตว์บางชนิดเข้า
ใกล้ชิดทำเล่นกับมันไม่ได้ แลสัตว์สองเท้าชนิดที่ไม่ควรเข้าใกล้
นั้นไม่ใช่ชนิดสมุห์แสง ซึ่งถ้าเจ้าผิดก็อะอะออกมาตรง ๆ หา
ซ่อนเงื่อนซ่อนเงาถึหลังดูหน้าเจ้าไม่ การที่เจ้าตำราสมุห์แสง
ผิดไปเช่นนั้นข้าก็เป็นที่เสียใจ เสียใจแทนเจ้า ไม่ใช่เสียใจแทน
สมุห์แสง เพราะสมุห์แสงอยู่มานาน ทำงานดีมีกตัญญูต่อบริษัท
ถ้าเจ้าได้ทำงานมานานอย่างข้า เจ้าจึงจะทราบว่าคนกตัญญูเป็น
คนอย่างไร คนรับจ้างทำงานอยู่ในบริษัทที่จะไว้อใจให้รักษารเงิน
ทองได้นั้นมันมีไป แต่คนจะไว้อใจให้รักษาชื่อเสียงของบริษัทได้
นั้นมันน้อยตัวนัก

อนึ่งเมื่อวันขึ้นข้าวะเข้าไปในห้างฝรั่งเซ่งสะพานช้าง ได้

เห็นของที่เขาส่งเข้าหอไว้จะส่งไปให้เจ้า ข้าขอให้แก่คุณพบเสีย
เป็นอันมาก กับเครื่องแต่งตัวต่างๆ เหลือจะบรรยาย

การที่เขาตัดเสื่อคราวละสามโหลนั้นค่อนข้างจะมากอยู่สัก
หน่อย ตัวข้าเองต้องตัดถึง ๖ คราวจึงจะครบสามโหล แต่ที่เขา
ตัดคราวละมาก ๆ ข้าก็ไม่ขัดขวาง เพราะเจ้าคงใช้เสื่อไปตลอด
ชีวิต แลความสะอาดเป็นสิ่งข้าชอบใจอยู่ คำฝรั่งทกล่าวว่าคน
เราไม่ได้เป็นตัวด้วยเสื่อผืนนกกัจริอยู่ แต่ตัวเราในเวลาที่จะออก
นอกบ้านย่อมปรากฏแก่ตาผู้อื่นว่าเสื่อผ้าทงนั้น เว้นแต่หัวกับมือ
เท่านั้น ท่านที่เป็นสมณะปฏิบัติโดยทางที่ชอบคงจะกล่าวว่า เสื่อ
เปื้อนอาจปกคลุมน้ำใจบริสุทธิ์ได้ด้วยดี ถึงเสื่อข้างนอกจากสุ
สระ น้ำใจข้างในอาจตะตั้งโหม่งก็ได้ ถึงเสื่อข้างนอกจะสกปรก
น้ำใจข้างในเป็นโพรงก็ดมไป การที่ตัวฉันกัจริอยู่ แต่เสื่อเปื้อน
หากว่าจะปกคลุมน้ำใจที่สะอาด ก็คงไม่ปกคลุมหนังที่ปราศจาก
ขี้โคล แลถ้าเจ้ามีอาการเปื้อนเประ ประหนึ่งว่าเมื่อคืนได้นอน
กอดหม้อแกงเช่นนั้น ถึงเจ้าจะไม่ได้กอดจริงคนอื่นก็คงคิดว่ากอด
ความนับถือของลูกค้ำมาขายก็จะเสื่อมถอยลง

แลเมื่อเจ้าได้ทำให้เขาคิดว่าเจ้านอนกอดหม้อแกงเสียครั้ง
หนึ่งแล้ว เจ้าก็คงไม่มีเวลาที่จะสนทนากับเขาพอที่จะอธิบายให้
เชื่อได้ว่า เพราะในหัวของเจ้ามันเต็มไปด้วยความคิดอย่างเอกตัง
นั้น เจ้าจึงหาเวลาที่จะคิดถึงเรื่องเล็กน้อยเช่นเสื่อผ้าไม่

ข้อที่ว่ารูปเลอาการทำทางของมันสลับเปลี่ยนอย่างไรจะ
 เชื่อกันง่าย ๆ ไม่ได้ นั่นก็จริงอยู่ ด้วยคนที่ทำทางเหมือนจะดี
 แต่ไม่ดี แลคนที่ดูทำทางจะเป็นคนชั่ว แต่กลับเป็นคนดีนั้นก็มี
 มาก แต่ถ้ารูปเลอาการของคนมันสลับเปลี่ยน ก็ให้มันสลับเปลี่ยน
 เป็นกำไรแก่เรามากกว่าเป็นกำไรแก่ผู้อื่น ทำให้เขาไว้วางใจเราด้วย
 เห็นเรามาทำภาคภูมิดีกว่า ทำให้เขาไม่ไว้วางใจเรา ด้วยเราสวมเสื้อ
 เปื้อนดินหม้อ เพราะในการทำมาค้าขาย ถึงการงานของเราจะ
 เรียบร้อยก็ยังไม่พอ เราจะต้องมีอาการว่าเรียบร้อยด้วยอีกชั้น
 หนึ่ง เพราะความสำเร็จในทางค้าขายเป็นด้วยทำการเรียบร้อย
 ส่วนเดียว เป็นด้วยทำให้คนอื่นคิดว่าเราเรียบร้อยถึงสองส่วน

การทำมาค้าขายดังเรื่องนี้จะให้เจ้าฟังนั้น เพราะเหตุว่ามนุษย์เรา
 ที่ดูลักษณะคนตามกำหนดานมัมมัสก ๑ ใน ๑๐๐ เท่านั้น อีก
 ๘๙ คนมันดูลักษณะคนอนตามเสื้อผ้าทางนั้น

แต่เขาจะต้องเตือนเจ้าว่า ข้อของคนดูลักษณะตามเสื้อผ้า
 ที่เจ้าแต่งตัวนั้นเป็นของดี แต่ถ้าเจ้าดูลักษณะคนอื่นโดยวิธีเดียว
 กันจะกลับเป็นของชั่วที่สุด ถ้าเจ้าข้างโน้นเขาจะนั่งลงให้เจ้า
 ด้วยเห็นเจ้าสวมเสื้อหางกุดอยู่ แต่ถ้าเจ้าไปหมอบกราบใครด้วย
 เห็นเขาขีรยนต์ เจ้าจะเป็นคนอัปรีดิ์ไม่ไช้เล่น ตัวเจ้าเองจะ
 ต้องมีนิสัยใจคออันดีเป็นเครื่องหนุนเสื่อผ้าอาภรณ์ของเจ้า แล
 ต้องให้แน่ใจว่านายข้างโน้นเขาก็เช่นเดียวกับเราเสียก่อน จึงควร

เขาลังเกลือกกับเขาได้ ถ้าเห็นมะม่วงปากกระจากมันน่ากิน จงอย่าเชื่อเอาเป็นแน่ว่ามันกระจากมันจะไม่มีเน่าเลย

ธรรมดาคนจะชอบมาเมื่อคุณเงิน ๆ เห็นเรียบร้อยดั่งยังไม่รีบเร่งเงินให้ผู้ชาย แท้จริงมันกลับทำให้พิสูจน์ว่าอายุข้อที่ทำให้เจ้าของอยากขายมันจะซ่อนอยู่ที่ไหน จึงจูงม้อออกไปกลางหาแล้วตรวจดูทุกเส้นประหนึ่งว่าทราบแล้วว่า เจ้าของเองจ้วมย้อมคิดทางแลผนคอกหลอกขายว่าเป็นมา เป็นแต่ยังจับไม่ได้เท่านั้น ครั้นตรวจจับว่าจ้วไม่ใช่แน่แล้วก็เอาเครื่องเทียมให้ลากรถไปรอบถนนศาลาแดง เชื่อแน่ว่าในนาที่หน้าคงขาหักหรือคงพาหื้อ หรือคงหลบตกท่อหรือคอกเป็นลวดดอกล้มไหว หรือหยุดยั้งกราน หรือทำบาอะไรอย่างหนึ่ง ครั้นกลับมาถึงที่ไม้อะไรเสียหาย แลตรวจซ้ำทราบว่ามีจ้วแน่แล้ว ก็ต่อให้ลดราคาลงมา ๘๐ บาท เพราะกลัวว่าอะไรจะหลงหลงตาไปบ้าง

การที่จะคบคนกับการช้อมมาก็เหมือนกัน ต่อเมื่อได้สังเกตสังเกตดูลองใจกันตลอดแล้ว จึงควรคบค้ากันได้สนิท แต่ส่วนสมที่แสงนั้นเข้าได้ทดลองมานานกว่าหนักแล้ว ให้เจ้าเชื่อเอาที่เดี๋ยวลิด ถ้าไม่เช่นนั้นเจ้าจะเสียใจ

(ลงนาม) จากวางหัว

ฉบับที่ ๖

เขียนถึงนายสนธิ บุบุตร

เมื่อได้ทราบว่าคุณชายคิดจะมีเมีย

ทุ่งสง วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน

ถึงเจ้าสนธิบุตร

ข้าได้ทราบจากหนังสือของเจ้าว่า เจ้าคิดอ่านจะมีเมีย
แลทราบในเวลาที่ยังธุระเบาบาง จึงตั้งใจจะใช้เวลาว่างในทาง
ตกเตือนเจ้าบ้าง เพราะการที่เจ้าเป็นคนสำคัญของชีวิต
มนุษย์ สำคัญที่ต้องทำ สำคัญที่ต้องทำให้ดี แลสำคัญที่ต้อง
ทำด้วยมีความรักเป็นเหตุ

ความรักในทันที หมายความว่ารักระหว่างเพศ อาจแบ่ง
ได้เป็นสามประเภท ซึ่งจะได้เพียรอธิบาย โดยโวหารของข้าดัง
ต่อไปนี้

ความรักประเภทที่ ๑ เป็นความรักอย่างเทวดา เกิดเพราะ
หมายศฤงคารซึ่งเล็งเอาเมถุนโดยเฉพาะ ถ้าจะพูดไม่อ้อมไม่
ค้อม ความรักชนิดนี้คือความรักของหมาในเดือน ๑๒ นั้นเอง
ไม่เป็นของประจําใจยั่งยืน เป็นความประสงค์ชั่วแล่นเท่านั้น

การ^{๑๕}ตั้ง^{๑๖}ขอความรัก^{๑๗}ประเภท^{๑๘}ที่^{๑๙}ว่า เป็นความรัก^{๒๐}อย่าง^{๒๑}เทวดา^{๒๒}นั้น
ก็เพราะปรากฏ^{๒๓}ว่าความรัก^{๒๔}ในหมู่^{๒๕}เทวดา^{๒๖}เป็น^{๒๗}ไปเพื่อ^{๒๘}เมถุน^{๒๙}ล้วน^{๓๐} เห็น^{๓๑}
ได้จาก^{๓๒}ขอ^{๓๓}นาง^{๓๔}ฟ้า^{๓๕}เป็นผู้^{๓๖}บริสุทธิ์^{๓๗}อย่าง^{๓๘}สาว^{๓๙}พรหม^{๔๐}จารี^{๔๑} อยู่^{๔๒}เป็น^{๔๓}นิตย^{๔๔}
แล^{๔๕}เทพ^{๔๖}บุตร^{๔๗}กับ^{๔๘}เทพ^{๔๙}ธิดา^{๕๐}เป็น^{๕๑}ผัว^{๕๒}เมีย^{๕๓}กัน^{๕๔}ทั่ว^{๕๕}ๆ^{๕๖} ไป^{๕๗}ไม่^{๕๘}ประจำ^{๕๙}คู่^{๖๐} เพราะ^{๖๑}
มี^{๖๒}ขอ^{๖๓}นาง^{๖๔}ฟ้า^{๖๕}เป็น^{๖๖}สาว^{๖๗}พรหม^{๖๘}จารี^{๖๙}อยู่^{๗๐}เสมอ^{๗๑}นั้น เป็น^{๗๒}เครื่อง^{๗๓}บงก^{๗๔}กัน^{๗๕}
ความ^{๗๖}แค้น^{๗๗}แค้น^{๗๘}อยู่^{๗๙}แล้ว ถ้า^{๘๐}จะ^{๘๑}กล่าว^{๘๒}อย่าง^{๘๓}ไม่^{๘๔}เกรง^{๘๕}ใจ^{๘๖}เทวดา^{๘๗} ความ^{๘๘}
รัก^{๘๙}ชนิด^{๙๐}นี้^{๙๑}ก็มี^{๙๒}ใช้^{๙๓}อื่น คือ^{๙๔}ศฤง^{๙๕}การ^{๙๖}อย่าง^{๙๗}หมาน^{๙๘}นั้น^{๙๙}เอง

ความรัก^๑ประเภท^๒ที่ ๒ จะ^๓ตั้ง^๔ชื่อว่า^๕ความรัก^๖อย่าง^๗ไทย^๘เป็น^๙
ความรัก^{๑๐}อย่าง^{๑๑}อู้อยู่^{๑๒}ๆ เป็น^{๑๓}ไป^{๑๔}เฉื่อย^{๑๕}ๆ ไม่^{๑๖}ใช่^{๑๗}ไฟ^{๑๘}เปลว^{๑๙}สีขาว^{๒๐} หญิง^{๒๑}
กับ^{๒๒}ชาย^{๒๓}ที่^{๒๔}ไม่^{๒๕}ทัน^{๒๖}คั่น^{๒๗}เคย^{๒๘}กัน^{๒๙} ไม่^{๓๐}วิสา^{๓๑}สะ^{๓๒}ต่อ^{๓๓}กัน^{๓๔} รู้^{๓๕}จัก^{๓๖}กัน^{๓๗}อย่าง^{๓๘}พอ^{๓๙}
เห็น^{๔๐}ๆ กัน^{๔๑}เกิด^{๔๒}เสน่^{๔๓}หา^{๔๔}ได้ ก็^{๔๕}โดย^{๔๖}ความรัก^{๔๗}ประ^{๔๘}เภท^{๔๙}นี้ ผู้^{๕๐}รัก^{๕๑}ยังมี^{๕๒}ใจ^{๕๓}
เป็น^{๕๔}อิสระ^{๕๕} ไม่^{๕๖}อยู่^{๕๗}ได้อำ^{๕๘}นาจ^{๕๙}ความรัก^{๖๐}สนิ^{๖๑}ทน^{๖๒}นัก นับ^{๖๓}ว่า^{๖๔}ใจ^{๖๕}ยัง^{๖๖}เป็น^{๖๗}
ไทย^{๖๘}อยู่

ความรัก^๑ประเภท^๒ที่ ๓ เรียกว่า^๓ความรัก^๔อย่าง^๕ทาส เป็น^๖
ความรัก^๗อย่าง^๘อด^๙ม เป็น^{๑๐}ไป^{๑๑}เต็ม^{๑๒}เปี่ยม^{๑๓}ใน^{๑๔}ใจ^{๑๕}มุ่ง^{๑๖}ตรง^{๑๗}อยู่^{๑๘}จำ^{๑๙}เพาะ^{๒๐}คน^{๒๑}
เดียว จะ^{๒๒}แยก^{๒๓}ให้^{๒๔}คน^{๒๕}โน้น^{๒๖}นิต^{๒๗}คน^{๒๘}นั้น^{๒๙}หน้อย^{๓๐}ก็^{๓๑}แยก^{๓๒}ไม่^{๓๓}ได้ บุ^{๓๔}คคล^{๓๕}ที่^{๓๖}ตก^{๓๗}
อยู่^{๓๘}ใน^{๓๙}ความรัก^{๔๐}ประ^{๔๑}เภท^{๔๒}นี้^{๔๓}คือ เป็น^{๔๔}ทาส^{๔๕}แห่ง^{๔๖}ความรัก^{๔๗} แล^{๔๘}เป็น^{๔๙}
ทาส^{๕๐}ยิ่ง^{๕๑}ทาส^{๕๒}น้ำ^{๕๓}เงิน เพราะ^{๕๔}เป็น^{๕๕}ทาส^{๕๖}ด้วย^{๕๗}ความ^{๕๘}เต็ม^{๕๙}ใจ มี^{๖๐}ได้^{๖๑}คิด^{๖๒}
เบี่ยง^{๖๓}บ้าย^{๖๔}หา^{๖๕}ความ^{๖๖}เป็น^{๖๗}ไทย^{๖๘}เลย ความ^{๖๙}รัก^{๗๐}ชนิด^{๗๑}นี้^{๗๒}เกิด^{๗๓}ได้^{๗๔}ต่อ^{๗๕}เมื่อ^{๗๖}หญิง

กับชายคุ้นเคยรู้จักนิสัยใจคอกันดี แลเป็นที่นิยมซึ่งกันแลกัน
เป็นความรักอย่างวิเศษ

เจ้าก็เป็นผู้ได้รำเรียนมามาก อาจเข้าใจได้ว่าความรัก
อย่างเทวดา ความรักอย่างไทย แลความรักอย่างทาสนั้นผิดกัน
อย่างไร แต่ข้าไม่หวังว่าข้าอาจอธิบายให้คนเข้าใจได้ทั้งหมด
เพราะคนบางคนอ่อนความสามารถเข้าใจ บางคนอ่อนความ
สามารถอธิบาย แลถ้าอ่อนต่ออ่อนเข้าด้วยกันทั้งสองข้าง ก็ไม่
มีเวลาเข้าใจกันในโลก

คนเราโดยมากเคยอบรมมา ในความรักไม่ใช่อย่างทาส
ได้เป็นคู่กันก่อนที่ความรักอย่างนั้นมีเวลาจะเกิดได้ ตามวิธี
โบราณซึ่งยังเป็นไปมากแม้ในเวลานี้ หญิงกับชายจะรู้จักกัน
ก่อนแต่งงานก็เพียงได้เห็นกันห่างๆ ถ้าเกิดความรักก็เพราะรัก
หน้า และแต่งงานกัน เพราะหน้าเป็นนายประกันว่า ความรัก
อย่างทาสจะเกิดภายหลัง แต่ถ้าไม่เกิดจะลงโทษต่อบุตรนาย
ประกันก็ไม่ใช่กรรมที่บุตรพึงทำ จะฟ้องร้องปรับปรุงอะไรก็
ไม่ได้ วิวาหะชนิดนี้ไม่ใช่ชนิดที่ดีจริง แต่เป็นชนิดที่เป็นไป
โดยมากเพราะตามวิธีโบราณนั้น หญิงถูกซ่อน ชายถูกกัน
ไม่มีใครมีโอกาสที่จะบำเพ็ญให้ความรักอย่างทาสเกิดขึ้นได้ อีก
ประการหนึ่งคนบางคนไม่มีน้ำใจเป็นพินที่จะเพาะพืชความรักชนิด

นั้นให้เกิดการวิวาห์ปราศจากความรักนั้น มีคำกล่าวว่าเหมือน
ทองหยิบที่ลืมนำน้ำตาล

แต่ความรักอย่างทาสนั้น แม้ตามวิถีโบราณก็มีทางที่เกิด
ได้ คือหญิงแลชายที่เป็นพี่น้องกันย่อมจะรู้จักกัน มีโอกาสเข้า
ใกล้ชิดกันได้ แลความรักก็อาจเกิด ขึ้นคงจะเป็นเหตุๆ หนึ่ง
ให้พี่น้องแต่งงานกันมาก ลูกชายท่านผู้พี่แต่งงานกับลูกสาว
ท่านผู้น้อง ลูกชายท่านผู้น้องก็แต่งงานกับลูกสาวท่านผู้พี่ (เว้น
แต่เมื่อแต่งงานกับลูกสาวเจ้าสัวเศรษฐี โดยความรักอีกประเภท
หนึ่ง คือ รักความมั่งมีของเจ้าสัวผู้เป็นพ่อตา) แต่ถ้าจะกล่าว
ตามตำราผสมสัตว์ วิวาห์ในเหล่าพี่น้องนั้นไม่มีใครจะดีนัก

เจ้าคงจะรู้โอวาทที่ “บันช” ให้แก่คนทั้งหลายที่กำลัง
คิดจะแต่งงานเป็นโอวาทคำเดียวว่า “อย่า” เท่านั้น โอวาท
คำนี้ไม่ใช่โอวาทที่ข้าให้แก่เจ้า เพราะข้าเป็นคนอุดหนุนการ
แต่งงาน แลอยากให้คนแต่งงานกันเพราะความรัก เป็นเครื่อง
ชูให้โลกสูงขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง แต่ความรักนั้นจะต้องเป็นความ
รักชนิด ๖๐ แรงม้าจึงจะดีจริง

ส่วนแม่สาวที่เจ้าใส่หาอยู่นั้น จะเป็นอย่างไรข้าก็ยังไม่
ทราบ ถ้าถามเจ้าๆ คงจะบอกว่านางเทพธิดาล่องฟ้ามาเดินดิน
รูปงาม นามก็เพราะ เหาะก็เกือบจะได้ ถ้าเจ้าเคยอ่านแล

จำสกลได้ เจ้าคงจะกล่าวว่า “To love her was a liberal education” แต่ก็ยังไม่ทำให้เรารู้จักอยู่นั่นเอง เพราะการกล่าวโหมมเลกกล่าวคุณเช่นเหมือนกันหมดในจำพวกชายที่กำลังรักหญิง ถ้าจะแปลกกันก็แต่ถ้อยคำแลโวหารเท่านั้น ความอย่างเดียวกัน ถ้าศรีปราชญ์กล่าวก็คงกล่าวเป็นโคลงเหลวๆ หรือมิฉะนั้นเป็นฉันทที่เพราะไม่จับใจ ถ้าสุนทรภู่กล่าวก็คงกล่าวเป็นกลอนตลาดซึ่งค่อนข้างดี หรือเป็นโคลงที่ระคายหูเป็นที่สุด ถ้านายเปิ่นักเพลงถ้อยกล่าวก็คงขึ้นต้นว่าบังษา

แต่ข้ากำลังนึกถึงแม่สาวคนหนึ่งจำชื่อไม่ได้ ที่แต่งตัวสันนิลอ่อนพบกันเมื่อวันไปตุลคร ประมาณ ๓ เดือนที่แล้วมา แลถ้าเป็นแม่สาวคนนั้นข้าก็ออกจะพอใจ เพราะจำได้ว่าหล่อนเป็นเด็กน่ารักเอ็นดูอ่อนโยนพองาม แลพูดจาอย่างเด็กมีความคิดเห็นจะพอให้ความสุขแก่เจ้าได้ เวลานี้เจ้าได้เงินจากบริษัทเพียงเดือนละ ๖๐๐ บาท แต่เงินเดือนวันละ ๒๐ บาทนั้น ถ้ามีหญิงที่รักข้าเป็นผู้จัดซื้อให้เจ้า ก็อาจซื้อความสุขได้มาก หญิงกับชายที่รักกันอยู่ในกระท่อม มีสุขกว่าหญิงกับชายที่อยู่ด้วยกันในตึกใหญ่ปราศจากความรัก แต่คนที่รักกัน ถ้ามีเงินพออยู่เรือนที่ดีกว่ากระท่อมได้ก็ควรอยู่ แลเงินเดือน ๖๐๐ บาทนั้น ถ้าแม่เรือนดูแลดีก็ได้ใช้ไกล แต่ถ้าแม่เรือนไม่ดี จะเดือนละ ๖๐๐ บาทหรือ ๖,๐๐๐ บาท ก็คงไม่เป็นเรื่องทน

การมีผิวมีเมื่อยจะยกเอาเรื่องเงินขึ้นมาเป็นข้อสำคัญยิ่งสิ่ง
อื่นนั้นไม่ควรเป็นแน่ แต่ที่จะไม่คิดถึงเสียเลยก็ไม่ควรเหมือนกัน
หญิงชายคู่ใดไม่ได้คิดถึงเงินเลยในเวลาก่อนแต่งงานไซ้ร้ เมื่อ
แต่งงานแล้วก็ต้องคิดถึงมากที่สุด ก็คิดว่าจะได้ที่ไหนมาให้
พอใช้ หรือคิดว่าเงินที่หาได้นั้นจะใช้อย่างไรจึงจะพอ คำว่า
หาได้พอดีกับใช้ แลใช้พอดีกับหาได้นั้นเป็นสองอย่างอยู่ แต่
ถึงจะสองอย่างก็เหมือนกัน ในข้อที่ต้องคิดมาก ๆ

กล่าวการเลือกคู่ ชายโดยมากมักใช้ตาเป็นเครื่องจูงใจ
ถ้าตาเห็นงามใจก็มักจะถูกชวนให้เห็นดีไปด้วย การที่เป็นดังนี้
ก็ควรแล้ว เพราะความไม่จำเริญตาเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา
แม้สาวบางคนเมื่อเข้ามาปนในภาพความงามของโลก ก็ทำให้
ภาพนั้นเสียเหมือนหมึกหกรด แลการแต่งงานกับแม่หมึกหกนั้น
กล่าวได้ว่าขั้นต้นความเทียมคู่ด้วยความไม่จำเริญชนิดหนึ่ง คือ
ความไม่จำเริญตา นับว่าขั้นต้นไม่ดี เสียเปรียบเหมือนม้าแข่ง
ที่โก่งเวลาออกต่อไปภายหน้า สามีอาจเห็นความงามเป็นข้อไม่
สำคัญ และมีความชื่นชมในภรรยาของตน เพราะแม่หมึกหก
เป็นคนบำรุงความสุขดีก็เป็นได้ แต่ความข้อนไม่แก้ข้อที่ว่าด้วย
ความไม่จำเริญตา

ส่วนการแต่งงานกับแม่สาวที่มีรูปสมบัติวิเศษนั้น ขั้นต้น
ด้วยความจำเริญตาก็จริงอยู่ แต่ต่อไปข้างหน้าจะเป็นอย่างไร

ก็ทำนายได้บ้าง แต่ด้วยวิธีใช้วิจารณ์ญาณในเวลาก่อนกล่าว
 ความประสงค์ขอเป็นคู่เท่านั้น ถ้าไม่ทราบเสียก่อน แม้จะไป
 ทราบภายหลัง ถ้ามีอะไรที่อยากจะแก้ไขเปลี่ยนก็ไม่เปลี่ยนไป
 ได้มากนัก ผู้เขียนนั้นเป็นแมลงที่งามทั้งสี่แล้ววดลายบนปีกจน
 ขึ้นบินก็น่าเอ็นดูนักหนา แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นประโยชน์อะไรใน
 เรือนเลย ถ้าใครแต่งงานกับแม่สาวชนิดผู้เสีย ก็คงจะได้แต่
 ความจำเริญตาอย่างเดียว แม่ผู้เสียบางคนนับว่าเป็นเครื่อง
 ประดับเรือนได้บ้าง บางคนแกใจหงุดหงิดไม่ยอมเป็นด้วยซ้ำ

สมมุติว่าแม่หมึกหกเป็นคนมีคุณความดี มีความสามารถ
 เป็นประธานในมนตรีสภาแห่งบ้านได้ แลแม่ผู้เสียเป็นคนจำ-
 เริญตาเชิดชูความงามของโลก ถ้าเจ้าได้หญิงที่ประชุมคุณความ
 ดีแลความงามของแม่สาวทั้งสองชนิดนั้นก็เยี่ยม แต่เห็นจะ
 หายากสักหน่อย ในเวลานี้เจ้าตกอยู่ในความรักอันลึก เจ้าคง
 จะกล่าวว่าความสามารถของแม่หมึกหก แลความงามพิเศษของ
 แม่ผู้เขียนนั้นประชุมอยู่ในตัวแม่สาวของเจ้า ถ้าเจ้ากล่าวเช่นนั้น
 ข้าก็ไม่มีความรู้ที่จะคัดค้าน หรือรับรองเจ้าได้ในเรื่องความเห็น
 งาม ไม่มีใครมีอำนาจจะเถียงเจ้า แลในเรื่องความเห็นดินนี้
 ถ้าเจ้าไม่มีปัญญาเห็นของจริงได้ในอายุเท่านี้ ก็เป็นทสันหวังว่า
 เจ้าจะเห็นได้ในชีวิตของเจ้าตลอดไป

บัดนี้^๕จะสมมุติว่า เจ้า^๕เลือกได้แม่สาวซึ่งทรงคุณเป็นที่
พอใจทุกประการ ไม่มีนางใดในโลกนี้จะเสมอเหมือน แต่เจ้า
จะต้องอย่าลืมว่าในเวลา^๕นี้เจ้าเห็นแม่สาวในขณะที่เจ้าหล่อนตก
แต่งเต็มเปี่ยมทั้ง ๕ กาย วาจา ใจ เวลาที่พบคงจะเป็นเวลาที่
ล้างหน้าทาแป้งมาเรียบร้อยแล้ว หาใช่เวลาที่หน้าตาอยู่อย่างเมื่อต้น
นอนใหม่ๆ ไม่ ส่วนน้อยคำน้ำเสียงแลกริยาอาการทั้งปวงก็
แต่งขึ้นสำหรับรับตรวจทั้ง^๕นั้น ในเวลา^๕นี้ใจคอเจ้าหล่อนคงจะ
ชุ่มชื้นเสมอน้ำดอกไม้อะไร แต่เจ้าลองทำให้จิตใจดูบ้าง บาง
ทีก็จะเป็นประโยชน์ เพราะจะเห็นได้ว่าแม่สาวของเจ้าเป็นคน
พ้นความโกรธเป็นไฟหรือไม่

หญิงที่พ้นไฟในเวลาโกรธนั้นก็ร้ายพอแรงการอยู่ แต่
หญิงที่โกรธอยู่อย่าง^๕นี้ ร้ายมากกว่า นางประเภทที่ ๑ อาจ
บึ้งบึ้งถึงค่อยด้วยค่อยซามก็เป็นได้ แต่นางประเภทที่ ๒ นั้น
อมดินคำกำมะถันเข้าไว้ ทำให้เจ้าไม่มีเวลาวางใจเลย คอยจะ
สะดุ้งอยู่รำไป เพราะแจะระเบิดขึ้นเมื่อไรก็หา^๕รู้ได้ไม่ เมีย
โทโสร้ายนั้นเคยได้ยินฝรั่งกล่าวว่าไล่ผู้ไปหาด้วยเหล่า แต่
เมียที่เวีย่นกล่าวโทษผู้กระแทกกระหน่ำไม่ได้หยุดนั้น ไล่ผู้ไป
ไกลกว่าด้วยเหล้ามาก คือไล่ลงตรงไปโรงเลี้ยงม้าที่เดียว เพราะ
เมียชนิดนั้น จับความผิดเล็กผิดน้อยของผู้มาผูกไว้กับชาย
กระเบนผู้ เหมือนเอากระป๋องผูกหางหมา มันจะวิ่งเหยียด

เล่าขานไปสักก็โยชน์ กระทบก็ยังติดอยู่นั่นเองเป็นเครื่อง
 รำคาญยิ่งนัก ชายจะมีเมียควรหลักหญิงชนิดนั้น (ถ้ารู้ทันจะหลัก
 ได้) แลหญิงชนิดนั้นถ้าไม่อยากจะมัวเป็นบ้า ก็ควรรู้สำนักคิด
 กลับใจเสียใหม่ การกล่าวโทษกระทบกระแทกจ้อจ่าไชน์
 เป็นการให้ทุกข์ในเวลานี้โดยหวังสุขข้างหน้า แต่สุขข้างหน้า
 นั้นเป็นของไม่แน่ (หรือถ้าแน่ก็แน่ไปข้างว่าจะไม่มี) ส่วนทุกข์
 ปัจจุบันนี้เป็นของแน่ยิ่งนัก ถ้าเมียตะบอยกล่าวโทษผัวว่า
 กินข้าวมุ่มมาม ก็โดยหวังจะให้ผัวหยุดมุ่มมาม เป็นเครื่องเพิ่มพูน
 ความสุข ผัวจะหยุดมุ่มมามได้หรือไม่? แน่ แต่ผัวคงจะได้
 รับทุกข์เพราะเมียตะบอยกล่าวโทษนั้นเป็นแน่ อย่างน้อยก็กิน
 ข้าวไม่ใคร่อิ่ม ความจู้จี้กระแทกกระหน่ำไม่รู้หยุดหย่อน อาจ
 เป็นเครื่องส่งผัวไปโรงเลี้ยงบ้าได้เสมอ แต่ความสุขวันหน้าเป็น
 ของไม่เที่ยงเลย

เพราะฉะนั้นการหาความสุขควรหาวันนั้น ไม่ใช่รอไว้พรุ่ง
 นี้ ถ้าใครให้เช็กความสุขแก่เจ้าในวันอาทิตย์เจ้าก็ไม่ควรรับ
 ควรเรียกเงินสดในทันทีที่เดียว เพราะวันจันทร์ซึ่งเป็นวันแบงก์
 เป็ดนั้นพรุ่งนี้หาใช้วันนั้นไม่ อนึ่งพรุ่งนี้อาจเป็นวันจันทร์ที่แบงก์
 ปิดเพราะแข่งม้า หรือเพราะเป็นวันบรมราชาภิเษก หรือ
 เพราะเหตุอื่นก็ยังได้

แต่การขัดใจแม่สาวของเจ้านั้น ถ้าเจ้าคิดจะลองทำก็ต้องระวังจนหนัก หญิงกับชายคู่รักที่วิวาทกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไร ชายคงจะเป็นผู้ผิดแน่ เพราะชายที่ขัดใจกับหญิงทรักนั้น ถึงจะเป็นผู้ถูกในชั้นต้น ก็คงจะต้องเป็นผู้ผิดจนได้ในที่สุด เพราะฉะนั้นชายที่คิดจะแต่งงานควรฝึกซ้อมขอโทษสิ่งที่ไม่ได้ทำ แลคำที่ไม่ได้กล่าวเสียแต่ต้นมือ ถ้าจะมัวเถียงว่าทำไมไม่ได้พูด จะว่าพูดอย่างไร ไม่ได้ทำจะว่าทำอย่างไร ก็จะต้องเถียงกันวันยังค่ำกันยั้งรุ่งไม่มีที่สุด ไหนๆ ก็จะต้องขอโทษในที่สุดอยู่แล้ว จะมาเสียเวลาเถียงกันให้คอแห้งทำไมเล่า

เมื่อเจ้าแต่งงานแล้ว ถ้าเกิดขัดใจกับเมียเจ้าจงอย่าเพียรชี้แจงว่าเจ้าไม่ใช่ผู้ผิด เพราะเมื่อเจ้าได้ชี้แจงแจ่มแจ้งจนปัญญาสิ้นใจสิ้นพุงเจ้าแล้ว เขายังมีคำที่ยังไม่ได้พูดอีกกระบวน เพราะเป็นแม่ทัพที่ ชกกองหนุนดีกว่าเจ้า เจ้าคงแพ้จนได้ ผัวกับเมียอยู่ด้วยกันถ้าไม่วิวาทกันบ้างก็ผิดธรรมดา เพราะมนุษย์มีสภาพเป็นสัตว์ที่ต้องวิวาทกันบ้าง แต่การกล่าวคำสุดท้ายในการวิวาท (คือความชนะ) นั้น ย่อมจะเป็นสิทธิ์ของผู้หญิงอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นยอมให้กล่าวเสียเร็วๆ เห็นจะดีกว่า

แต่ถ้าเจ้าไปได้เมียที่ชอบวิวาทจริงๆ เข้าแล้ว ถึงจะยอมให้กล่าวคำสุดท้ายวันหนึ่งถึง ๖ ครั้ง ก็คงจะมีเรื่องที่ ๗ มาตั้งวิวาทใหม่ แล้วถ้าเป็นเช่นนั้นก็เป็นกรรมของเจ้าเอง

ส่วนแม่สาวที่สิงอยู่ในใจฉันนั้น เรายังไม่ได้บอกข่าวว่า
เจ้าได้ทำความตกลงกับฝ่ายหญิงแล้วเพียงไหน หรือยังมีข้อขัด
ข้องที่สำคัญอยู่ตรงไหนบ้าง การทำพิธีสู่ขอข้าเข้าใจว่าจะต้อง
ตกเป็นหน้าที่ของข้า แลถ้าแม่สาวคนนั้น คือแม่สาวสีนวลอ่อน
หรือใครซึ่งเป็นที่ชอบใจข้า ข้าก็เต็มใจจะรับหน้าทอนนั้น

มีข้อพิพาทจะเตือนเจ้าอีกข้อหนึ่งก่อนหยุดเขียนหนังสือฉบับ
นี้ ถึงจะกล่าวหาความก็คงไม่เสียหายกระต่ายเปล่า เจ้าเป็นคน
ใช้เงินฟุ่มเฟือย ได้เท่าไรใช้หมด สำหรับตัวเจ้าเองมาจนบัดนี้
ค่อไปนเจ้าจะมีเมีย ถ้าเจ้าจะยังใช้เงินทั้งหมดอยู่อย่างเก่าก็
ทำเนา แต่อย่าลืมว่าเมียเป็นผู้ช่วยใช้ด้วย ชายบางคนไปโรง
เตียมเสียเงิน ๓ บาท ซ้ออาหารทักินเข้าไปเป็นราคาบาทเดียวแล
แบ่งเงินให้แก่เมียบาทหนึ่ง สำหรับไปซื้อพริกกะปิหอมกระเทียม
ที่ร้านชำให้ได้เท่ากับ ๓ บาท ทั้งบอกให้เก็บสตางค์เล็กสตางค์
น้อยที่ร้านชำทอนให้ฉัน ผสมไว้ซื้อเข็มกลัดเพชรให้ฉันได้
ชายชนิดนี้ชอบหุ่ เครมาสเดอโคโรนาด้วยเงินที่เมียอยากได้
ไปซื้อกำไลมือ ก็เป็นอันว่าสุขกำไลมือเสียวันละหนอยนั้นเอง

(ลงนาม) จางวางหั่ว

ฉบับที่ ๗

กรุงเทพ ฯ.

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ.....

ถึงเจ้าสนธิบุตร

เจ้าอ่านจดหมายที่ข้าเคยมี ไปถึงเจ้าฉบับก่อนๆ เคยเห็น
ชั้นที่ตรงไหนบ้างหรือเปล่า มีผู้มาบอกข้าว่าคนเป็นอันมากอ่าน
สำเนาจดหมายเหล่านั้นแล้วพากันเห็นชั้น ทำให้ข้าประหลาดใจ
นัก อันที่จริงข้าตั้งใจจะสั่งสอนเจ้าด้วยถ้อยคำที่เฉียบขาด
เหมือนตัดหยวกด้วยดาบ แต่เมื่อเขียนว่าดาบ พลไปอ่านว่า
ขรรค์ก็เป็นอันจใจ มีหน้าข้าสะกดตัว น ด้วย

ผู้ตั้งตัวเป็นผู้ให้โอวาท แต่เผอิญไปพูดให้คนเห็นชั้นเข้า
นั้นเป็นคนเคราะห์ร้าย เพราะโอวาทที่กล่าวนั้นผู้ฟังเห็นเป็นตลก
ไปหมด ถ้าคำไหนไม่ขบขัน ก็ตริตรองในใจว่า ความขบขัน
คงจะซ่อนเร้นอยู่ที่ไหน แต่หากปัญญาของตนไม่ได้หยอดน้ำมัน
เดินไม่สุ่คล่อง จึงไม่เห็นความขบขันในขณะนั้น ก็เมื่อผู้ฟังไปมั่ว

พระวงถึงความขันอยู่เช่นนั้น โอวาทที่กล่าวนั้นก็เหมือนนาค่างซึ่ง
หยาดลงทะเลทราย

เมื่อข้ายังเล็ก ๆ ข้าไม่ใคร่ชอบฟังคฤหัสถ์ ๔ คน สวดที่
หน้าศพ ชอบฟังพระ ๔ องค์ที่โกณผมครองสรวงจักรจริง ๆ แต่
ข้าไม่ชอบให้สวดพระธรรมล้วน จะสวดนิดหน่อยพอหอมปาก
หอมคอก็ไม่ว่า แต่ต้องขอให้สวดยิเกออก ๑๒ ภาษาเร็ว ๆ
หน่อย ในเวลาที่สวดพระธรรมนั้น คนอยู่ที่นี่ไม่เห็นมีใครฟัง
บ้างก็คุย บ้างก็เล่นหมากรุก โดยมากไปอยู่ท่อนเสียด้วยซ้ำ
พอจบสวดยิเกขณสี คุยก็หยุด หมากรุกก็เลิก คนที่ไปนั่งเสีย
ท่อน ก็มานั่งแหงนคออยู่ออกแน้น บ้างก็อ้าปากเอาด้วยซ้ำ
ความหัวเราะนั้น ถ้างั้นข้าหนักได้คนหนึ่ง ๆ คงจะเปลืองไป
หลาย ๆ ชั่ง จนความประสงค์ดั้งเดิมในการสวดพระธรรมนั้น
สูญไปในการสวดยิเกหมด

ส่วนการเทศน์มหาชาตินั้นเล่า ในกัณฑ์ชูชกมหาพนมหา-
ราช เหล่านี้ เมื่อถึงแหล่งเล่นตลกก็ดูช่างเล่นได้หลายทาง ตั้ง
แต่ร้องเพลงหัวหกกันชีวิตไปจนเทศน์ธรรมวัตรตลก การเทศน์
ธรรมวัตรตลกนั้นก็เอาธรรมะจริง ๆ มากล่าวเฉ ๆ เสียหมด

ข้าจำได้ว่าเมื่อข้าฟังโกณจุใหม่ ๆ หลายสิบปีมาแล้ว ได้
ยินนักเทศน์สำคัญเทศน์ธรรมวัตรในกัณฑ์มหาราช ข้อที่ ๑ ที่แก
กล่าวในคัมภีร์นั้นข้าเห็นขันมากมาย เลยยังไม่ลืมจนบัดนี้ คือ

แกกล่าวถึงความไม่เที่ยงแห่งสังขาร พุคคล้องกันเป็นกลอนตาม
ทำนองมหาชาติ ยกอุทาหรณ์สกปรกว่า “ถึงสาว ๆ ที่ว่าสวย
สมไม่เชื่อดองระบายนออกมาเถอะ همین”

นี่เป็นคำพระนุ่งเหลืองห่มเหลืองพูดบนธรรมาสน์จริง ๆ ใน
เวลาเทศน์มหาชาติ ข้ามิได้แสวงประดิษฐ์ถ้อยคำขึ้นกล่าวหาความ
เลย คณินน์มคณมัยศมศักดิ์ฟังอยู่มาก แกจึงกล่าวแต่เพียงว่า
สวยสม เขาว่าถ้าเทศน์ในสมาคมซึ่งไม่ต้องพิถีพิถันถ้อยคำ แก
ว่า สวยสด ออกมาตรง ๆ ที่เดียว

คณินน์ข้าเห็นชั้นยิ่งยวด ถึงแม้หลายสิบปีมาแล้วก็ยังไม่
ลืม เพราะมันฝังลงไปทันทีในใจเด็ก ส่วนแม่สาว ๆ ที่นั่งฟังอยู่
นั้น ต่างคนก็รีบเอาจวาทะท่านพูดถึงตัว ทำท่าทางอาย
กระมิดกระเมี้ยน ยิ่งทำให้ชั้นหนักขึ้น

นี่แหละ การเอาธรรมะจริง ๆ มากล่าวเฉ ๆ ให้คนฟังฮา
ครื้น ๆ นั้น ธรรมะเลยจมไปในวาทะตลกหมัด ก็เมื่อเป็น
เช่นนี้คำพูดของคนเลว ๆ อย่างเราจะลอยอยู่หลังตมอย่างไรได้

บัดนี้จะเลิกพูดถึงการให้โอวาทเสียที หันไปเล่าให้เจ้า
ฟังอนุสนธิคำที่ข้ากล่าวเมื่อวันทำบุญแซยิด เมื่อเดือนก่อนเจ้าคง
จะจำได้ว่า ข้าได้กล่าวไว้ในมิตรสมาคมว่า เงินที่ข้ากันไว้สำหรับ
ทำบุญอายุครบ ๖๐ ปี นั้นจ่ายยังไม่หมด เพราะรูปงานที่ทำเล็ก
กว่าที่คิดไว้เงินจึงเหลืออยู่เป็นจำนวนตังหมื่น ข้าตั้งใจจะใช้เงิน

นั้นให้สั้นไปในทางที่เกิดประโยชน์แก่มนุษยโลกทั่วๆ ไป ไม่
 ใช่ว่าจะเจาะจงให้แก่บุคคลหรือประชุมชนใดโดยเฉพาะ แต่ข้า
 ยังไม่รู้ว่าทางไหนจะเป็นทางที่ดีที่สุด เพราะฉะนั้นบรรดามิตร
 สหายชาวเกลอหรือผู้มั่งมีบุญญาใด ๆ ก็ดี ถ้ามีความคิดรุ่งโรจน์
 เห็นทางที่ข้าจะใช้เงินรายนนี้ให้ได้ผลสมประสงค์ และมาแนะนำ
 ให้ข้าเห็นพ้องด้วยไซ้ ก็จะนับว่าได้ทำบุญคุณแก่มนุษยโลกบ้าง

พวกที่อยู่ในสมาคมวันนั้น ได้ช่วยกันออกความเห็นหลาย
 คน ความเห็นที่เป็นกลัวย่นน้ำว่าก็เพื่อให้ ๆ เงินแก่โรงพยาบาล
 เพื่อใช้ซื้อเครื่องมือผ่าตัด หรือซื้อเตียงคนไข้หรือใช้อย่างไรที่
 เป็นประโยชน์ทำนองเดียวกัน แต่คำแนะนำนี้ผิดกับความประ
 สังกัดเดิม เพราะโรงพยาบาลเป็นที่ประชุมชนหมู่น้อย เมื่อ
 เทียบกับมนุษยโลก

สมุห์แสงเห็นว่าควรสร้างพระเจดีย์ปดทองทั้งองค์ แล้ว
 แขนงไฟฟ้าเป็นสาย ๆ ตั้งแต่ยอดมาถึงฐานล่างอย่างในเมืองพม่า
 กล่าวว่าเป็นการแผ่พระศาสนาออกไปอีกหน่อยหนึ่ง ในมนุษยโลก
 แต่ถูกขัดคือว่าเงินไม่พอ ทำไม่ได้ อีกประการหนึ่ง พระเจดีย์
 ในโลกนี้ก็มีมากมายหลายแห่งอยู่แล้ว ทั้งความเลื่อมใสของเจ้า
 ของเงินก็หาเป็นไปในทางนั้นไม่

นายกลมเห็นว่า น้ำตาลเมานั้น ราคาข่มเขว เป็นของดี
 มิใช่เล่น ถ้าใช้เงินบำรุงการทำน้ำตาลเมาโดยวิทยาศาสตร์ จน

มีฤทธิ์ทำให้คนมาได้เหมือนพระอินทร์มาโสมะ มนุษย์โลกก็
จะเป็นสุรโลก

เจ้าจึงเป็นคนไม่กินเหล้ามันขัดคอนายกลมว่า ถ้าสุรโลก
คือโลกสุรา มันก็ยอมอยู่สุรโลกมากกว่า ความร้ายกาจแห่ง
สุรโลกคงหย่อนกว่าโลกสุราเป็นแน่ อนึ่งมันไม่ต้องการเห็น
นายกลมชมชวนลงไปนอนหลับอยู่ในห้องขังถนน แล้วตนขน
บ่นว่าซน

ใครอีกคน ๑ สอดขึ้นว่า มันก็ต้องซนอยู่เอง เพราะรูป
การเช่นที่เจ้าซนนั่นกล่าวยอมจะ “เป่ยก” และถ้าจะให้ “แหง”
ก็ต้องย้ายทวีปไปอยู่อเมริกา

ระหว่างนั้นนายกลมเพียรจะให้มนุษย์โลกกลายเป็นสุรโลก
รินโสมะเต็มเข้าไปอีกเป็นกอง จนมีอาการซึมเซา ดูเหมือน
จะจับเค้าไม่ได้ว่าเขาพูดอะไรกัน อีกประเดี๋ยวขยับตัวไปทับ
กระโถนซึ่งตัวหีบมาวางไว้เอง กระโถนหกเปื้อนเปรอะเลอะ
เทอะ เลยเอะอะโกรธคนไข้ว่าไม่มาเก็บไปเสียก่อนที่แก้ทำหก
เพราะถ้ามันไม่อยู่ที่นั่น แกจะทำมันหกตรงนั้นอย่างไรได้

ข้อที่นายกลมว่านั้นก็จริง ถ้ากรุงลงกาไม่ได้ตั้งอยู่บนเกาะ
ลงกา หนุมานก็คงไม่ถูกคลุกนุ่นที่เกาะนั้น

ในวันนั้นก็มีอีกหลายคนที่ออกความเห็นต่าง ๆ กันว่า ควร
ใช้เงินในทางใด จึงจะเป็นประโยชน์แก่มนุษย์โลกมากที่สุด

ที่จะเป็นไปได้โดยจำนวนเงินอันน้อย โดยมากเป็นความเห็นซึ่ง
โง่โดยดิ่งต่าง ๆ กัน ที่โง่なさงสารก็มี โง่แสนเชื่องก็มี โง่กว่า
นั้นก็มี ในที่สุดไม่มีใครแสดงความคิดเป็นสาระควรฟังได้ว่า ควร
ใช้เงินอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์แก่นุชยโลกดังประสงค์ แม้ผู้ที่
แนะนำให้ตั้งสำนักวิทยาศาสตร์ทดลองความรู้ต่าง ๆ เพื่อจะได้
วิชาใหม่ ๆ เป็นประโยชน์แก่โลก ก็ยังใช้ไม่ได้ เพราะการทดลอง
นั้นจะได้ผลน้อยรายนัก ถ้าจะมัวแต่ทดลอง ยังไม่ทันจะได้
ประโยชน์อะไรก็หมดเงินเปล่า

แต่ข่าวเรื่องเงินหมื่นบาทนั้นเลื่องลือไปเร็วราวกับเรือเหาะ
วันรุ่งขึ้นนั้นเองในตอนเย็น ข้าเดินเล่นอยู่ในลานบ้าน มีเจ้าคน
หนึ่งตรงเข้ามาหา แล้วทำหน้าซัด ๆ ยังไม่ว่าอะไร

ข้ายังไม่เคยรู้จักคนนั้น พิศดูรูปโฉมเห็นเป็นคนกลางเก่า
กลางใหม่โดยอายุ เอบางโดยความอดโช คร่ำคร่ำโดยเครื่อง
แต่ง ดูเสื้อผ้ารุงรังเหมือนสัปเหร่อ สีน้หน้าซัดเหมือนศพ ข้านึก
ในใจว่าเจ้าคนนั้นทำผิด เพราะบุคคลไม่มีสิทธิ์จะเหมือนสัปเหร่อ
กับเหมือนศพพร้อมกันได้

ข้าถามว่า “เจ้านั้ใคร มาทำไม”

เจ้าคนนั้น “ผมได้ยินว่าท่านต้องการความคิด ซึ่งจะช่วย
ให้ท่านได้ทำการเป็นคุณประโยชน์แก่โลกมนุษย์ทั่วไป

ข้า “อ้อ อย่างนั้นหรือ แกจะมาให้ความคิดฉันในทางที่
ใช้เงินหมื่นบาท แต่นั่นจะขอให้ความคิดแก่ก่อน ถ้าแกไปทำ
ตามที่ฉันแนะนำเสร็จแล้ว ฉันจะทำตามความคิดแก”

เจ้าคนนั้น “อ้อ ก็แล้วแต่ท่านซี้ชอบ”

ข้า “ถ้าอย่างนั้น ฉันแนะนำให้สัปเหร่อไปเผาศพเสีย
ก่อน”

เจ้านั้นทำหน้างุนอยู่ครู่หนึ่งแล้วว่า “ท่านนี้กว่าผมเป็น
สัปเหร่อดอกกระมัง?”

ข้า “เปล่า ไม่ได้เห็นว่าสัปเหร่ออย่างเดียว นี่กว่าศพด้วย
ตามธรรมดาโลกสัปเหร่ออาจเป็นศพได้ แต่ศพจะเป็นสัปเหร่อไม่
ได้ อนึ่งบุคคลไม่มีสิทธิ์จะเหมือนสัปเหร่อกับศพพร้อมกัน เพราะ
เป็นการขัดกันธรรมดาแห่งโลก แต่การก็เป็นไปแล้ว ดังที่ได้เห็น
อยู่หนนี้ เพราะฉะนั้นจึงควรให้สัปเหร่อไปเผาศพเสีย”

เจ้าคนนั้นนั่งอึ้ง ทอนแรกดูอาการเหมือนจะโกรธจนพูด
ไม่ออก ตามันจ้องดูตาข้าอย่างองอาจ ดูตาออกจะขวาง ๆ อยู่
ด้วย แต่พอข้าพูดจบ ก็ดูสับสนามันค่อยคลายไป แล้วพูดซ้ำ ๆ
เหมือนซังน้ำหนักคำพูดทีละคำ ๆ ว่า

“My good Sir litsen to me, Your levity is much
to be regetted. You have spent long and arduous days
in building up your present position of wealth and influ-

ence; you have had rough days and smooth days; days which were full of the good things of life, and days which you would not care to live through again. The God of Wealth was not present to bless you at your birth, and you were compelled to make your way in the world. But you may now be said to have "arrived" in your early days your path was strewn with sharp stones, but it is now paved with silver bricks. Apart from your wealth, you have a reputation to safeguard, and I earnestly advise you to take care of it."

ข้าพระหลาดใจจนพูดไม่ออก เจ้านั่นกล่าวต่อไปว่า

"Now listen to me and answer my question if you will. Yesterday you expressed to a gathering of respectable people a desire to benefit the human race, and invited ideas as to how that might be done. Here am I with a suggestion to offer, and you choose to treat me in a most unseemly manner. I should like to ask how you reconcile your frivolous speech to day with the words which you uttered in all solemnity yesterday"

ข้ายังพูดไม่มีใครออก คนรูปร่างกิริยาอาการอย่างนั้น ใครจะ
 เดาถูกว่าพูดอังกฤษได้ออกจ้อ ผู้เคยเรียนเล็ก ๆ น้อย ๆ รู้อย่าง
 งาม ๆ ปลา ๆ พูดเช่นนั้นไม่ได้ ข้าควรจะโกรธมากที่คนอย่างเข้า
 นั้นมาพูดสั่งสอนทั้ทั้งข้า แต่ความประหลาดใจทำให้ลืมโกรธ
 ความดูถูกและความเขี้ยวหยันที่มีในใจข้าหมดไปทันที ความเลื่อม
 ใสเกิดมีขึ้นมาบ้าง ไม่ใช่ข้าเห็นว่าเจ้าคนนั้นจะมีความคิดรุ่งโรจน์
 เป็นประโยชน์จริง ๆ แต่นึกว่าควรฟังดูที่ อย่างน้อยที่สุดคงมี
 อะไรแปลก เพราะคนอย่างนี้ แต่เพียงพูดอังกฤษได้คล่องก็แปลก
 เสียแล้ว

ข้าถามว่า “แก่นใคร เรียนภาษาอังกฤษมาแต่ไหน”

เจ้านายตอบว่า “ท่านยอมฟังผมพูดต่อไปหรือ”

ข้าพยักหน้าว่า “จะว่าอะไรก็ว่าไป”

เจ้านายตอบว่า “ผมชื่อ เขียว สุรานั้นหน้ ได้เคยศึกษา
 เป็นเปรียญของมหาวิทยาลัยแห่งตักสิลา

ข้าท้วงว่า “ข้าก่อน ผู้ได้ไปเห็นกรุงตักสิลากล่าวว่า กรุง
 นั้นเวลานี้ยังปรากฏแต่รากตึกขังก่อด้วยหิน รัฐบาลอินเดียเพิ่งขุด
 พบเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่ก่อนก็ไม่มีใครรู้แน่ว่ากรุงตักสิลาอยู่ที่ไหน”

นาย ขส. ตอบว่า “ก็ท่านพูดเวลานี้ผมออกจากมหาวิทยาลัย
 มานานแล้ว จะลารอยก็อย่างไรได้”

ข้าเกิดหนักใจขึ้นมาทันที ถ้านายเจี๊ว สุรานั้นหน้ อายุ ๑,๕๐๐ ปีขึ้นไป จะว่าเคยอยู่มหาวิทยาลัยดักกสีกาก็พอฟังได้ แต่นายเจี๊ว ๔๐ ปีเท่านั้น จะหาว่าตั้งใจปลุกก็เหลือเกินนัก ไม่นึกว่าแะจะเห็นเราโง่ถึงจะเชื่อคำอย่างทีแะพูด นึกไปนึกมาเห็นจะต้องตกลงใจว่า มันสมองแะไม่ปรกติเท่านั้น

ข้า “ถ้ายองนั้นก็ตามใจ เคยอยู่มหาวิทยาลัยดักกสีกาเจี๊วหรือ มิน่าความรู้สูง แะอย่างไรต่อไป”

นาย ข.ส. “ท่านคงจะทราบอยู่แล้วว่า กรุงดักกสีกานั้น แม้เมื่อครั้งพระเจ้าอาเล็กซันเดอร์มหาราชเสด็จยাত্রาทัพเข้ามา ก่อนคริสตกาลหลายร้อยปี ก็เป็นกรุงจำเริญเสียแล้ว อาจทราบได้จากหนังสือที่ผู้เขียนไว้แต่สมัยนั้นว่า ดักกสีกาเป็นเมืองมั่งคั่งด้วยทรัพย์ คับคั่งด้วยประชากรมณเฑียร กอปรด้วยศิลปศาสตรวิชาการ เปรียบเหมือนอมรสถานที่สถิตแห่งวิศวานถ ฤาหนึ่งเทพราชสุเรนทราชิบัคย์ มีเสวตฉัตรร่มเย็นเป็นสุขทุกประการ”

ข้านั่งฟังพูดคล้อยกันเป็นกลอนแทบจะเพลิน นึกว่าหมอนับว่าเป็นแน่ แต่ความรู้ที่กล่าวนั้นเป็นความรู้จริงทั้งนั้นยังตัดสินใจลงไปว่ากระไรไม่ถูก ข้าจึงบอกว่า “เล่าไปอีกซิ”

นาย ข.ส. “ต่อมาพระเจ้าจันทร์คุปตะมีอานุภาพปราบศัตรูชาวต่างประเทศได้ ทรงดีพวกกรีกซึ่งมาตั้งปกครองอยู่ในอินเดีย นั้นแตกกลับไป จนได้ดักกสีกาไว้ในราชอาณาจักร ครั้นพระเจ้า

จันทร์คุปตะสันพระชนม์แล้ว พระเจ้าพินทุसारเสวยราชย์ ชาว
 ตักกสลิลาตั้งแข็งเมือง จนต้องโปรดให้พระเจ้าอโศกผู้เป็นพระ
 ยุพราชยกทัพไปตี แล้วตั้งให้อยู่ปกครองในกรุงนั้น พระเจ้าอโศก
 องค์นี้ภายหลังได้รับราชสมบัติเป็นมรดกต่อจากพระบิดา คือพระ
 เจ้าอโศกผู้ทรงฉายาว่าธรรมิกราชเป็นศาสนูปถัมภกสำคัญในตำ
 นานพระพุทธศาสนาของเรา”

ข้าว่า “ถูกหละ เล่าไปอีก”

นาย ข.ส. ท่านย่อมทราบจากหนังสือชาดกหลายเรื่อง มี
 อาทิจือทุมเมธชาดก และปัญจาวุธชาดกว่า ตักกสลิลามหาวิทยาลัย
 นั้นรุ่งเรืองมาก พระโพธิสัตว์บางชาติได้เป็นศิษย์ บางชาติได้
 เป็นอาจารย์อยู่ในที่นั้น ต่อมาภายหลังพุทธกาลกรุงตักกสลิลาเป็น
 แหล่งสำคัญในการปฏิบัติและคำสั่งสอนแห่งพระพุทธศาสนา ส่วน
 พระเจ้าอโศกธรรมิกราชนั้น ได้ทรงรับพระพุทธศาสนาของพระ-
 องค์ พระราชโอรสและธิดาก็ได้ทรงผนวชเป็นภิกษุณี แม้พระ
 องค์ก็ได้ทรงผนวชเหมือนกัน อนึ่งในระหว่างพระชนม์นั้น ได้
 ทรงจัดทูตไปเที่ยวเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ แม้
 พระราชโอรสที่ทรงผนวชก็ได้เป็นหัวหน้าคณะทูตไปถึงลังกา และ
 เสด็จอยู่เป็นสังฆนายกอยู่ในเมืองนั้น เวลานั้นนับพุทธศาสนิกชน
 ในเมืองไทยและเมืองอื่นๆ ได้จำนวนถึง ๔๗๐ ล้าน หรือ ๑ ใน
 ๓ ของจำนวนมนุษย์ในโลก

“การแผ่พระพุทธศาสนานี้ พระพุทธศาสนิกชนย่อมเห็นถนัดว่าเป็นคุณูปการแก่มนุษยโลกยิ่งกว่าการกระทำอื่น”

ชานิกในใจว่า เจ้าคนเห็นจะแนะนำให้ใช้เงินหมื่นบาทในการแผ่พระพุทธศาสนาตามกำลังเงินจะทำให้ตุ๊กเข้าเคาต์ ข้อสำคัญอยู่ในวิธีอันพึงกระทำ ซึ่งยังหาได้กล่าวออกมาไม่ ถ้อยคำที่พูดแสดงความรู้อันแสดงนั้น พึงตุ๊กไม่จำเป็นว่าจะพ้นเพื่อนจรตแต่โดนจึงประกาศตนว่าเป็นเปรียญมาจากมหาวิทยาลัย แห่งตักสิลา น่าสงสัยนัก

ข้าพุดว่า “มีความเห็นอย่างไรอีกกว่าไป”

นาย ข.ส. “การแผ่ความรู้หรือความสั่งสอนก็ดี ความสำคัญอยู่ในข้อที่เลือกคำใช้ให้เหมาะ แลอยู่ในวิธีที่เอาถ้อยคำเหล่านั้นมาร้อยกรองกันเข้าให้เกลี้ยงเกลา เป็นต้นว่าถ้าจะสอนคนว่า ข้าง ๆ ตัดเตาร้าง ข้างกินใบไม้อย่ากินหญ้า ม้ากินสลัดไค เช่นนี้ ก็ไม่มีใครเข้าใจว่าสอนอะไร ผู้สอนเหมือนคนโง่ที่ตัดลำไม้ไผ่ตายขยุมามักคิน รากจะงอกและจะแตกกอไปอย่างไรได้”

นาย ข.ส. กล่าวต่อไปว่า “การเลือกถ้อยคำที่เหมาะสมและร้อยกรองคำให้ไพเราะนั้น ใครเล่าจะดีเหมือนกวี ถ้อยคำที่กวีกล่าวย่อมปรากฏไปนานแลไกล อาจยกตัวอย่างให้เห็นได้ง่าย ๆ

“โอมาрьชัยยาม จินตกวีเปอร์เขียนได้ตายไปแล้ว นับถึงเวลานี้ได้ ๘๐๐ ปี เมื่อแกยังมีชีวิตก็ได้แต่งกลอนไว้เป็นใจความ

ว่า เมื่อแก่ตายไปแล้วให้ชำระศพด้วยเหล้า ถ้าจะมีการสวดให้เพลงขมา เมื่อถึงวันที่สุดแห่งโลกคือ วันตัดสินบาปและบุญ แลถ้าจะต้องการตัวแกะไซ้ ให้ไปขุดหาศพที่ไถ่ร้านขายเหล้า คำที่แกกล่าวนี้ ถ้ากล่าวเป็นร้อยแก้ว ท่านกับผมก็คงไม่ได้ยินใครจดจำมาบอกเล่า หรือเขียนไว้ให้อ่าน เราอาจไม่รู้จักชื่อแกเลยทีเดียว

“พันเวลาโอมาร์ขัยยามมาเกือบ ๕๐๐ ปี เชกสเปียร์ได้แต่งบทละครไว้หลายเรื่อง เรื่องแฮมเล็ต โรมิโอแอนด்யูเลียต ซิซาร์ เหล่านี้ ถ้าไม่ได้แต่งเป็นกลอน จะยังอยู่จนบ้านนี้หรือไม่กี่นาสงสัย ถึงแม้จะยังอยู่ก็คงไม่เป็นหนังสือที่คนนับถือถึงเพียงนั้นแน่...”

ข้า “ข้าก่อน โอมาร์ขัยยามและเชกสเปียร์ติดต่อกับอโศกธรรมมิกราชตรงไหน”

นาย ข.ส. “ติดต่อที่ตรงนั้นขอรับ พระเจ้าอโศกเป็นผู้จัดให้คำสอนของพระพุทธเจ้าแผ่กว้างออกไป โอมาร์ขัยยามกับเชกสเปียร์ เป็นผู้ชำนาญเลือกถ้อยคำมาร้อยกรองคือเป็นกวีเลิศ ถ้าเอาความ ๓ ขอนี้มารวมกันเข้า ก็คือใช้กวีเป็นผู้แผ่พระศาสนา”

ข้า “นี่แกเป็นกวีจะมารับจ้างแต่งกลอนสอนพระพุทธศาสนาอย่างนั้นหรือ”

นาย ข.ส. “หาไม่ได้ ผมไม่ได้เป็นนักวิ และการสอนพระ
ศาสนาก็สอนไม่เป็น”

ข้า “ก็จะทำอะไร”

นายเขียว สุรานั้นนั ทำควมวดเหมือนจะตันความคิดอยู่
เพียงนึ่ง แขนงเอมือลูบหัวอยู่สักครู่หนึ่งจึงพูดว่า “ผมยังคิด
ไม่ตลอดตลอดโปร่ง เวลานมาเจรจากับท่านนาน และใช้มัน
สมองตรึกตรองมากเข้า ก็ออกจะปวดหัวเสียแล้ว”

ข้าถามว่า ยานัตถ์เอาไหม”

นาย ข.ส. รับผิดชอบต่อ “อย่า ๆ ๆ ไม่ต้องการขอรับ
ไม่ต้องการ เมื่อเวลาผมป่วยอ้ายหมอร้ายจากมันเอายานัตถ์ให้
นักร้าไป หมุนค้อยหายป่วยขึ้นก็ไม่ค่อยถูกยานัตถ์

คราวนี้ข้ารู้แล้วว่าอะไร จึงค่อย ๆ พูดปลอบโยนเอาใจว่า
อย่างนั้นก็พักสังสนทนาไว้ที่ บ้านนายเขียวอยู่ที่ไหนละกลับเสีย
ทีเถอะ จะได้พักผ่อนให้หายเหนื่อย”

นาย ข.ส. “ขอรับ เห็นจะต้องลาท่านกลับเสียที่ วันอื่น
จะพูดกันใหม่ (นึกคลำหัวอยู่ครู่หนึ่ง) อ้อรู้แล้วผมเห็นว่าตั้ง
โรงเรียนกวดขันก่อนแหละดี แต่จะต้องให้นักเรียนกวดเรียนธรรมะ
ด้วย โรงเรียนนั้นเห็นจะต้องตั้งที่วัด พระสงฆ์ต้องเรียนธรรมะอยู่
แล้วเป็นนักเรียน ว่าจ้างกาลิทธาสะ โอมาร์ชัยยาม เช็กสเปียร์ ขงจื๊
และกวมซือเสียงอื่น ๆ มาเป็นครู พระสงฆ์เป็นนักเรียน เมื่อออก

เทศน์ต้องเทศน์เป็นฉันทะ เช่นบอกศักราชเป็นสัททุก แล้วเปลี่ยนเป็นวสันตดิถี ตอนกลางย้ายไปเป็นอินทวิเชียร ลงเอยเป็นกุชฌกปยาตรเป็นต้น”

ข้า “ถูกแล้ว ความคิดดีมาก แต่ว่ากลับไปบ้านเสียดีกว่า”

นาย ข.ส. “ขอรับ ผมลาที่ อ้อ ตอนยลสาส์นพม่าเป็นอุปชาติหรืออุปเทวีเชียรก็ได้”

ข้า “ได้เป็นแน่ ฝนจะตก รีบกลับเถะ”

ขณะนั้นม้ายหนุ่มคนหนึ่งเข้าประตุมาริยาท่าทางสุภาพ ข้าถามว่ามาทำไม ตอบว่ามารับน้ำเขียวแล้วขอโทษที่เผลอปล่อยให้แกมาเที่ยวยุ่งยามได้

เมื่อสองคนนั้นเดินออกไป เสียงต่อกันว่า “น้ำไม่ถูกกักขัง อยู่ในบ้านตามสบาย ถ้อยคำเขียวอย่างนั้น ถ้าฉันไม่เชื่อดันต้องกลับไปอยู่โรงพยาบาลฉันไม่รู้ด้วยนา”

ครั้นน้ำกับหลานออกจากบ้านไปแล้ว ข้ารู้สึกโล่งในใจนักระไร

ตอนนั้นม้ายคนแสดงความคิดให้ฟังรำไป โดยมากหวังประโยชน์แก่เอกชนคือตัวเอง หาใช้มนุษยโลกไม่ ในที่สุดข้า

เบื่อนักข่าเลยนึกหาทางเอาเอง และได้จำหน่ายเงินไปหมดแล้ว
แต่ข่าทำบุญไม่ต้องการเอาหน้า เพราะฉะนั้นเมื่อใครถามข่า ๆ ก็
ไม่บอกว่าได้ใช้เงินไปทางใด ขื่อที่ข่าได้ใช้เงินไปหมดแล้ว
เจ้าจงช่วยประกาศให้ทราบต่อ ๆ กันไปด้วย จะได้หมดความคน
กวนเสียที

(ลงนาม) จางวางหระ

อธิบายคำศัพท์ใน

จดหมายจากวางหระ

- ขหก โทหก พุดปด (ภาษาทางใต้)
- แอมบิชั่น Ambition ความทะเยอทะยาน, ความใฝ่สูง
ปีน ร.ศ. เป็นปีนที่เข้ามาในกรุงรัตนโกสินทร เป็นครั้งแรก
- แชมเปญ Champagne แชมม์เปญ เหล้าองุ่นขาวทำจากเมือง
Champagne ในประเทศฝรั่งเศส
- แฟชั่น fashion สิ่งที่กำลังนิยมกัน ความนิยมของคนเช่น
ในช่วงระยะเวลาหนึ่งที่กำลังผ่านมานี้ ชายนิยมไว้ผม
ยาวเหมือนผู้หญิง แต่ความนิยมนั้นจะเป็นชั่วระยะ
เวลาหนึ่ง อาจจะเป็นช่วงยาวหรือสั้นก็ได้ โดยมาก
เมื่อพูดถึง fashion เรามักจะนึกถึงความนิยมใน
ด้านการแต่งกาย ถ้าเราพูดว่า a man of fashion
หมายความว่าคนหรุ, ทันสมัยอยู่เสมอ
- อินเวนท์ Invent ประดิษฐ์, คิดค้น, ช่างคิด, กุ, แต่งเรื่อง
โทหก
- อาคัม, อีฟ ดำนานลัทธิศาสนาของฮิบรู อันเป็นมารดาแห่ง
คริสตศาสนา เล่าว่าภายใน ๖ วัน พระเจ้าได้สร้าง
แสงสว่าง ท้องฟ้า อากาศ ทะเล พระอาทิตย์

พระจันทร์ ดาว นก ปลา และผู้ชายคนหนึ่ง ผู้
 ชายที่พระเจ้าสร้างขึ้นในวันที่ ๖ น พระเจ้าทรงตั้ง
 ชื่อให้ว่า “อาดัม” Adam และให้อยู่ในสวนสวรรค์
 ที่เอเดน Eden เป็นแดนสวรรค์ซึ่งอยู่ในแผ่นดิน
 มนุษย์ ต่อมาได้ทรงบันดาลให้อาדםหลับสนิทแล้ว
 ดึงซี่โครงซี่หนึ่งของอาดัมออกมา ทรงบันดาลให้
 เป็นผู้หญิง เพื่อให้เป็นผู้เป็นเพื่อนอาดัมและให้ชื่อว่า
 เอวา หรือ อีฟ Eve พระเจ้าอนุญาตให้อาדםและ
 อีฟ กินผลไม้ในสวนสวรรค์ได้ทุกต้น เว้นแต่ต้น
 เดียวที่ห้ามแตะต้อง ถ้ากินแล้วจะตายทันที แต่มาร
 อิจฉาว่า Adam กับ Eve มีความสุขมาก จึง
 แปลงร่างเป็นงูมายุ้อีฟว่า กินผลของต้นไม้ต้นที่พระ
 เจ้าห้ามเถอะ...แล้วจะรู้จักสิ่งใดดี สิ่งใดชั่วเหมือน
 ที่พระเจ้ารู้” อีฟก็เชื่อมารจึงลักผลไม้ต้นที่ต้องห้าม
 มากิน และให้อาדםกินด้วย พอกินเข้าไปก็เกิด
 รู้จักสิ่งดีสิ่งชั่ว มีความรู้สึกต่าง ๆ อย่างอื่นเกิดขึ้น
 และรู้สึกมีความอายที่เปลือยกาย จึงไปหาใบไม้
 มาปกปิดบางส่วนของร่างกาย แต่พระเจ้าก็
 ทราบเสียแล้วว่าอีฟละเมิดคำสั่ง พระเจ้าจึง
 สาปงูในการที่หลอกล่อผู้หญิงให้รับประทานผลไม้ที่

พระเจ้าห้าม ว่าจะต้องให้ทองเดินเสมอ และกับ
ผู้หญิงจะต้องเกลียดกันไปชั่วกาลปาวสาน และพระ
เจ้าก็แข่งอู่แข่งเท่ากับสาปแข่งผู้หญิงทั่วไปว่าจะต้อง
มีโอกาสดีได้รับความเจ็บปวดมากกว่าผู้ชาย ก็จะต้อง
ได้รับความเจ็บปวดจากการคลอดบุตร และจะต้อง
อยู่ภายใต้อำนาจของผู้ชาย ต่อจากนั้นพระเจ้า
ก็ลงโทษขบถอาดัมและอีฟออกจากสวนสวรรค์ (มี
เกร็ดเล่าปลีกย่อยว่า อาดัมก็ตกใจเหมือนกันเมื่อ
ทราบว่า พระเจ้ารู้ว่าตนละเมิดกินผลไม้ กำลังกิน
อยู่จะกลืนก็กลืนไม่ลงติดอยู่ที่คอ ดังนั้นผู้ชายจึงมี
กระเดือก)

อาดัมกับอีฟนับเป็นมนุษย์คู่แรกของโลก มีบุตร
หลานสืบสายต่อมา มีเรื่องเล่าต่อกันในตำนานอีกยืดยาว
ซึ่งจะพอหาอ่านเองได้

ยูคลิด Euclid ชาวกรีกมีชีวิตอยู่ประมาณเมื่อ ๒,๒๕๐ ปี

มาแล้ว เป็นผู้ให้กำเนิดวิชาเรขาคณิต

แอกเซียม Axiom สิ่งที่เห็นจริงแล้ว สิ่งที่ไม่ว่าเป็นต้องพิสูจน์

แอกเซียมที่เห็นจริงแล้วมีอยู่ ๑๒ ข้อ

แอกเซียมที่ ๑ สิ่งทั้งหลายที่ต่างเท่ากับสิ่งเดียวกัน สิ่งเหล่านั้น
ย่อมเท่ากันหมด

เอกเข็มที่ ๙ จำนวนเต็มต้องใหญ่กว่าส่วนของมันเสมอ
 สหศาสตร์ คำรากับข้าว

สุท = คนครัว

ศาสตร์ = คำรา, วิชา

โปรแกรม programme, program = รายการ, ระเบียบวาระ
 วางวิธีการให้, ทำงานเป็นขั้น ๆ โปรแกรม

วิเลขวาง เป็นวิเลขวางสูงของโบราณ

บ้นคาบศิลา เป็นบ้นที่ทำขึ้นโดยใช้ดินบ้นบรรจุในล้ากลองแล้วมี
 ขนวน

เพลโต Plato นักปราชญ์กรีก ถือกันว่าเป็นปราชญ์ยอดเยี่ยมที่สุด

โฮเมอร์ Homer จินตกวีกรีกสมัยศตวรรษที่ ๘ ก่อนคริสตกาล เป็นผู้ประพันธ์เรื่อง Iliad และเรื่อง Odyssey

เวอร์จิล Virgil มีชีวิตประมาณ ๗๐-๕๐ B.C ก่อนคริสตกาล เป็นจินตกวีชาวโรมันผู้ยิ่งใหญ่

มิลตัน Milton กวีชาวอังกฤษมีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ. ๑๖๐๘-๑๖๗๔ คนอังกฤษยกย่องเท่ากับเชกสเปียร์ มิลตันเป็นกวีและเป็นนักการเมืองด้วย วรรณกรรมที่มีชื่อของมิลตันคือ Paradise lost

ลูกปบ

ลูกโป่ง

เหม็นส์ เช่นา อิน กอปอรี เซโน สุภาษิตละติน ตรงกับสุภาษิต

อังกฤษว่า Soud mind in soud body จิตใจไปร่ง

แถมใสในร่างกายที่สุขภาพสมบูรณ์

อัลกะโฮทก อัลกะโฮ อ่านเป็นสำเนียงลากเข้าภาษาไทยจากคำ

ว่า “alcohol”

อัลกะโฮ+อุทก (น้ำ) = อัลกะโฮทก

ผู้ประพันธ์เรื่องของท่านคิดคำของท่านเอง

อัลกะโฮ+อุทก

อัลกะโฮอ่านเป็นสำเนียงลากเข้าภาษาไทยจากคำว่า

alcohol มาสนธิ กับคำว่า อุทก ซึ่งแปลว่าน้ำ

อัลกะโฮทก=น้ำเหล้า, สุรา, (ท่านผู้ประพันธ์คิด

คำของท่านขึ้นเอง ปกติเราไม่ได้นำคำภาษาอังกฤษ

มาสนธิกับภาษาบาลี)

โปรแครชตีเนชั่น อีช เดอะ ถีฟ ออฟ ไทม์ = Procrastin-

ation is the thief of time

procrastination = การผัดวันประกันพรุ่ง, การ

รื้อ

thief = โจร,

ท้าวสนั่นร่าย ตัวละครในเรื่องควี เป็นพระเจ้าแผ่นดินชราถูก
หลอกว่าถ้าทำพิธีชุบตัวแล้วจะกลับเป็นหนุ่มได้ หลง
เชื่อถูกปลุกกลองเพลิงตาย กลายเป็นขี้เถ้าไป

ติเก็ด Ticket ตั๋ว, ตั๋วเรือ, ตั๋วรถ

เอดิซัน Edison นักวิชาไฟฟ้าของสหรัฐอเมริกา มีชีวิตใน
ในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๔๗-๑๙๓๑

มารโคนี Marconi นักวิทยาศาสตร์ชาวอิตาลี มีชีวิต
ระหว่างปี ค.ศ. ๑๘ ๗ ๑๙๓๗ เป็นผู้ทำการทดลอง
การส่งวิทยุโทรเลขสำเร็จเป็นคนแรก

ดีกรี บี. เอ. B. A. Honour คือ Bachelor of Arts ปริญญาตรี

ออกซฟอร์ดและเคมบริดจ์ = คือ Oxford and Cambridge หมายถึง
ถึงมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด และมหาวิทยาลัยเคม
บริดจ์ ซึ่งอยู่ในประเทศอังกฤษ เป็นมหาวิทยาลัยที่
ใหญ่โตและหรูที่สุดในประเทศอังกฤษ และชาว
อังกฤษถือว่า เป็น หัด เยี่ยมยิ่งกว่าศึกษา สถานแห่ง
ใด ๆ ในโลกทั้งสิ้น

โพรเฟเชอร์ Professor ศาสตราจารย์ผู้สอนในมหาวิทยาลัย

ไรซ์มิลลิ่งสกูล Rice milling school โรงเรียนที่สอนการสีข้าว
rice mill = โรงสีข้าว

ในจดหมายฉบับที่ ๓ จางวางหว่าเขียนจดหมายถึง

นายสนธิ์ลูกชายว่า “เจ้าต้องเข้าใจว่าเจ้ากลับมาจะ
 ทำการในโรงสีข้าว แลที่ ๆ จะเรียนเอา บี.เอ. ใน
 การสีข้าวก็คือโรงสีนั้นเอง ออกซะฟอดและเคมบริช
 ไม่มีโปรเฟเซอร์ที่จะสั่งสอนและสอบไล่ได้กรเจ้าใน
 วิชาประเภทนี้ได้ด้วย ไม่ได้มี “ไรซ์มิลลิ่งสกูล” ที่
 ออกซะฟอดหรือไรซ์มิลลิ่ง ไตรปอส “ที่เคมบริช”
 อธิบายว่า ลูกชายขอไปเรียนมหาวิทยาลัยให้ได้
 ปริญญาตรี (B.A.) ก่อนแล้วจึงจะกลับ บิดาตอบ
 ไปว่ากลับมาต้องมาประกอบอาชีพควบคุมโรงสีข้าว
 จะเรียนให้จบปริญญาทำไม เพราะทั้งออกซะฟอดและ
 เคมบริช ก็ไม่มีศาสตราจารย์คนไหนจะสอนวิชา
 สีข้าวให้ หรือจะทำเกียรตินิยมทางด้านสีข้าว ที่
 เคมบริชก็ทำไม่ได้ เพราะไม่มีการทำปริญญาทาง
 ด้านนี้

ไตรปอส Tripos คือปริญญาตรีชั้นเกียรตินิยม ที่มหาวิทยาลัย
 เคมบริช

น.ม.ส. ได้ทรงเล่าไว้ใน เรื่องของนักเรียนเมือง
 อังกฤษ ว่า

“ความประสงค์ของนักเรียนที่เข้าไปอยู่ในเวซตันนัคคือ

จะเอาดีกรี (เว้นแต่คนบางส่วนที่ไปอยู่สำหรับสนุก)
และก่อนที่จะได้ดกรชน บ.เอ. นั้น นักเรียนจะต้อง
ทำเสร็จแล้วสองอย่างคือ

๑. ต้องไล่ได้ตลอดชั้นตามที่กะไว้ในกฎของยูนิเวอร์ซิตี
๒. ต้องได้อยู่ในเคมบริดจ์มาแล้วไม่บกพร่อง อย่างน้อย
ที่สุด ๕ เทอม (สามปี)
๓. การสอบไล่สำหรับดีกรีหรือเปรียญชั้น บ.เอ. นั้นมีอยู่
สองอย่างคือ
 - (ก) บ.เอ. ที่มีออนเนอร์
 - (ข) บ.เอ. ที่ไม่มีออนเนอร์ เรียกว่า “ดีกรีย่าง
ธรรมดา”
บ.เอ. ที่มีออนเนอร์ที่เรียกว่า “ไตรปอส”
(tripos)

ยูนิเวอร์ซิตี University มหาวิทยาลัย คือที่รวมแห่งการสอน
ศิลปวิทยาหลายประเภท

น.ม.ส อธิบายไว้ในเรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ
ว่า

“คำว่า ยูนิเวอร์ซิตี นั้นคือคำละตินว่า “ยูนิเวอร์ซิเตซ”
มาจากคำว่า “ยูนิซ” (หนึ่ง) “เวอร์ซซ” (หัน) รวม
ควมว่า หันเข้าเป็นหนึ่ง แปลว่า “รวมทั้งสิ้น”

แต่ส่วนความเข้าใจนั้น “ยูนิเวอร์ซิตีคือที่รวมกัน
ของคอลเลจ”

คอลเลจ College โรงเรียน, วิทยาลัย, ส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัย มีสถานที่ครุณักเรียนพร้อม
นมส. ได้ให้คำอธิบายว่า “คอลเลจ คือโรงเรียน
ชั้นสูงมาจากคำละติน “คอลิยัม” แปลว่าที่รวมกัน
คือที่ประชุมสำหรับการอันหนึ่งอันใด คือการส่ง
สอนวิชาและการให้ตักเตือน”

บัลลิกสกูล Public school โรงเรียนมัธยมกินนอนในอังกฤษ
มีคณะกรรมการควบคุมแบบโรงเรียนนวิราช

“อาหารชนิดไหนทำให้เจ้าต้องเรียกยาประสะกานพลู
หรือประสิทธิ โอสถ ถ้าหนักมือต้องเติมบรินต์ด้วย”

ยาประสะกานพลูและประสิทธิโอสถ สองขนานนี้เป็นยา
แก้ปวดท้อง ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ เนื่องจากผัดอาหาร บริโภคมาก
เกินควรและบำรุงธาตุ ถ้าปวดท้องมากจะต้องดื่มบรินต์เป็นกระ-
สายยาด้วย

“ในวิสสาณเดิมกำหนดไว้ว่าข้าจะบวชเณรก็เลยไม่ได้
บวช”

วิสสา = ฤดูฝน แปลอย่างเดียวกับ “พรรษา”

พรรษา ฝน, ฤดูฝน ใช้โดยปริยาย หมายถึงการที่พระสงฆ์
งดเว้น การจาริกเข้าประจำอยู่ในสำนักที่กำหนดไว้ตลอดฤดู

ฝนเป็นเวลา ๓ เดือน เช่นในคำว่าเข้าพรรษา ออกพรรษา

(เมื่อพุทธศาสนิกชนจะบวช ก็มักจะบวชก่อนเข้าพรรษา เพื่อจะได้จำพรรษาครบเต็มพรรษา จึงจะลาสมณเพศมาเป็นฆราวาส เว้นแต่ผู้ที่ยังมีความสุขในเพศพรหมจรรย์ ยังไม่มีความจำเป็นจะต้องกลับมาประกอบอาชีพหรือผู้ต้งใจบวชนาน ๆ ก็จะอยู่ในเพศสมณะไปได้นาน ๆ ตามแต่ใจปรารถนา)

“ในเวลาที่เราเรียนเจ้าทราบไม่ว่าอัสติบรา หรือยุคลิด หรืออลยิก หรืออะไรที่จะเป็นเนื้อทำให้เจ้าเป็นผู้กำลังวังชาต่อไปภายหลัง”

ยุคลิด Euclid ชาวกรีกผู้หนึ่ง มีชีวิตอยู่ประมาณ ๓๒๐๐ กว่าปีมาแล้ว เป็นผู้ให้กำเนิดวิชาเลขคณิต

อลยิก Logic เป็นศาสตร์หนึ่งเรียกว่า ตรรกวิทยา คือวิชาที่ว่าด้วยเหตุผล

“เจ้าสัวแก้ว แต่เดิมเคยขายหมูหรือแลกข้าวฟองอะไรวันหนึ่งก็จำไม่ได้”

“แลกข้าวฟอง” ในสมัยที่เงินยังมีค่ามากกว่าปัจจุบันนี้ มีอาชีพอย่างหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันนี้อาชีพเช่นนี้ก็ยังมีอยู่ จะมีผู้รับซื้อเศษโลหะขวดแตก, ขวดดี, กระดาษ ภาชนะที่ทำด้วยโลหะ ฯลฯ ผู้ประกอบอาชีพเช่นนี้ส่วนมากมักจะเป็นคนจีน มีหาบเร่ไปตามบ้าน แต่ถ้านับของเล็กน้อยไม่มีราคาเท่าไร เมื่อมีผู้เอามาแลก

เช่น ขวด แก้ว ผู้รับแลกจะจ่ายขนมให้แทนเงิน ขนมนี้ทำด้วยข้าวกับน้ำตาล เรียกว่า ข้าวพอง ข้าวพองเป็นขนมชนิดหนึ่งของคนจีนที่รวมอยู่ในประเภทที่เรียกว่าเครื่องจันอับ ได้แก่ ฟักเชื่อม ขนมคอห่าน ถั่วตัด ขนมขมิ้น (ทำด้วยถั่วลิสงหุ้มน้ำตาล) ข้าวพอง ขนมเปียะ ฯ

“แต่จะแต่งเรื่องแหกฉันทะไปลงพิมพ์ก็ไม่สำเร็จ”

เป็นประเพณีของไทยที่ปฏิบัติมาคือ เมื่อถึงหน้ากฐิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้ากฐินโดยทางชลมารคบ้าง โดยชลมารค กระบวนพยุหยาตราณเถาเป็นครั้งที่สำคัญจึงจะจัด เช่นในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้มีงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ทางราชการได้จัดกระบวนเป็นพุทธพยุหยาตราทางชลมารค อัญเชิญพระพุทธรูปประดิษฐานบนบุษบกของเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชตั้งบุษบกประดิษฐานพระธรรม เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์นั้น ใช้เป็นอาสนะพระสงฆ์และจัดเรืออื่นๆ เป็นกระบวนพยุหยาตราน้อยล่องตามลำน้ำเจ้าพระยา

การจัดวกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค หากเป็นงานพระราชพิธีสำคัญมาก ก็จักจัดเป็นกระบวนใหญ่มีเรือในกระบวนประมาณ ๘๐ ลำ ส่วนในงานพระราชพิธีอาจจัดเป็นกระบวนเล็กมีเรือประมาณ ๔๐ ลำ โดยลดจำนวนเรือธงและเรือที่ไม่สำคัญออก ซึ่งเรียกว่ากระบวนพยุหยาตราน้อยทางชลมารคฉลองพุทธ

ศตวรรษ ได้จัดกระบวนเรือทงสัน ๓๕ ลำ ความยาวของกระบวน
ประมาณ ๑๐๐ เมตร มีระยะกว้างประมาณ ๔๐ เมตร ระยะ
ระหว่างแนวห่าง ๒๐ เมตร การจัดรูปกระบวนจัดเป็น ๓ แนว
คือ แนวกลาง แนวซ้าย และแนวขวาสำหรับการเคลื่อนกระบวน
เรือ ผู้บัญชาการกระบวนเรือซึ่งอยู่ในเรือกลองใน จะเป็นผู้ให้
สัญญาณเคลื่อนกระบวน แล้วพนักงานเห่ก็จะเริ่มเห่ถวาย เรือ
ทุกลำจะพายทวนกบ้น กระบวนพยุหยาตราดลองค์ ๒๕ พุทธศ
วรรษนี้ ตั้งต้นจากวัดเขมาภิรตารามล่องไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา
ไปเข้าเทียบที่ท่าราชวรดิฐ เพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้
เสด็จถวายสักการะพระพุทธรูป ซึ่งมีประดิษฐานในเรือพระที่นั่ง
สุพรรณหงส์

การจัดรูปกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคมีมาแต่เดิม ใน
สมัยโบราณคือ เป็นการจัดกระบวนเรือรบในแม่น้ำตามตำรา
พิชัยสงคราม เมื่อเวลายกทัพเรือไปรบกับข้าศึก แม้นามันบ้าน
เมืองสงบปราศจากศึกสงครามก็จะมีการระดมพล เพื่อฝึกซ้อม
กระบวนเรืออยู่เป็นนิจ การฝึกซ้อมมักจะจัดขึ้นในฤดูน้ำหลากระ
หว่างที่ราษฎรว่างจากการทำไร่ไถนาและประจวบกับเทศกาลทอด
กฐินอีกด้วย การจัดกระบวนเรือดังกล่าวนี้เป็นต้นเหตุของประเพณี
แห่เสด็จทอดผ้าพระกฐิน โดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค
กล่าวคือ เมื่อพระมหากษัตริย์จะเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระ

กฐิน ณ วัดที่อยู่ริมน้ำ ก็จะเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนเรือ
 รบที่ได้จัดขึ้นและแห่แหนไปตามแม่น้ำ ทั้งเพื่อให้ไพร่ฟ้า
 ประชาชนได้สนุกรื่นเริงในโอกาสที่งานกุศล เรือรบที่นำมาจัด
 เข้ากระบวนเป็นเรือรบที่ใช้สำหรับการรบในแม่น้ำ ซึ่งมีขนาด
 แตกต่างจากเรือรบทางทะเล เรือรบในแม่น้ำลำสำคัญๆ ที่ใช้เป็น
 เรือพระที่นั่ง เช่น เรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่ง
 อนันตนาคราชเป็นเรือความ ทำด้วยไม้แกะสลักปิดทอง

ที่กล่าวว่า “แต่จะแต่งเรื่องแห่กฐินพยุหะไปลงพิมพ์ ก็ไม่
 สำเร็จ” นั้นหมายความว่า เรียนมามากรู้เรื่องของต่างชาติมาก
 มาก แต่เรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของตัวเองไม่รู้ นอก
 จากไม่รู้แล้วจะแต่งหรือบรรยายให้คนอื่นฟังก็ไม่ได้ด้วย

“เจ้าสัวแก้วทำภาษาขาดทุนใหญ่สองบีพอหมดทุน ก็
 พอตายพอดี”

คำว่า “ภาษ” ที่นำมาใช้หมายความว่าเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน
 ดินเพียงจะปรากฏขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เห็นจะมาแต่คำภาษาจีนแต่จั่ว
 “บุช” หมายความว่าสำนักเจ้าพนักงานราชการเก็บผลประโยชน์
 แผ่นดิน เพราะมาจัดวิธีใหม่ผู้ว่าประมูลเงินหลวงรับผูกขาดเก็บ
 ผลประโยชน์แผ่นดิน ในสมัยโบราณก่อนสมัยรัชกาลที่ ๓ ลักษณะ
 การเก็บผลประโยชน์แผ่นดินจัดเป็น ๔ อย่างเรียกว่า จังกอบอากร
 ส่วย และฤชา รวมเรียกว่าส่วยสาอากร หรือส่วยสัด

พัฒนากร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระ
 บรมราชานุญาตให้มีการจัดการวิธีประมวลเงินหลวง รับผูกขาดผล
 ประโยชน์แผ่นดินโดยประมวลได้ ก็ได้ชื่อว่า “เจ้าภาษี” ได้มีผู้
 รับผูกขาดประโยชน์แผ่นดินชนิดต่าง ๆ ตามแต่จะคิดประดิษฐ์ขึ้น
 ไปตั้งสถานที่สำหรับเรียกเก็บยังทำเลที่สินค้าจะผ่านไปมาเรียกว่า
 “โรงภาษี” ตัวเจ้าภาษินั้นเรียกว่าเป็นผู้ ทำภาษี หนังสือพระราช
 พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากร-
 วงศ์ กล่าวว่า “ภาษีอากรซึ่งไม่มีมาแต่ก่อนเกิดขึ้นในแผ่นดินนั้น
 คือ อากรบ่อนเบี้ย อากรหอย ภาษีเบ็ดเสร็จจ่งสำเภา ภาษีต้อง
 ห้าม ๖ อย่าง ภาษีพริกไทย ๒ อย่าง เรียกแต่ผู้ซื้ออย่างหนึ่ง
 เรียกแก่ชาวเรืออย่างหนึ่ง ภาษีไม้ยาง ภาษีไม้แดง ๑๐ ลดเรียก
 แต่ผู้ขาย ภาษีเกลือ ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันต่าง ๆ ภาษี
 กะทะ ภาษียางต้น ภาษีไต้ชัน ภาษีจาก ภาษีพิน ภาษีกระแจะ
 ภาษีไม้ไผ่ป่า ภาษีไม้รวก ภาษีกอไม้สัสสุก ภาษีไม้ค้ำพลู ภาษี
 ไม้กระดานจงบุดสมอ พังงา ภาษีไม้ซุง ภาษีฝ้าย ภาษียาสูบ
 ภาษีปอ ภาษีคราม ภาษีเนื้อแห้งปลาแห้ง ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้า
 ตาลทราย ภาษีจันอับ ไฟ เทียนไข เนื้อ ขนมต่าง ๆ ภาษีปูน
 ภาษีเกวียนต่าง ๆ เรือจ้าง หางโยง รวม ๓๘ อย่าง ต่อมาถึง
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไทยทำหนังสือสัญญา
 ค้าขายกับต่างประเทศ การทำหนังสือสัญญากับต่างประเทศ เป็น

ปัจจัยต่อการเก็บภาษีอากรเป็นข้อสำคัญในเวลาต่อมา เหตุด้วย
ยอมให้ชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขาย เมื่อเสียภาษีตามพิกัดอัตรา
อันกำหนดไว้ในหนังสือสัญญาแล้วซื้อขายได้โดยสะดวก ทิศทาง
ค้าขายของหลวงในพระคลังสินค้า และทางค้าขายของผู้บริบ
คักคิดซึ่งเคยทำมาแต่ก่อน รัฐบาลว่าต้องตั้งภาษีอากรหาผลประโยชน์
โยชน์แผ่นดินและแบ่งส่วนพระราชทานทดแทนผู้บริบคักคิด ซึ่ง
รายได้ขาดหายไป เพราะการทำหนังสือสัญญากับต่างประเทศ
ภาษีอากรซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
แสดงไว้ว่ามี ๑๔ อย่างคือ ภาษีฝิ่น, ภาษีสุกร, ภาษีปลาสด
ภาษีปลาทู, ภาษีไหม, ภาษีขมิ้น, ภาษีผัก, ภาษีหม้อหวด ภาษีถัง
ภาษีเตาหล่อ ภาษีเรือมาดเรือโกกลน ภาษีแจวพายโกกลน อากร
พนัน อากรมหรสพ และกลับตั้งภาษีซึ่งเลิกในรัชกาลที่ ๓ สอง
อย่างคือ อากรค่าน้ำ และอากรมหรสพ

อากรคือเก็บส่วนหักผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้ โดย
ประกอบการต่างๆ เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน เป็นต้น เจ้าภาษีกับ
นายอากรมีลักษณะต่างกับเจ้าภาษี เป็นผู้เก็บภาษีจากราษฎรอย่าง
สรรพากรในเวลานี้ ส่วนนายอากรเป็นผู้ผูกขาดแบบสรรพสามิตใน
ปัจจุบัน วิธีการประมูลตั้งเจ้าภาษีนายอากรเป็นคนชาติเขาเอง
แต่สำหรับประเทศไทยผู้ที่ได้เป็นเจ้าภาษีนายอากรเป็นคนต่างชาติ
เสียโดยมาก และเป็นชาติจีนมากกว่าอื่น ในตำนานภาษีอากร

ของสมเด็จพระ ๑ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ยังมีรายชื่ออ้างอิงไว้ เช่น ภาษีสำเภาจีนจีน รับทำ ภาษีนีโอปลา จีนเล่าแซ่ เป็นขุนวิเศษภักดี รับทำภาษีน้าตาลกรวด จีนบี เป็นหม่อมมรุสวานิช เป็นต้น

การเก็บภาษีอากรแบบนารัฐต้องได้รับความเดือดร้อนในการที่ต้องเสียภาษีอากรเป็นอย่างมากทั้งด้านการคลังและเศรษฐกิจของประเทศที่ตกต่ำ เนื่องจากเจ้าภาษีนายอากรติดค้างชำระเงินที่ประมูลให้แก่หลวงปละมาก ๆ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าจึงได้มีพระราชดำริ จัดการแก้ไขระเบียบการเก็บภาษีอากรให้รัดกุมขึ้น โดยโปรดให้ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อจะได้เป็นที่สำรองรวบรวมพระราชทรัพย์ซึ่งขึ้นอยู่กับหลวงปละทั้งสอง และได้ทรงตราพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เพื่อจะเป็นแบบอย่างให้เจ้าพนักงานบัญชีกลาง เจ้าภาษีนายกรทั้งปวงประพฤติตาม

“เจ้าสัวแก้วทำภาษีขาดทุนใหญ่สองปี พอหมดทุนก็พอตายพอดี” เจ้าสัวแก้วทำภาษีอะไรไม่ปรากฏอ้างอิงไว้ แต่จะร่อยจะเป็นคราวเคราะห์ของเจ้าสัวเอง จึงขาดทุนติด ๆ กันถึง ๒ ปี

สารกรรมธรรม์ หนังสือสำคัญที่ขายตัวเป็นทาสรับใช้การทำงานต่าง ๆ การซื้อขายทาส ต้องทำเป็นหนังสือเรียกว่า สารกรรม-

ธรรม์ ในสารกรรมธรรม์จะมีข้อความว่าใครเป็นผู้ขายใคร ให้แก่ใคร เป็นเงินเท่าไร ถ้าผู้ถูกขายหลบหนีไปแล้ว ผู้ขายยินยอมให้จับกุมฟ้องร้อง และสัญญาว่าจะนำผู้ถูกขายกลับคืนมาให้จึงได้ลงชื่อและบอกวันเดือนปีที่ทำสารกรรมธรรม์ไว้เป็นสำคัญ

ไทยมีทาสตั้งแต่เมื่อไรเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานีผู้มีความเห็นแย้งกันเป็น ๒ ประการ คือที่ลงความเห็นว่ามีทาสใช้อย่างที่ว่า “ข้า” มีพบอยู่มากแห่งในศิลาจารึก และปรากฏข้อความว่าได้มีการลักพาเข้าทาสในสุโขทัยถึงกับต้องมีกฎหมายลงโทษ กับฝ่ายที่ว่าไม่มีทาส อ้างว่าไม่มีทาสในราชอาณาจักรสุโขทัยเลย และเพราะเหตุว่าสุโขทัยไม่นิยมการมีทาส พวกทาสทางอยุธยาจึงพากันหนีไปอยู่ทางสุโขทัยเป็นจำนวนมาก หลวงวิจิตรวาทการเคยกล่าวไว้ คำว่า “ไพร่ฟ้าข้าไทย” หรือ “ข้าไท” ในศิลาจารึกคงไม่ได้หมายความว่าถึงทาสน่าจะหมายถึง ข้าราชการ, ข้าแผ่นดิน, ข้าหลวง มากกว่าที่กล่าวเป็นความเห็นที่น่าฟัง

ในสมัยอยุธยาเป็นราชธานีเริ่มแต่ พ.ศ. ๑๖๕๓ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระเจ้าอยู่หัวไทยได้มีประเพณีใช้ทาสกรรมกรกันแล้ว โดยปรากฏข้อความในบานแพนกคำปรารภในพระอัยการลักพาซึ่งออกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๕ ว่า

“มีข้าหน้เจ้า ไพร่หน้นาย และมีผู้เอาไปถึงเมืองชะเลียง

สุโขทัย ทั้งยัง บางยม สองแคว สระหลวง และชากรุงว ซึ่ง
เป็นเขตของอาณาจักรสุโขทัย พวกเจ้าเงินกราบทูลพระเจ้าอู่ทอง
ขอให้ติดตามเอาทาสกลับมา แต่พระเจ้าอู่ทองหาทรงบัญชาตามไม่
ดำรัสให้ว่ากล่าวเอาแก่ผู้ขายนายประกันเองโดยทรงวินิจฉัยว่า แม้
แต่ขายกันในพระนครศรีอยุธยา ยังบังคับไถ่ไต่เบียดกันยาก ที่ลัก
กันไปถึงเขตสุโขทัยได้หล้าฟ้าเขียว ขาดจากมือเจ้าทาสเจ้าไพร่
ไปไกลจะมาพิพาทณเมืองเพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี ฯลฯ นั้น
ไม่มีขอบเลย”

ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังมีทาสใช้สืบเนื่องต่อมา ในสมัย
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า มีพระราชบัญญัติเรื่องทำ
สารกรรมธรรม์ ขายตัว ขายลูก ขายเมีย ปีชวด จ.ศ. ๑๑๕๔
(พ.ศ. ๒๓๓๕) และพระราชบัญญัติเรื่องทาสเชลย ปีฉลู พ.ศ.
๒๓๔๘ ในรัชกาลที่ ๔ มีประกาศห้ามไม่ให้ทาสลูกหนีไปอาศัย
วังเจ้านาย บ้านขุนนาง ในปีปัจจุบันเราไม่มีทาสแล้ว เพราะพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เลิก
เสียดในรัชกาลของพระองค์

หิมพานต์ ชื่อป่าหนาวแถบเหนือของอินเดียขึ้นไป มีกล่าว
ถึงในวรรณคดีมากว่าเป็นดินแดนแห่งเทพยดา นักสิทธิ์ วิทยาธร
ครุฑ และสัตว์พิเศษอื่น ๆ เช่น นาคปักนิ = สัตว์เป็นนาคตัว
เป็นนกก สหรมังกร = หน้าเป็นมังกรตัวเป็นสิงห์ มังกรสกุล =

หน้าเป็นมังกรตัวเป็นนกเหมาราช ตัวเหมือนราชสีห์แต่ปากยาว
แหลม คชบัณฑิ ส่วนใบหน้ามีวงเหมือนข้างแต่ตัวเป็นนก ฯลฯ
ที่ยกตัวอย่างมานี้เป็นสัตว์พิเศษหาไม่ได้ในแดนมนุษย์ ที่ป่า
หิมพานต์มีสระโนดาคล้อมรอบด้วยทิวเขาจิตรภูฏ กาลกฏ คันธ-
มาทน์ ไกรลาสและสุทศน์ เขาสุทศน์นั้นเป็นเพียงทิวเขาหนึ่ง
ในเจ็ดทิวเขาที่ล้อมเขาพระสุเมรุเป็นชั้น ๆ เขาไกรลาสนั้นมีย่อย
ถึงในวรรณคดีอินเดียมาก เขาไกรลาสเป็นภูเขามียิ่ง ๆ อยู่ใน
ประเทศธิเบต แต่เขาพระสุเมรุเป็นเขาในวรรณคดี สระใหญ่
อื่น ๆ ที่มีอยู่ในบริเวณป่าหิมพานต์ที่มีย่อยถึงในวรรณคดีก็ได้
แก่สระใหญ่ชื่อ ฉัททันต์ กุณาล กัณฐมุล สัทป ปาตวาปี มถ-
หากินี และรตกาล บ้างว (นิมพล) อันเป็นที่อยู่ของพญานาค
ราชเวไนย อย่างไรก็ตามชื่อเรียกป่าหิมพานต์นั้นจริง แต่คำ
บรรยายถึงสภาพ และสรรพสิ่งในป่าหิมพานต์ ตามปรากฏใน
วรรณคดีนั้น เป็นจินตนาการเป็นส่วนมาก

มิลตัน จอห์น มิลตัน เกิด ๙ ธ.ค. ค.ศ. ๑๖๐๘ เป็นกวี
เอกของอังกฤษคนเดียวที่คนอังกฤษยกย่องเกียรติคุณของเขาเท่า ๆ
กับเชกสเปียร์ มิลตันได้รับปริญญาอักษรศาสตร์ เมื่อปี ค.ศ.
๑๖๓๒ เขาเป็นผู้เคร่งครัดในศาสนา มิลตันใช้สายตามากใน
การเขียนหนังสือ เมื่อปี ค.ศ. ๑๖๕๑ นัยน์ตาของเขาบอดสนิท
สองข้าง Milton เขียนโคลงที่ประทับใจอยู่หลายบท วรรณกรรม

เพราะในสมัยดังกล่าว ยังไม่มีโรงเรียน แต่โบราณมาคนไทย
 อาศัยวัดเป็นที่ศึกษาหาความรู้ สถานโรงเรียนก็ใช้ หอดัน หอ
 สวดมนต์ ศาลาการเปรียญ กุฏิ วิหารนั่นเอง ส่วนที่ประชุมเล่า
 เรียนของหมู่ผู้เรียนในอารามทั่วไปนั้น ใช้หอดันกับหอสวด
 มนต์เป็นที่เล่าเรียนโดยมาก เครื่องเล่าเรียนก็มี กระดานคำ
 ดินสอขาว ไม้บรรทัด กระดานคำ ทำด้วยไม้กว้างประมาณเกือบ
 หรือเกือบกว่าไม้สุมไธญ์นัก ยาวประมาณ ๒ ศอกถึง ๓ ศอกเศษ
 หนาราว ๒ กระเบียดกว่า ทำด้วยเขม่าหม้อกับน้ำข้าวสุกก็ได้
 ดินสอหิน มีสองอย่าง คือ ขาวกับเหลือง บางคนเอาดินเหนียว
 มาปั้นเป็นดินสอใช้เขียนได้ ไม้บรรทัด กว้างประมาณ ๑๑ นิ้ว
 ยาวขนาดกระดานคำที่เขียน แต่ครุมีอุบายพิเศษ คือไม้บรรทัด
 สลักเป็นตัวโน้มนั้น บางอันสลัก ก.ข. บางอันสลัก กโม
 ข้างหนึ่ง กข ข้างหนึ่ง และสลัก แม่ ก กา กน กบ กง กค กม
 เกยเป็นลำดับมาตราเพื่อเป็นแบบฉบับ คนไหนจะเขียนมาตรา
 อะไรก็ส่งไม้บรรทัดให้ มิฉะนั้นครุต้องเสียเวลาเขียนฉบับให้ใน
 กระดานคำของนักเรียนทีละคนเสียเวลา เครื่องเล่าเรียน ๓
 อย่างนี้เป็นของจำเป็นสำหรับนักเรียนชั้นที่ ๑ คือพวกเขียนพวก
 เริ่มเขียน ถ้าชั้นต่อไปก็มีเครื่องเล่าเรียนเพิ่มขึ้น

การเขียน ๑ นะโมพุทธานุสัทธ อ อา อิ อี อี อี อู อู

ละมากบ้างน้อยบ้างตั้งแต่ ๑๐ ตัวขึ้นไปถึง ๒๐ หรือ ๓๐ มีตัวหัวหน้าทุกโคลง มักเป็นข้างพ้องใหญ่เรียกว่า “แม่หนัก” หรือ “แม่แปรง” สำหรับจำโคลงเที่ยวหากิน และพาหลักหนีอันตราย แม่โคลงชักพาอย่างไร ลูกโคลงก็ทำตาม นิสัยข้างชอบอยู่เป็นหมู่หมวดใกล้อาหารและน้ำ กลัวร้อนและแสงแดดต้องมีเวลาแช่น้ำหรือหมกโคลน มนุษย์มีปัญญาสามารถสังเกตนิสัยของข้าง จึงคิดวิธีจับข้างให้เหมาะกับภูมิภานาที่ข้างอยู่ แต่การจับข้างอย่างไหน ๆ ย่อมเป็นการเสี่ยงภัยและใช้คนมาก แต่โบราณเรามีกรมพระคชบาลสำหรับจับข้างหลวง ถ้าพลเมืองมีอาชีพจับข้างต้องมี “หมอเต่า” หรือ “ครูบา” ผู้เชี่ยวชาญในการจับข้างเป็นผู้บัญชาการสัตว์ชาติ รองลงมาต้องมีหมอข้าง ซึ่งหมอเต่าได้ฝึกสอนไว้ให้รู้จักสังเกตกริยาอาการข้าง และชำนาญในการคล้องข้าง

วิธีจับข้างในเมืองไทยมีอยู่ ๓ อย่างเรียกว่า “วังข้าง” “โพนข้าง” และ “จับเพนียด”

“วังข้าง” คือตั้งคอกตามแบบขังหมอข้างเล่าเรียนมา มีการทำพิธีรายมนต์ ขออนุญาตเจ้าป่าเพื่อเข้าไปไล่ข้าง หมอเต่าจะเป็นผู้วางแผนแบ่งคนไปต้อนข้าง จัดคนเป็นหมวด วิธีต้อนข้างนั้นผู้เชี่ยวชาญการจับข้างแต่โบราณ เขาสังเกตนิสัยของข้างเถื่อนว่ามีนายโหลงเป็นผู้ระวางภัยทุกโหลง ถ้านายโหลงเห็นสิ่งใดหรือได้ยินเสียงอันใดแปลกประหลาด ระแวงว่าจะเกิดภัยก็จะทง

วงดัง “ปอง” เป็นเสียงสัญญาณแก่ลูกโหลง ๆ ได้ยินก็จะหยุดเตรียมตัวหมดทุกตัว ถ้าได้ยินเสียงร้องแปรสัญญาณอีกก็จะพากันมารวมตัวกับนายโหลง และคอยฟังสัญญาณต่อไปว่านายโหลงจะสั่งให้ออกเดินหรือไม่ หมอช้างผู้ชำนาญมัจฉาจะ

หลอกล่อต้อนให้ช้างทั้งโขลงเข้าคอกด้วยความชำนาญ

“โพนช้าง” คือ “ช้างต่อ” ออกไล่ช้างเถื่อนทีละตัว ใช้ผู้เชี่ยวชาญเรียก “หมอโพนช้าง” หมอโพนช้างทุกคนจะมี “ช้างต่อ” เป็นเครื่องมือ “ช้างต่อ” ต้องเป็นช้างพลาย เลี้ยงดูให้อ้วนพีกำลัง เพื่อจะไล่ช้างเถื่อนได้ เพราะปกติช้างเถื่อนจะแข็งแรงกว่าช้างบ้าน เมื่อหมอช้างพบช้างโขลงกำลังหากินอยู่นอกคอกในที่แจ้ง ก็จะขับช้างต่อให้ไล่ตัวที่ต้องการจะคล้อง เขาจะคล้องช้างด้วยไม้คันจาม มีบ่วงบาศอยู่ที่ปลายไม้ โดยสอดปลายไม้ลงไปได้ท้องช้างเถื่อน กะวางบ่วงบาศกับแผ่นดินให้พอเหมาะเวลาช้างเถื่อนก้าวขาหลังต้นเหยียบตรงในบ่วงบาศ แล้วกระชากบ่วงบาศให้บ่วงติดต้นช้าง พวกโพนช้างมักออกเดินทางไปช่วยกันเป็นขบวน ต้องมีหมอเผ่าเป็นผู้นำที่ปรึกษาเช่นกัน

“จับเพนียด”

การจับช้างที่เพนียดเป็นงาน ๓ วัน วันที่ ๑ ต้อนช้างเข้าเพนียด วันที่ ๒ คล้องช้างใหญ่ในเพนียด และวันที่สามคล้องช้างยอที่กลางแปลง

เพนียด แปลว่าคอกสำหรับจับช้าง ที่เพนียดมักจะสร้างพระที่นั่งไว้ด้วย เช่นพระที่นั่งเพนียดทอয়ธยา เดิมแต่แรกสร้าง

กรุงศรีอยุธยาลงมา จนถึงแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ กำแพง
พระนครด้านตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่พ้นวัดเสนาสนารามเข้าไป
เพี้ยศจับช้างอยู่ที่วัดของ ถึงสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา
เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๓ ได้ขยายกำแพงพระนครด้านนอกไปจนถึงริม
แม่น้ำ เพี้ยศสำหรับคล้องช้างอยู่ในกำแพงพระนคร ไม่สะดวก
แก่การจับช้าง จึงได้ย้ายไปไว้ตำบลทะเลหญ้า ซึ่งอยู่ข้างวัด
บรมวงศ์ในปัจจุบัน พระที่นั่งเพี้ยศของเดิมถูกพม่าเผาเสีย เมื่อ
คราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งหลัง พ.ศ. ๒๓๑๐ ตัวเพี้ยศที่เหลือ
ซากในปัจจุบันนี้ ได้รับการซ่อมแซมในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๔ และ
ที่ ๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดให้จับช้างกลางแปลงที่เพี้ยศ
ตำบลทะเลหญ้า ให้พระเจ้าชาร์นนิโคลาสที่ ๒ ซึ่งในขณะนั้นเป็น
มกุฎราชกุมาร ทอดพระเนตร เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕
ครั้งหนึ่งและให้แกรนด์ดุก บอลิส วลาดิมิโรวิช แห่งรัสเซีย
ทอดพระเนตรอีกครั้งหนึ่ง ในคราวที่แกรนด์ดุก เสด็จมาเยี่ยม
ประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ย้อนขึ้น
ไปถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีปรากฏในจดหมายเหตุ
ของเซวเลี่ย เดอโชมองด์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาในรัชกาลนั้นว่า
สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ชมการจับช้างเถื่อนที่เพี้ยศ เมือง
ลพบุรีครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๘

จะกล่าวว่าเพี้ยศมีลักษณะอย่างไรโดยละเอียดนั้น ออกจะ

เป็นเรื่องราว ขอกล่าวแต่สรุปว่าตัวเพี้ยยศเป็นคอกใหญ่ ๒ ชั้น
 ก่ออิฐถือปูนเป็นเชิงเทิน หลังเชิงเทินถมดินเป็นพื้นและมีพนัก
 ข้างนอกข้างใน คอกเพี้ยยศมีประตูทางเข้าอยู่ตรงกลางด้านตะวันออก
 ออกประตูหนึ่ง ประตูทางข้างโหลงออกอยู่ตรงมุมเชิงเทินข้างใต้
 ตะวันตกประตูหนึ่ง และมีประตูช่องกุด เจาะทะลุเชิงเทินสำหรับ
 พวกรรมช้างเข้าไปถึงเพี้ยยศชั้นใน ประตูทางข้างโหลงเข้าออก
 เรียกว่า “ช่อง” ข้างในวงเชิงเทิน มีคอกปักเสาไม้สูงประมาณ
 ๖ ศอก รายห่างกันพอคนลอดได้ ล้อมเป็นคอกอีกชั้นหนึ่งเรียก
 ว่า “วงภาค” กลางวงภาคมีศาลเทพารักษ์ ที่ตั้งเพี้ยยศที่จังหวัด
 พระนครศรีอยุธยาที่กล่าวถึงนี้ มีลำน้า “คลองเพี้ยยศ” เป็นท่า
 คนขน และเป็นทางข้างโหลงข้ามมาเข้าเพี้ยยศ และมีลำน้า
 “โพธิ์สามต้น” สำหรับข้างโหลงอาบน้าเมื่อระบายจากเพี้ยยศ

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนี้

พระประวัติ

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เจ้าของนามปากกา น.ม.ส. อันย่อมาจากพระนามเดิม คือ พระองค์เจ้ารัชน์แจ่มจรัส ทรงเป็นพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวร ฯ พระองค์เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นพระราชอนุชาธิราช แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ประสูติในพระบรมราชวัง เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๘ คุณจอมมารคานามว่าเลียม เป็นผู้สืบสายโดยตรงจากสกุลเก่าแก่ แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ๒ ตระกูลคือ สกุล “ชูโต” ทางฝ่ายบิดา และสกุล “สโรบล” ทางฝ่ายมารดา

เนื่องจากกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคต เมื่อพระองค์เจ้ารัชน์ชันษาได้ ๗ ปี คุณจอมมารดาได้เลี้ยงดูอบรมท่านตามลำพังตลอดมา แม้กระนั้นก็ทรงอ่านโคลงกลอนแตกฉานมาตั้งแต่พระชันษา ๕ ปี พ.ศ. ๒๔๒๕ เสด็จเข้าเป็นนักเรียนประจำ ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านใต้แห่ง

ส่วนหนึ่งในพระบรมมหาราชวัง โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
 เป็นสถานศึกษาสำหรับเจ้านายและบุตรข้าราชการผู้ใหญ่ใน
 สมัยนั้น ทรงศึกษาที่โรงเรียนจนจบชั้นสูงสุดของโรงเรียน คือ
 สอบไล่ประโยค ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ผลการสอบไล่ทรงเป็นที่ ๑
 อยู่ที่โรงเรียนพระตำหนัก ขณะศึกษาสวนกุหลาบ ได้ทรงศึกษา
 ภาษาอังกฤษอยู่แล้ว และได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษต่อมาอีกจนถึง
 พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงเสด็จเข้ารับราชการในตำแหน่งนายเวร กระทรวง
 ธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) ทรงสนใจในภาษา
 ภาษาอังกฤษมาก และแสวงหาความรู้ด้านภาษาอังกฤษต่อ ทรงคร่ำ
 ได้คล่อง และสมาคมคบหากับพระสหายเป็นชาวอังกฤษอยู่มาก
 พ.ศ. ๒๔๔๐ มีตำแหน่งเป็นล่ามที่กระทรวงพระคลัง และมีพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรป
 เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ และได้รับพระราชทานพระ-
 บรมราชานุญาตให้เสด็จทรงเล่าเรียนต่อไปในประเทศอังกฤษ ได้
 ทรงศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์อยู่ ๓ เทอม (๕ เดือน) ก็
 ต้องเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ เนื่องจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
 กำลังขยายงานใหญ่โต ตำแหน่งหน้าที่ราชการกำลังคอยท่านอยู่
 พระองค์ท่านได้เสด็จเข้ารับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยกรมตรวจ และ
 กรมสารบัญชีในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ต่อมาในปี พ.ศ.
 ๒๔๕๐ ก็ได้ทรงเลื่อนขึ้นเป็นอธิบดี

พระองค์เจ้ารัชสีนแจ่มจรัส ทรงรับราชการในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลา ๑๗ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระองค์เป็นองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระยศเป็นเจ้านายต่างกรม มีพระนามว่า พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ราชการสำคัญที่ได้ทรงปฏิบัติในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีอยู่มาก ขอยกตัวอย่างเช่น ทรงเป็นอธิบดีกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ทรงจัดตั้งสหกรณ์, ทรงเป็นอุปนายกหอสมุดสำหรับพระนคร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๓ และได้เสด็จมารับตำแหน่งราชการประจำที่ราชบัณฑิตยสภา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๗๖ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้กราบถวายบังคมลาออกทรงรับพระราชนิพนธ์งานบำนาญ รวมเวลารับราชการทั้งหมดของพระองค์ ๔๐ ปี

พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงมีพระปฏิภาณในทางหนังสือมาก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ร่วมกับพระสหาย ๓-๔ คน ออกหนังสือพิมพ์รายเดือน ชื่อ ลัทธิวิทยา ทรงเขียนได้พักหนึ่งก็ต้องเลิกเพราะไม่มีเวลา (ลัทธิวิทยาเป็นหนังสืออ่านสนุกมีเรื่องสั้นๆ แบบสารคดี เป็นเรื่องแปลบ้าง ความรู้เบ็ดเตล็ดบ้าง) พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ขณะทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ทรงออกหนังสือ

พิมพ์รายเดือนชื่อ “ทวิบัญญัติ” และชักชวนให้คณะลัทธิวิทยา บางท่านมาร่วมแต่งหนังสือให้ทวิบัญญัตินี้ด้วย

“ทวิบัญญัติ” เป็นหนังสือของทวิบัญญัติสโมสร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงตั้งขึ้น พิมพ์ออกเดือนละครั้ง เรื่องที่น่าสนใจพิมพ์นทรองเอาเป็นพระราชธรรมะมาก ต่อมาต้องเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองฝ่ายเหนือตลอดถึงมณฑลพายัพเป็นเวลา ๖ เดือน จึงทรงมอบให้พระองค์เจ้ารัชต์เจ้ามจรฐ และพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ให้ร่วมกันเป็นบรรณาธิการ ออกทวิบัญญัติตลอดเวลาที่เสด็จไม่อยู่ ด้วยเหตุนี้จดหมายจากวงหรีดจึงเกิดขึ้นครั้งแรก น.ม.ส. ทรงคิดจะใช้ต้นฉบับหนังสือฝรั่งมาแปล ๆ ลงไป เพื่อให้เร็วทันกำหนดที่หนังสือออก แต่ทรงเห็นว่าถ้าตามอย่างฝรั่งล้วน ๆ ผู้อ่านภาษาไทยจะไม่เข้าใจได้ซาบซึ้ง จึงดัดแปลงข้อความให้เป็นไทย ในที่สุดก็กลายเป็นเขียนเองแทบทั้งฉบับ จดหมายจากวงหรีดที่เขียนลงในทวิบัญญัติ รวมทั้งหมด ๑ ฉบับ มีคนอ่านติดใจกันมาก จึงได้มารวบรวมพิมพ์เป็นเล่มในภายหลัง

นักเรียนอาจจะมีความรู้สึก ว่า “จดหมายจากวงหรีด” ออกจะยากอยู่ข้างในข้อที่ว่า มีถ้อยคำภาษาอังกฤษปนอยู่ด้วยในจดหมายแทบทุกฉบับ แต่นักเรียนจะเรียนได้สะดวกขึ้น โดยที่มีอธิบายอยู่ด้านหลังของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งผู้จัดทำก็ได้จัดทำให้

เป็นพิเศษ ต้องไม่ลืมว่าอาจวางหรั้มีลูกชายเป็นนักเรียนนอก และตัวของอาจวางหรั้เอง เมื่อนักเรียนได้อ่านจดหมายที่มิไปถึง ลูกชายเพียงฉบับเดียวนักเรียนจะทราบได้ทันทีว่า อาจวางหรั้เอง มีการศึกษาและประสบการณ์ชีวิตกว้างขวางพอควรทีเดียว ที่ลูกชาย จะเลือกหรือตอบทำอะไรไม่ได้ จดหมายจากอาจวางหรั้นผู้เรียนจะ รู้สึกสนุกขึ้น รู้ภูมิหลังของเรื่องขึ้นมากถ้าได้อ่าน เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ โดยองค์ผู้ประพันธ์คนเดียวกัน และถ้าได้อ่านพระประวัติของพระราชนวรงค์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ด้วย . มิสต์ทศลายคลึงกันอย่างหนึ่งก็คือ นายสนธิ์ถูกบิดาเรียกตัวกลับ ก่อนที่จะได้รับปริญญา บี.เอ. และองค์ผู้ประพันธ์เองต้องกลับมา ไทย เพราะบ้านเมืองต้องการให้มาช่วยบริหารราชการในตำแหน่ง สำคัญที่พระองค์อยู่ ในขณะที่พระองค์ท่านก็ทรงศึกษาอยู่แล้ว ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

แต่การที่มิได้ปริญญา มิได้เป็นการทำลายคุณสมบัติความเป็นนักปราชญ์ ความสามารถในด้านอื่น ๆ ของพระองค์เลย ตรงข้ามคุณลักษณะความสามารถของพระองค์ยิ่งทวีมากยิ่งขึ้น ในด้านการรับราชการและงานนิพนธ์ ดังจะได้นำรายชื่อพระนิพนธ์ต่าง ๆ มากล่าวสั้น ๆ ดังนี้ :-

เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ

เรื่องสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น (พิมพ์เป็นเล่ม พ.ศ. ๒๔๔๓)

สืบราชสมบัติ	(เรื่องอ่านเล่น แต่งอิงพงศาวดาร)
พระนลคำฉันท์	(ถอดมาจากเรื่องเดิมของฮินดู)
ตลาดเงินตรา	(เป็นตำราเศรษฐศาสตร์ชนิดหนึ่ง)
จดหมายจากวางหรีว	
นิทานเวตาล	(เป็นหนังสือสนุกตลอดเล่มมีข้อคิดเป็นคติ มีโคลงฉันท์, กลอน ไพเราะปนอยู่เป็นแห่ง ๆ)
กนกนคร	(แต่งเป็นกลอน ๖ เดิมเป็นของฮินดู)
ประชุมปาฐกถา	(เป็นรวมปาฐกถาที่ได้เสด็จไปตรัสในที่ต่าง ๆ มากแห่ง)
ประมวลนิทาน	(เป็นนิทานเก่าบ้าง ทรงเขียนใหม่บ้าง)
เห่เรือ	(ทรงแต่งทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ในพระราชพิธี ทรงเปิดสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ เมื่อ ๖ มิ.ย. ๒๔๗๕)

ฉันทดุษฎีสังเวยสมโภชพระมหาเศวตฉัตร

สามกรุง

(เป็นเรื่องประวัติศาสตร์สาม
ตอน เริ่มแต่กรุงศรีอยุธยา
กำลังเสียทัพแก่ข้าศึก, ต่อไป
ทรงกล่าวถึงพระเกียรติคุณ
พระเจ้ากรุงธนบุรี ในการที่ทรง
สามารถกู้บ้านเมืองให้กลับคืน
สู่อิสรภาพได้อีกและตอนสุด
ท้ายเป็นตอนกรุงรัตนโกสินทร์

สักรวาไปรษณีย์

เป็นรวมสักรวาที่ทรงเล่นใน
หมู่พระสหาย

นอกจากนี้ยังทรงทำหนังสือพิมพ์ด้วย ทรงทำหนังสือพิมพ์
รายอาทิตย์ ชื่อว่า ประมวลฎมารค และประมวลฎสาร หนังสือ
พิมพ์รายวันชื่อประมวลฎวัน ทรงเขียนหน้า ๕ ในประมวลฎวัน
และประมวลฎสาร เป็นคอลัมน์ที่น่าสนใจมาก

พระราชวรรังศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เป็นผู้นำพระทัย
กว้างขวาง ไม่ทรงหวงวิชาไว้แต่ผู้เดียว เคยทรงเขียนกลอนเป็น
คติไว้ดังนี้

“วรรณคดีสมญาโอพาริก
ท่านเรียกว่ารียบลิคแห่งอักษร
ผู้ใฝ่ใจในวิชาสถาพร
เชิญช่วยสอนช่วยเขียนช่วยเรียนเอย”

บุคคลอย่างพระองค์ท่านนี้หาได้ไม่่ง่ายนัก กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้สิ้นพระชนม์ด้วยโรคหลอดโลหิตในสมองอุดตัน เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ สิริพระชนมายุ ๖๘ ปี □